

KORUNK

GYULAFEHÉRVÁR — 1918 • NE
VEZESSEN TÖBBÉ GYŰLÖLET
ÉS BOSSZÚVÁGY • A ROMÁNIAI
MAGYAR KÖNYVKIADÁS ELSŐ
KÉT ÉVTIZEDE • LEVÉLFÉLE
SZERVÁTIUSZ JENŐHÖZ • BIO-
MÉRNÖKSÉG A NEHÉZIPARBAN
IS • ROZVÁNY JENŐ EMLÉKE-
ZETE • KELEMEN LAJOS ÉS
KÓS KÁROLY LEVELEI KRISTÓF
GYÖRGYHÖZ • A GYULAFEHÉR-
VÁRI SZÉKESEGYHÁZ HELYRE-
ÁLLÍTÁSA • FRANZ SCHUBERT •

1978 • 12

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM • 1978. DECEMBER

*** Hatvan esztendő (1918—1978) 977

*** A nemzetközi enyhülés érdekében 982

KOVÁCS JÓZSEF • Gyulafehérvár — 1918 986

MAGYARI ANDRÁS • A népek börtönéből a nemzeti függetlenség felé 988

TIRON ALBANI • Az összeomlás előestéjén 991

VALERIU BRANIȘTE • Ne vezessen többé gyűlölet és bosszúvágy 992

RITOÓK JÁNOS • Máig időszerű üzenet 993

MÁLNÁSI FERENC • Az Erdélyi Magyar Szó egy esztendeje 997

DÁVID GYULA • A romániai magyar könyvkiadás első két évtizede 999

ROBOTOS IMRE • Rozvány Jenő emlékezete 1006

PÉTER VASS FERENC • Hetvenöt éves Debreczeni László 1009

KÖNYA SÁNDOR • Kiáltozás napnyugtával, Vörös hamu (versek) 1013

KISS MIHÁLY • Horváth János irodalomszemlélete 1014

JEGYZETEK

BALÁZS PÉTER • Levélféle Szervátiusz Jenőhöz 1018

HERÉDI GUSZTÁV • Véleményem szerint... 1020

FANCSALI JÁNOS • Franz Schubert 1022

FÓRUM

BENEDEK ISTVÁN • Biomérnökség a nehéziparban is 1025

KÁLMÁN FERENC • Jobb mérnök-szelekciót 1026

KUSZALIK PÉTER • Vélemények és ellenvélemények 1027

DOKUMENTUMOK

GAAL GYÖRGY • Kelemen Lajos és Kós Károly levelei Kristóf Györgyhez 1031

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

BÁGYUJ LAJOS • A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása 1037

SZEMLE

KÁNTOR LAJOS • Íróprogram, irodalom, „identity“ (Gondolatok a könyvtárban) 1041

BORCSA JÁNOS • Posztumusz mű a kultúrában 1044

BOÉR GÉZA • A felboncolt madár poétikája 1046

T. L. • Ion Blaga—Gheorghe Manea: Mecanismul economic al socialismului (Könyvről könyvre) 1048

A. K. • Kommunikáció I—II. (Könyvről könyvre) 1049

V. J. • Liviu Popoviciu (szerkesztésében): Visul (Könyvről könyvre) 1050

LÁTÓHATÁR

R. GY.: Marx Károly doktori értekezésének eredeti filozófiai alapja (Revista de filozofie); Szociológia; Tiszatáj; Musikerziehung

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Balogh Péter, Debreczeni László, Romul Ladea, Petrovits István, Székely Dániel, Szervátiusz Jenő, Szolnay Sándor

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Hatvan esztendő

1918—1978

A középkori tagoltságból kevés európai nemzet lépett át az újkorba egységes országgal, központilag irányított állammal. Emiatt az újkori nemzetné válás hozszadalmias folyamatának jellemző velejárója az egységtörekvés is, valamennyi népnek az az iparkodása, hogy minden fiát egyetlen, átfogó államban tömörítse. Ebbe az igyekezetbe belejátszottak a gazdasági szükségletek éppen úgy, mint a művelődési törekvések vagy a testvériség érzelme.

A román nép egysége felé vezető úton jelentős lépés a két fejedelemség egyesítése. Ezzel mintegy megeremtődött az alapja a további erőfeszítéseknek. Az a tény, hogy ez az egyesülés nehéz körülmények közepette, több nagyhatalom gáncsoskodása ellenére is létrejött, arra vallott, hogy a román népben határozott az egységtörekvés, s ennek jegyében nagy erőfeszítésre képes, áldozatot tud hozni. Ugyanilyen következtetésekre adott alkalmat az 1877—1878-as háború s a nyomában kivívott függetlenség. Az oszmán igtól megszabadult, önálló Románia sok egyébtendője mellett távlati földadatának tekintette a minden románok egyesítéséért vívandó küzdelmet. Ez a célkitűzés azonban csak évtizedek múltán válhatott valóra.

Az Osztrák—Magyar Monarchia kialakulásával, ötvenéves fennállásával, majd bukásával ma szerte a világon (különösen az angolszász területen) történészek légiója foglalkozik. A búvárkodás sok számottevő eredményhez vezetett; több sejtelmet igazolt, bizonyos evidenciákat megerősített, de nem kevés előítéletet meg is cáfolt. Rámutatott például arra, hogy a kiegyezést követően a magyar ipar, közlekedés, mezőgazdaság, kultúra fejlődése (évi ütemben is kimutathatóan) gyorsabb volt, mint az osztrákoké, s a 48-as forradalmi hagyományokból táplálkozó magyar szabadelvűség erősebb volt, mint amit a metternichi hagyatéktól szabadulni nem tudó bécsi vezetőség szűkebb pátriájában megtűrt. Amíg Kossuth élt, addig minden magyar kormányt, pártot — ha akart, ha nem — tekintettel kellett lennie a Torinóból érkező sugalmakra, különben elvesztette szavazóit, tömegbázisát. Mindez megnyilvánult a liberális törvényhozásban, a fejlett parlamenti életben, s hozzájárult a haladó erők, a munkásság számottevő megerősödéséhez, a polgárosodás, városiasodás kibontakozásához.

Az árnyaltabb elemzés ugyanakkor arra is rámutat, hogy a századforduló tájára megváltozott a helyzet. A kapitalizmus az imperializmus szakaszába lépett, agresszív alakult, s ez tükröződött az osztrák—magyar birodalomban is. A 48-as reformnemzedék kihalt, a Deák Ferencek és Eötvös Józsefek viszonylag haladó, liberális korszakát a Tiszák és az Apponyiak népellenes ókonzervatív osztályuralma követte, a reakciós magyar nagybirtokosság a legfőbb kerékkötője lett mindennemű előrelépésnek.

Lényeges megállapítása a mai „habsburgológianak“ az is, hogy noha ez a birodalom létrejöttétől kezdve a legjellegzetesebb módon soknemzetiségű volt, s ez a vonás mondhatni meghatározója, mégis épp a nemzetiségi kérdés megoldása, a különféle népek integrálása terén tett a legkevesebbet. Itt mutatott a legparányibb készséget, s ugyancsak itt érte el a legjelentéktelenebb haladást — holott ez vitális érdeke volt. A monarchia egykori vezetőinek szűklátókörűségét, osztálykorlátait, elfogultságát s egyáltalán történelmi érzéketlenségét mi sem bizonyítja ennél jobban. Megemlítendő, hogy e vonatkozásban hitvány, méltatlan módon jártak el a Memorandum-perben vagy hogy a román parasztság élesdi, máramarosi megmozdulásaira sem tudtak másképp, mint sortűzzel válaszolni. És az is jellemző, hogy a székelység sohasem távozott az országból olyan tömegekben, mint a világháborút megelőző két évtizedben.

A magyarországi románság körében az elkeseredés még nagyobb méreteket öltött. A nincstelen parasztok többsége román volt; az Erdély lakosságának többségét alkotó románoknak kevés volt az anyanyelvű népiskolájuk, még kevesebb a középiskolájuk, egyetemi fokú tanintézetekkel pedig egyáltalán nem rendelkeztek. Csekélyre redukálódtak képviselőik az országházban, az államgépezetben vagy a művelődési intézményekben, és minden irányú változtatási törekvésük durva visszautasításra talált.

A monarchia széthullásának, valamint az elnyomott népek kiválásának és az új államok megalakulásának nyitányát az 1918 őszen Budapesten kitört forradalom

s nyomában a Magyar Köztársaság megalakulása jelentette. A haladó polgárság, a radikális értelmiség, a szocialista munkásság, szegényparasztság lesodorta az ország éléről a maradi főurakat és a nagypolgárságot. Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond és Ady, Bartók, Kodály neve fémjelezte azt a széles körű haladó frontot, amely most hatalomra került.

A budapesti nyitány után az elnyomott nemzetiségi tömegek sikraszálltak függetlenségük, Ausztriától való elszakadásuk és az anyaországhoz való csatlakozás mellett. Az új forradalmi kormány megértést tanúsított a nemzetiségek törekvése iránt. Megbízottai tárgyaltak a nemzetiségek képviselőivel, a hatóságokat pedig arra utasította, hogy támogassák a népgyűlések összehívását. Ugyanakkor az antanttal kötött fegyverszünetnek megfelelően a Romániából visszavonuló s a román csapatokkal még harcban álló német haderőt a Károlyi-kormány lefegyverezte, parancsnokát, Mackensen tábornokot házi őrizetbe vette.

Sajnálatos tény, hogy az új magyar kormány vezetői sem láttak világosan a nemzetiségi kérdésben. Föderációs tervekkel hozakodtak elő, területi önkormányzatot ajánlottak föl akkor, amikor a nemzetiségek az elszakadásra, a külön állam alakítására szavaztak, vagy a határokon túl élő testvéreikkel való egyesülésre törekedtek. A budapesti radikális politikusok sem értették meg, hogy a sokszázados elnyomás, a magyar nagybirtokosok és hajdúk, a katonasztek és főispánok, a csendőrök és rendőrök a magyar államgépezetet végleg meggyűlltették a nemzetiségekkel; már rég nem voltak meg a konföderációnak, az együttműködésnek és az egyetértésnek az elemi föltételei, a szubjektív alapjai.

Amikor tehát Gyulafehérváron a románság képviselői, a polgárok, értelmiségiek, munkások és parasztok a Romániával történő egyesülésre szavaztak, az Erdély lakosságának többségét alkotó román nép akaratát juttatták kifejezésre. Régi történelmi törekvés s az akkori idők szavának szellemében jártak el. A korparancsnak engedelmeskedtek. Ezzel a románok sokévszázados álma teljesült, az egységes nemzeti államért vívott harc elérte célját.

„Az 1918-as egyesülés megfelelt a társadalmi fejlődés követelményeinek és objektív törvényeinek, olyan alapvető realitásokra épült, mint a közös származás és nyelv, az egyazon országban élni akaró egész nép érdekeinek és törekvéseinek azonossága” — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs az egyesülés hatvanadik évfordulója alkalmából tartott ünnepi ülésen.

Az erdélyi román nép haladó szellemű képviselői, mindenekelőtt a szociáldemokrata munkásképviselek, tisztában voltak ugyanakkor azzal is, hogy egy radikális vezette köztársaságból válnak ki, és olyan királysághoz csatlakozni, amelyben a hírhedt Hohenzollern-dinasztia egyik tagja uralkodik. A forradalmi munkásküldöttek hangot is adtak aggodalmuknak, s mind Gyulafehérváron, mind Szébenben „Románia teljes demokratizálódását és királyságból népi köztársasággá változtatását” követelték. (Inánte, 1919. január 12.) A december 1-én megszavazott nyilatkozat pedig az új román állam alapelveinek megfogalmazásakor főleg a munkásküldöttek nyomására a következőket szavazta: „1) teljes szabadság és nemzeti egyenlőség minden együttálló nemzetiségnek, anyanyelvű oktatás és közigazgatás, a nemzeti kisebbségek arányos képviselete a parlamentben és a közigazgatásban; 2) szabadság és egyenlőség minden felekezet számára; 3) egyenlő és titkos szavazás, szavazati jog minden 21. évét betöltött állampolgárnak, férfiaknak és nőknek a parlamenti, megyei és községi választásokon; 4) szervezkedési, gyülekezési és sajtószabadság; 5) földreform; 6) a munkások széles körű jogainak törvénybeiktatása.”

Mindez s még sok más demokratikus szellemű követelés hangoztatása, írásba foglalása bizonyítja, hogy az erdélyi románok polgári értelmisége és munkásmozgalma tanult a történelmi helyzetből. A nemzeti törekvésekkel együtt társadalmi reformokat sürgetett, s érvényesítésükért keményen küzdött is. Más kérdés aztán, hogy a szép programból mi vált valóra. A tőkés-földesúri hatalom, mint mindenütt a világon, az akkori Romániában is elárulta a haladást, és felemás intézkedéseket hozott. Letörte a tömegek minden megmozdulását, s ez odáig fajult, hogy 1918 decemberében a bukaresti munkástüntetést sortűzzel fojtotta vérbe. Majd kihirdette az ostromállapotot, s drasztikus intézkedésekkel vetett véget a demokratikus erők szervezkedésének.

Időközben Budapesten megváltozott a helyzet. A Károlyi-kormány gyöngének bizonyult; ahelyett, hogy leverte volna a reakció megmozdulásait, csak hátrált, s alkudozni kezdett a retrográd erőkkel. Ugyanakkor halogatta a sürgős társadalmi követelések kielégítését, késett például a földreform. Ilyen körülmények között a munkásság elérkezettnek látta az időt a hatalomátvétellel; 1919 márciusában megalakította forradalmi kormányát, s kikiáltotta a Magyar Tanácsköztársaságot.

Az ellenforradalom hatalomra jutása után a rendkívüli állapot ellenére folytatódott a munkásmegmozdulások, a falusi nincstelenek pedig földet követeltek.

A sztrájkhullám 1920-ban tetőzött, amikor is a vasutasok az egész ország közlekedését megbénították, s a prahovavölgyi olajmunkásoktól a temesvári dolgozóikig mind beszűkítették a munkát. Utcára vonultak, és szabadságot, társadalmi reformokat követeltek. Az új Románia dolgozói — nemzetiségre való tekintet nélkül — bebizonyították, hogy az egyesülést nem tekintették öncélnak, s hogy az új nemzeti államot nem hajlandók a burzsoázia paradicsomaként s a proletariátus poklának elfogadni. Harcuk még határozottabbá és tudatosabbá vált 1921-től kezdve, a kommunista párt megalakulása nyomán.

E gondolatmenet jegyében mutatott rá Nicolae Ceaușescu elvtárs: „A történelmi események azt bizonyítják, hogy a romániai proletariátus, a romániai haladó erők világosan megértették: csak a kizsákmányoló osztályok megdöntésével lehet megteremteni a feltételeket a régi megosztó és uszító politika végérvényes felszámolásához, lehet meghonosítani a két nép között a jömegértés és baráti együttműködés új kapcsolatait, anyagi és társadalmi felemelkedésük, szabadságuk és nemzeti függetlenségük megszilárdítása érdekében. És valóban, mindössze két és fél évtizeddel később, a burzsoá-földesúri rendszerek megdöntésével egyidőben, a két ország munkásosztályára hárult az a nagyszerű hivatás, hogy a román és a magyar nép között meghonosítsa az új típusú kapcsolatokat.”

Mindazonáltal a háborút követő évek gazdasági, politikai és kulturális tekintetben egyaránt föllendülést hoztak, s ez jótékonyan hatott az egész országra. Az első évtizedben az ország legjelentősebb iparvárosa Temesvár volt, a kohászatot Resica és Vajdahunyad képviselte, a legnagyobb szénmedence pedig a Zsilvölgye volt.

Annakelölte a hatalomért Romániában két nagy csoport versengett, a Brătianu vezette liberálisok és a konzervatív erők, élükön Marghilomannal. Az előbbieket jobbra a burzsoáziát képviselték és a francia orientációt, az utóbbiak viszont a földesúri réteget, és többnyire németbarátok voltak. A háborúból, majd a választásokból a liberálisok kerültek ki győztesen, s végrehajtották a földreformot. Ezt kívánta politikai érdekük — a másik pártba tömörülő földesurak anyagi gyengítése —, de gazdasági megfontolásaik is, minthogy (ez általános tapasztalat) a földosztás nyomán létrejövő sok százezer új parasztgazdaság építkezni kezd, földművelő eszközöket vásárol, hitelt, kölcsönt vesz fel, s általában föllendíti az ipari, kereskedelmi tevékenységet és a pénzforgalmat. Ilyen irányban hatott a háborúban szétzilált nemzetgazdaság újjáépítése, a vasutak helyreállítása, új bányák nyitása, friss pénzügyintézetek létrehozása, a megnagyobbodott ország fővárosának gyorsuló kiépítése s a háborús elzártág földoldódása, nemzetközi kapcsolatok létesítése, az európai áruforgalom felélénkülése.

A tőkés társadalomban azonban a gazdasági prosperitás lefölfölőzi az uralkodó osztályok voltak. A két háború közötti Romániában sem történt másképp, s amikor a családott román tömegek a nemzetiségi dolgozókkal összefogva harcba keltek, a válasz újabb meg újabb retorzió volt. Betiltották a kommunista pártot, Lupényban puskagolyókkal válaszoltak a tüntető bányászoknak. A megtorló intézkedések, a hatósági terrorakciók az 1929—1933-as gazdasági világválság idején tetőztek.

A hitleri fasizmus mihamar nálunk is éreztette hatását. Történelmi tény, hogy a kőolajipari és vasúti munkások 1933 februárjában vívott országos méretű harca — amely a grivicai sortűzhez vezetett — világviszonylatban is az első nagyarányú tiltakozás volt a fasizmus ellen. Az ország azonban hovatovább jobbra tolódott. Az ún. történelmi pártok, a liberálisok és parasztpártiak lassacskán tért veszítettek, s előrenyomult a szélsőjobb. Ebben a helyzetben a Román Kommunista Párt a fasizma előretörés eltorlaszolására legfőbb feladatának széles körű népfrejt létrehozását tekintette. Ez időben jött létre a demokratikus román parasztko Ekéfrontja, valamint a grófk vezette Magyar Párt reakciós politikájával elégedetlen magyar dolgozókat tömörítő MADOSZ. A szociáldemokraták hasonlóképp jelentős erőt képviseltek a baloldalon, s a népi erőket összefogó baloldali blokk a rendőrterror ellenére is számottevő sikereket ért el. A burzsoázia azonban fokozottabb terrortal válaszolt: 1938-ban II. Károly fölslzatta a pártokat, létrehozta az egyetlen politikai szervezetet, a Nemzeti Újjászületés Frontját, s bevezette a királyi diktatúrát.

A marxizmus tanítása szerint a tőkésrendszerben a nemzetiségi dolgozókat kettős, azaz osztály- és nemzeti elnyomás sújtja. A királyi Romániában ugyanez történt. A gyulafehérvári pontok papíron maradtak. A korabeli titkos hatósági jelentések, a statisztikai adatok, a sajtó beszámolóit, a pártok végezte fölmérések, szakmai tanácskozások elemzéseit bizonyítják, hogy a kisebbségekhez tartozó kisiparosok, kiskereskedők, parasztko megkülönböztetetlen hátrányos helyzetben voltak, nagyobb terheket viseltek. A gyakori vállalati leépítések, elbocsátások során a nemzetiségi dolgozókat rendszerint nagyobb arányban tették ki az utcára. Az állami alkalmazottakra kötelező román nyelvvizsgák nyomán a nemzetiségi alkalmazottak tízezeit taszították a munkanélküliek sorába.

A fasiszmus előretörése már nemcsak hazai viszonylatban élezte ki a társadalmi ellentéteket. Nem csupán a demokrácia elemi maradványainak fölszámolásához és az erőszak elharapózásához vezetett, hanem veszélybe sodorta az ország függetlenségét, területi sérthetetlenségét is. Az Anschluss (Ausztria bekebelezése), a Münchenben létrehozott „egyezmény” nyomában pedig a Csehszlovák Köztársaság felszámolása, majd a háború kitörése és Lengyelország földarabolása (1939), a Memel-vidék megszállása s minden más területi „kiigazítás” fenyegetést jelentett országok egysége ellen is. 1940 augusztusának végén bekövetkezett a bécsi döntés, amely kettévágta Erdélyt, az ország északnyugati területeit a Horthy-megszállás alá juttatta, és tengernyi szenvedéssel sújtotta lakosságát. E döntéssel a tengelyhatalmak kettős célt értek el. Mind Romániát, mind Magyarországot magukhoz láncolták, s ugyanakkor a „divide et impera” alapján egymás ellen uszították. Joggal ítélte el ezt a döntést a Román Kommunista Párt és a haladó szellemű, világosan látó magyarság nevében a MADOSZ. A korabeli dokumentumok történelmi tanúbizonyságok ebben a tekintetben.

A fasiszmus térhódítása végül is Antonescu fasiszta diktatúrájához, a német megszálláshoz vezetett, és a szovjetellenes háborúba sodorta az országot. Mint ismeretes, ez a háború sok százezer halottat, óriási anyagi áldozatokat követelt, sajnos elsősorban a néptömegektől. A Román Kommunista Párt és a köréje tömörülő demokratikus erők, köztük a romániai magyarság legjobb fiai a háború poklában is folytatták a harcot a német megszállás, a háború és a legionárius terror ellen. Az összeomlás mélypontjáról rántották ki az országot, amikor 1944. augusztus 23-án megszervezték az antifasiszta és antiimperialista nemzeti fegyveres fölkelést, amikor megdöntötték Antonescu diktatúráját, biztosították hazánk felszabadulását, valamint a Hitler-ellenes koalícióhoz való csatlakozását.

1918-hoz és az egyesülés kérdéséhez visszatérve: történelmi tény, hogy a nagytömegek akkori aspirációi, reményei és követelései csak 1944 után válhattak igazán valóra. Az 1945-ben végrehajtott agrárreform nemcsak kisebb-nagyobb mennyiségű földet juttatott a parasztságnak, hanem felszámolta magát a nagybirtokrendszert is. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nyomán megszűnt a falusi kizsákmányolás, létrehoztuk a korszerű gazdálkodáshoz szükséges nagyüzemeket, s ezáltal biztosítottuk a termelés fokozását, a parasztság jólétét. 1947-ben megdöntöttük a monarchiát, s a népköztársaság kikiáltása nyomán minden hatalom a dolgozók kezébe került. Törvényt hoztunk a faji, nemi, felekezeti, anyanyelvi megkülönböztetésektől eltérő elvű törvényeknek immár a néphatalom szerzett érvényét. Biztosítottuk minden állampolgár számára — tekintet nélkül nemzetiségi hovatartozására — az egyenlőség, az előrehaladás a munkában éppen úgy, mint a tanulásban, közéletben. A főbb termelőeszközök államosítása és azt követően a három évtizedes tervgazdálkodás során százados lemaradást hoztunk be, az egykori paraszti országból hazánk erős iparral és mezőgazdasággal bíró állammá fejlődött.

A felszabadulás óta eltelt három és fél évtized állandó fejlődési korszakot, töretlen emelkedést jelent hazánk történetében, s e nagyszerű ívelés alapozta meg az RKP Központi Bizottsága, a SZEF Országos Tanácsa és Románia Szocialista Köztársaság Nagy Nemzetgyűlése együttes ünnepi ülésszakának lelkes atmoszféráját, magabiztos előretekintését s az évfordulóra emlékező egész ország, az egész nép forró hangulatát, önbizalmát, határozottságát.

Erdemes ebben a vonatkozásban legutóbbi sikereinkről is néhány szóban emlékezni. Mint ismeretes, jelenlegi öt éves tervünkben három esztendő már teljesítettünk, de alapvető feladatainkat tekintve máris túlteljesítésről beszélhetünk. Ez ideig több mint 60 milliárd lej értékű többlettermelést értünk el, s a tervidőszak végére előreláthatóan 100 milliárdra rúg a túlszárnyalás. Minden tájegység ipari fejlesztésére, a termelőerők arányos elosztására törekvő erőfeszítésünk ugyancsak sikeresen folyik: az idén újabb hat megye ipari termelése haladta meg a 10 milliárd lejes értéket, és ma már 31 ilyen megyénk van (az összesnek kétharmada), szemben az 1965-beli helyzettel, mikor csak négy megye érte el e szintet.

A gazdasági föllendüléssel párhuzamosan nagyszerű kibontakozást ért el politikai és kulturális életünk, erősödik a szocialista demokrácia; a vállalatok munkásönigazgatásának kialakulása éppen úgy erre vall, mint a *Megéneklünk, Románia* országos fesztivál kiemelkedő tudományos, irodalmi és művészeti teljesítményei. Ezen eredmények nyomán joggal tűzte elénk pártunk és államunk vezetősége az új korszakot nyitó feladatot, hogy a fejlődő ország stádiumából a közepesen fejlett államok sorába lépjünk.

Ilyen nagy évforduló alkalmával, a jelenlegi fejlődési szakasz körülményei s a nemzetközi helyzet új jelenségei közepette természetes módon vetődik föl az ország külpolitikájának, más országokkal fenntartott viszonyainknak s ezen belül a különböző nemzetközi szervekhez, szerződésekhöz fűződő kapcsolatainknak kérdése.

Köztudott, hogy a mai nemzetközi helyzetben két ellenkező törekvés érvényesül: egyfelől megmutatkozik a népek arra irányuló akarata, hogy békében éljenek, maguk döntsenek sorsuk felől, önállóan rendelkezzenek nemzeti kincseik és munkájuk gyümölcse fölött, minden külső beavatkozástól mentesen, másfelől viszont hangsúlyozódik az erőszak és a diktátum, a békét veszélyeztető, a népek függetlenségét fenyegető beavatkozási tendencia s a világot befolyási övezetekre osztó imperialista iparkodás. Amde az erőviszonyok és alakulások realista elemzése azt mutatja: az imperialista uralmi törekvések hangsúlyozódása ellenére sem állítható, hogy a helyzet a katonai összecsapás, a világháború irányába fejlődnek. „Ellenkezőleg, szerte a világon bekövetkező mélyreható, forradalmi jellegű társadalmi és nemzeti változások azt bizonyítják: a szocializmus és a haladás erői, a népek együttes fellépéssel megelőzhetik egy újabb világháború kirobbanását, biztosíthatják a tartós békét a földkerekségen” — hangoztatta az ünnepi gyűlésen pártunk főtitkára.

E meggyőződés szellemében írta alá küldöttségünk a Varsói Szerződésben részt vevő országok Politikai Tanácskozó Bizottságának ülésén elfogadott Nyilatkozatot, amely többek között leszögezi:

„A szocialista országok a világ egyetlen térségében sem igyekeznek kiváltságokhoz jutni, katonai támaszpontokat szerezni, nem hajhásznak engedményeket. A befolyási övezetek kialakításának imperialista politikáját elvileg ellenzik, s ők maguk sohasem vesznek részt az ilyen övezetekért folyó harcban.“

Ebben az értelemben jelentette ki pártunk főtitkára, hogy a moszkvai nyilatkozat tökéletesen megfelel egész népünk akaratának, érdekeinek, és kifejezésre juttatja azt az elhatározásunkat, hogy a szocialista országokkal s az egész világ békeszerető erőivel karöltve küzdjünk az enyhülésért, a további együttműködésért, a békéért. Mint ismeretes, a Központi Bizottság teljes ülése, a dolgozók különböző kategóriáinak széles körű találkozója, a különféle vállalati és intézményi testületek gyűlései a szocialista demokrácia szellemében mind-mind megvitatták a moszkvai tanácskozást, és jóváhagyták a nyilatkozat aláírását, nagyra becsülve küldöttségünknek a tanácskozáson kifejtett egész tevékenységét.

„Joggal merült fel a kérdés — hangoztatta beszédében köztársaságunk elnöke —, hogy tekintettel a nemzetközi helyzetre, arra a körülményre, hogy a NATO-tagállamok májusban elhatározták a fegyverkezési kiadások növelését, nem intézkedik-e Románia is a katonai kiadások növeléséről? Mint már megjegyeztem, a jelenlegi nemzetközi körülmények között a legnagyobb figyelmet kell szentelnünk az ország védelmi képessége erősítésének [...] úgy véljük azonban, hogy a védelmi képesség erősítéséről való gondoskodásnak semmiben sem szabad érintenie az ország gazdasági-társadalmi fejlesztési programját, egész népünk anyagi és szellemi jóléte gyarapításának programját. Eppen ezért a dolgozók érdeklődésére válaszulva kijelentem a Központi Bizottság, a munkásosztály, a többi dolgozó kategória, a hadsereg képviselői, egész népünk előtt, hogy nem vállaltunk semmilyen kötelezettséget, és az előirányzaton felül nem szándékozunk növelni katonai kiadásainkat. A lehető legvilágosabban kijelentettük, határozottan munkálkodni fogunk, hogy a dolgok ne a fegyverkezési hajszára fokozása, hanem csökkentése irányában alakuljanak, mindent megteszünk, hogy előmozdítsuk a leszerelési, elsősorban a nukleáris leszerelési intézkedések végrehajtását, a csapatállományok és a katonai kiadások csökkentését.“

Pártunk és kormányunk álláspontja világos, és a legtermészetesebb logikára épül: ismeretes, hogy mindkét katonai tömb főlösen rendelkezik annyi nukleáris és klasszikus fegyverrel, hogy többszörösen is el tudja pusztítani az egész emberiséget. Ha pedig ez így van, minek tovább fokozni a fegyverkezést, és mi végett növelni az amúgy is veszedelmesen nagy készleteket? A kérdés másik oldala ugyancsak megfontolandó: „Ha a nemzeti jóvedelem nagyobb részét fordítanánk katonai kiadásokra, nem valósíthatnánk meg a gazdasági fejlesztés programját, az életszínvonal emelésére vonatkozó intézkedéseket. Márpedig köztudomásúlag Romániának még bőven van tennivalója, hogy meghaladja a fejlődő ország stádiumát, biztosítsa erőteljes gazdasági-társadalmi fejlődését.“

E megfontolások határozták meg küldöttségünk álláspontját a moszkvai tanácskozáson, és ezek szabják meg államunk magatartását a jövőre vonatkozóan is. „Kijelenttem a Központi Bizottság, a dolgozók képviselői, az egész nép előtt, s most a lehető legvilágosabban megerősítem: soha nem írunk alá olyan dokumentumot, amely elkötelezné az országot, a népet, a hadsereget, s ne lenne összhangban az Alkotmánnyal, az ország törvényeivel; ilyen kötelezettségvállalás csakis egész népünk hozzájárulásával és akaratából történhetik.“ — hangoztatta államunk elnöke.

Ez az álláspont tudományos megalapozottságú: a mai nemzetközi helyzet mélyreható elemzésére, felelősségteljes értékelésére épül. Szilárd meggyőződésünk

ugyanis, hogy az összes népek fölemelik szavukat, s idővel rábírnák a fegyverkező kormányokat és államokat, vegyék tekintetbe a népek akarátát, és mondjanak le a fegyverkezési hajszáról. A nemzetközi erőviszonyok alakulása ugyanis már régóta nem csupán bizonyos tőkescsoportok, hatalmi tömörülések, kisebb vagy nagyobb tömbök vetélkedésétől avagy összejárásától függ, hanem döntő módon a nagy tömegek, békés igyekezetétől, lendületes függetlenségi, önállósulási, önérvényesítési törekvésétől és szabadságvágyától. Jól bizonyítja ezt az elmúlt évtizedek nemzetközi helyzetének alakulása: a háborús erők több helyütt is ki tudtak robbantani fegyveres konfliktusokat; a helyi háborúk előbb-utóbb megszűntek, és bizonyos térségen túl nem terjedtek.

A béke vágya, a békés építés óhaja, a háborítatlan életre való iparkodás igen nagy erő, s pártunk, kormányunk az ország, az egész nép nemzetiségére való tekintet nélkül megnyilvánuló óhajának szellemében jár el, amikor rendíthetetlenül, minden nyomással szemben hű marad békevédelmi szocialista álláspontjához.

Ha visszapillantunk a hatvan évvel ezelőtt lezajlott eseményekre, világozá válik, mit fejlődött az egységes nemzeti állam azóta — önállósága, saját bel- és külpolitikai irányvonalának kidolgozása és érvényesítése, nemzetközi tekintélye és súlya tekintetében. Hazánk külpolitikai téren valaha a központi hatalmaktól a nagyantantig, a kisantanttól a tengelyhatalmakig sodródott, altalajának kincseit, iparát, kereskedelmét, pénzügyi életét külföldi monopóliumok uralták; ettől az államtól jutott el a szocialista Románia a mai állapotig, és vált a békéért, az új gazdasági és politikai világrendért, a minden irányú haladásért, a népek közeledéséért vívott küzdelem fontos tényezőjévé.

KORUNK

A nemzetközi enyhülés érdekében

Sohasem vált olyan égető kérdésévé az emberiségnek a leszerelés, a béke ügye, mint napjainkban. Mint ismeretes, egyre fokozódik az emberiség szaporulata, nővekszik az átlagéletkor, de a mezőgazdasági termelés sok országban képtelen lépést tartani a születések számának emelkedésével, s emiatt mind több az éhező ember. Nyilvánvaló hát, hogy az emberiség keresi a kiutat: mit kell tenni, miként tudnók az élelmiszertermelést növelni?

Nem tagadjuk, jó néhány országban sokat tettek az elmúlt években a termelés növelésére, a termőföld kiterjesztésére, mégis szomorú valóság, hogy igen sok államban a hadianyag termelése messze meghaladja a traktorok, vetőgépek, gyomirtószerek, műtrágyafélék gyártását, s a katonai támaszpontok, laktanyák, hadianyagraktárak létesítése jóval felülmúlja az öntözőcsatornák, hűtőházak, silók és magtárak építését... Pedig hát a probléma elég régi, s a világosan látó elmék évtizedek óta hangoztatják igazukat. A modern korszak első nagy anyagpusztító és életkioltó, városokat eltörölő s egész tájakat sivataggá taroló konfrontációja az első világháború volt. Nos, idestova már hatvan éve kiszámították, hogy az abban a háborúban kifejtett emberi és gépi erőfeszítéssel, a rá pazarolt anyagi eszközökkel virágzó kertté lehetett volna varázsolni a Szaharát. Képzeljük csak el akkor, „mire lehetett volna menni“ a második világháborúban elpusztított értékekkel! Vagy mit érhetünk volna el, ha a béke több mint három évtizede alatt főlhalmozott fegyverkészlet előállítására fordított energiát békés munkában hasznosítottuk volna ez ideig. Sajnos, mindebből alig-alig tanult az emberiség. Nem kétséges, fölmutathatók szembevetendő eredmények is. Mégis, mi ez az erőfeszítés ahhoz képest, amit szerte a világon az államok hadicélokra fordítanak?

Igen ám, de a fegyverkezésnek oka van — vethetné ellen bárki. Hogy csak az olajtermelő államok történelmére hivatkozzunk: valamennyiük rabigában élt hosszú évtizedeken át épp olajkincsük okán, s a külföldi monopóliumok korlátlan hatalommal rendelkeztek altalajuk nagy értékei fölött, miközben a nép éhezett. Függetlenségüket súlyos áldozatok árán vívták ki (emlékezzünk csak Algéria hosszú függetlenségi harcára), érthető hát, hogy mindent megtesznek védelmi készségük erősítése végett, jólétük, vívmányaik, békéjük megóvása érdekében.

Ez a történelmi tapasztalat azonban továbbviszi a kérdést: nem lehetne-e haderő és fegyverek nélkül biztosítani a népek önállóságát, az országok függet-

lenségét, minden nemzet azon elidegeníthetetlen jogát, hogy altalajának kincsei s általában munkájának gyümölcse fölött maga rendelkezék?

Nem, mert napjainkban a nyersanyagokért, fűtőanyagokért, nemesfémekért, drágakövekért, nem kevésbé a stratégiailag fontos utakért, tengersizorokért, szigetekért, hágókért, öblökért olyannyira kiéleződött a küzdelem, hogy sok ország, állam és nép biztonságát fenyegeti.

Nem, mert egyes államok, tömbök, szövetségek hatalmas hadianyagot halmoztak föl, és a tömegpusztító készletek sötét felhőként torlódnak a béke majd mindig fátyolos egén.

Nem, mert a nagytőkés monopóliumok, a multinacionális vállalatok az imperializmus jellegének megfelelően szorosan összefonódtak a kapitalista állammal, s ez a tény döntő módon kihat az ipari termelésre, a pénzügyi viszonyokra, a haditermelésre, az államok kül- és belpolitikájára.

Nem, mert régi bizalmatlanságok, a múltból örökölt viszályhelyzetek, faji, vallási és nemzeti ellentétek, vitatott határok, kieroszakolt engedmények, áhitott előnyök, koncessziók, érdekszférák rontják meg a népek viszonyát, keresztezik a békés törekvéseket.

A felsorolást folytatni lehetne, de ez is jelzi, mennyire bonyolult — és ellentmondásos — korunk nemzetközi állapota: fegyverkezünk, holott minden érdekünk azt kíváná, hogy lássunk hozzá végre a leszereléshez. Ez a helyzet azonban nem tartható fenn mindörökké, a fegyverkezés nem fokozható a végtelenségig, a tömbök, csoportosulások szembenállása nem tekinthető elkerülhetetlen végzettségnek. Ez a felismerés, a józan belátás, az ésszerű nemzetközi politika, a kérdések tárgyalás útján, békés eszközökkel való megoldásának elve és gyakorlata azonban egyre inkább teret hódít az egész földkerekségen, s a mi országunk élen jár ebben a törekvésben: a román államfő oroszlánrésztt vállal e küzdelemből.

„Nézetem szerint — hangoztatta Nicolae Ceausescu elvtárs 1978. december elsején tartott emlékezetes beszédében — az ünnepi ülészzak összes résztvevői, egész népünk egyetért velem, amikor ismételten felhívom a világ összes demokratikus és hazafias erőit, összes népeit, erősítsék szolidaritásukat és együttműködésüket, kövessenek el mindent, hogy érvényt szerezzenek szavuknak, és biztosítsák a barátság és megértés, a függetlenség és jólét eszményeinek diadalát bolygónkon, a tartós békét a világ összes nemzetei fölött.“

Az egész Földet átfogó erőteljes békétörekvések keretén belül árnyaltan és lényegretörőn, megkülönböztetett figyelmet fordítunk az európai leszerelés kérdésére: „Románia külpolitikájának elsődleges törekvése az európai biztonság valóra váltása, minthogy a kontinensen a legmélyebb ellentétek halmozódtak fel, itt van a legnagyobb fegyver- és csapatsűrűség, és itt áll szemben egymással a két ellentétes katonai tömb“ — mutatott rá pártunk főtitkára a nemzetközi helyzet elemzése során.

Szükséges hangsúlyoznunk, hogy az államfő megállapításai egyöntetű helyeslésre találtak mind az ünnepi ülészzakon, mind a dolgozók különböző kategóriáinak gyűlésein. Az RKP Központi Bizottsága, a Szocialista Egységfront Országos Tanácsa és a Nagy Nemzetgyűlés közös ünnepi ülészzakának Határozata hangoztatja: „Harcoljunk minden erőnkkel valamennyi nép szabadsága és függetlensége szent ügyének diadaláért, azért, hogy földünkön tartósan meghonosodjék a béke és az együttműködés, azért, hogy megteremtsünk egy jobb és igazságosabb világot, a fegyverek és háborúk nélküli világot.“

A Határozat ugyanakkor fokozottabb munkára, az ország további föllendítésére serkent: „Tegyük meg mindent, hogy egységes nemzeti államunk hetedik év-tizede az ország erőteljes felvirágzásának szakaszaként, olyan újabb nagyszerű szakaszként kerüljön be a haza történetébe, amelyben szabad, független és szuverén nemzetünk lendületesen tovább halad az anyagi és szellemi civilizáció, a jólét és haladás egyre magasabb csúcsai felé.“

E felhíváshoz csatlakozott szóaltak fel a magyarok, a németek és egyéb nemzetiségűek, a tömegszervezetek és az alkotási szövetségek képviselői is.

Lőrincz László, az Oktatásügyi Minisztérium államtitkára többek között hangoztatta: „... mi, magyar nemzetiségű dolgozók az egész néppel együtt, szoros egységben a Román Kommunista Párt körül, ünnepélyesen megfogadjuk ön előtt, szeretett és tisztelt Nicolae Ceausescu főtitkár elvtárs, hogy erőnket nem kímélve tántoríthatatlanul váltjuk valóra a párt XI. kongresszusán és országos konferenciáján kitűzött nagyszerű feladatokat, hogy drága hazánk, Románia Szocialista Kötársaság földjén diadalmaskodjék a szocializmus és a kommunizmus ügye.“

Páll István, Hargita megye képviselője — ugyancsak ebben az értelemben — jelentős munkasikerekről számolt be: „A román és a magyar dolgozók odaadó munkájának eredményeként, a jelenlegi öt éves terv első három esztendejének ipari ter-

melési tervét november 22-én teljesítette a megye, és megvannak a tényleges feltételek ahhoz, hogy év végéig több mint egymilliárd lej értékű többlettermelést valósítson meg.“

Nicolaus Pilly, a Hunyad megyei kohászati központ, Kalán német nemzetiségű képviselője így szólott: „Hangot adva a német nemzetiségű dolgozók gondolatainak és érzéseinek, ez alkalommal is kifejezem teljes csatlakozásunkat pártunk és államunk kül- és belpolitikájához, amely az embert és jólétét, a békét és a népek közötti együttműködést szolgálja.“

Evtizedeken át érvényes volt egy számítás, amely riasztó módon szemléltette a fegyverek költségességét, elképesztően drága voltát. Eszerint egy ágyú árából családi házat lehet építeni, egy tank árából iskolát, egy repülőgépből kórházat, egy csatahajó pedig annyi anyagot és szellemi energiát emészt föl, amennyi egy gyár létesítéséhez szükséges.

Ez a megdöbbentő számítás azonban napjainkra túlhaladottá vált. A lökhajtásos szuperszonikus bombázók és vadászgépek, az atom-tengeralattjárók, az óriási repülőgépanyahajók a különböző érzékeny (és fölültebb drága) készülékekkel való felszereltségük folytán sokkal többbe kerülnek, mint valaha. Hát még az újfajta fegyverek, a különféle földi, légi és vízi rakéták, atomtöltetű torpedók, a kémholdak, az atom- és hidrogénbombák s a rendkívül költséges elhárító berendezések! Vegyük még hozzá a haditechnika és a harci stratégia meg taktika legújabb eredményeit, azt például, hogy a tank, amely évtizedeken át a csataterék ura volt, számos háborút eldöntött, napjainkra elavulttá kezd válni, túl nagy célpontul szolgál az egyre tökéletesebb elhárító rakéták számára, s helyébe drágább, nagyobb pusztító erejű fegyverek lépnek, vagy azt, hogy legújabban a neutronbomba gyártásának megkezdésére tesznek erőfeszítést a legagresszívebb, legreakciósabb imperialista körök, s egyes alkatrészeinek a termeléséhez már meg is kapták a jóváhagyást. Ugyancsak súlyos fenyegetést jelent a lézersugár, amely békés eszközként csodálatos lendületet adhat a technikának, fegyverként viszont borzalmas megsemmisítő erőt rejteget.

Ez a helyzet joggal ébreszt aggodalmat minden világosan látó, békeszerető, a haladás ügyét szem előtt tartó emberben, s ez az aggodalom téteti föl velünk a kérdést: nem lehet-e nemet kiáltani, megálljt parancsolni, s kitörni a fegyverkezési hajszra ördögi köréből? Nem lehet-e véget vetni annak a bűnös gyakorlatnak, amely mindig a másik, az ellentábor állítólagos erőfölényére, hadikészültségbeli előnyére, fenyegetésére hivatkozva igyekszik növelni a haditermelést és a fegyverkészleteket, a támaszpontok számát és a „lábhoz tett fegyverrel“ várakozó egységek ütőerejét?

Ugy véljük, lehetséges nemet mondani, lehetséges megálljt kiáltani, lehetséges és kell is szembeszállni a háborús hírveréssel, a fegyverkezési hajszát fokozó intézkedésekkel és minden olyan nyomással szemben — bárhonnan jöjjön is —, amely a békés együttélést, a népek közeledését, háborítatlan munkálkodását fenyegeti. Államunk sokszor mutatott erre példát. A Helsinkiben vagy Belgrádban kifejtett tevékenységünk éppúgy ezt igazolja, mint a különböző ENSZ-ülésszakokon hangzottaként álláspontunk, az egyes bizottságokban végzett munkánk vagy gyakorlati intézkedéseink. Államunk élharcosa az új gazdasági és politikai világtrendről vívott küzdelemnek, az olyan nemzetközi viszonylatok rendszerének, amelyben elismertetik minden ország függetlensége és önállósága, amelyben valamennyi nép békében és biztonságban élhet, zavartalanul dolgozhat fejlődése érdekében, amelyben minden állam lemond a más államok belügyeibe való beavatkozásról, az erőszakkal való fenyegetésről, a gazdasági zsarolásról, és főlszámolják a katonai tömböket, a külföldön épített támaszpontokat, a határokon kívül állomásozó csapatteket pedig hazájukba vezényelik vissza.

Szocialista államunk elnöke nemzetközileg elismert békekövete, szószólója ennek a politikának; bármerre is jár, a legtávolabbi országokban, a különböző társadalmi rendszerű államokban, a különféle fajú, vallású, kultúrájú népek körében is szívesen látott vendég, tiszteletben álló követ — az együttműködés, az egymás mellett élés, a jószándékú hidverés képviselőjeként fogadják.

Gyakorlatunk messzemenően alátámasztja politikai elveinket, nézeteinket. Ismeretes, hogy milyen szoros gazdasági kapcsolatok fűznek a szomszédos szocialista országokhoz ugyanúgy, mint a fejlett tőkésállamokhoz, Ázsia és Afrika nemrég főlzabadult országaihoz vagy Latin-Amerika lendületesen fejlődő népeihez. Kapcsolataink nem ismernek faji megkülönböztetést, diszkriminatív feltételeket, nem akarunk mások rovására előnyt kicsikarni vagy éppen hegemoniára törekedni, ezzel szemben sok-sok nép fiait tanítjuk, neveljük, képezzük itthon, nálunk vagy hazájukban, üzemeket és gátaikat, utakat és öntözőcsatornákat építünk, geológiai kutatásokat végzünk több tucatnyi országban.

Politikánk szemléletesen igazolja, hogy a jószándék, a kölcsönösen előnyös együttműködés megelőzheti a konfrontációt, feloldhatja a feszültségeket, áthidalhatja a nehézségeket a különféle rendszerű, eltérő múltú és más kultúrájú, egymástól távol eső országok, népek között is. E megfontolás alapján hirdetjük, hogy a katonai tömbök, a különféle csoportosulások útjában állnak a békének, s előbb-utóbb el kell jönnie az időnek, amikor hozzáláthatunk megszüntetésükhöz.

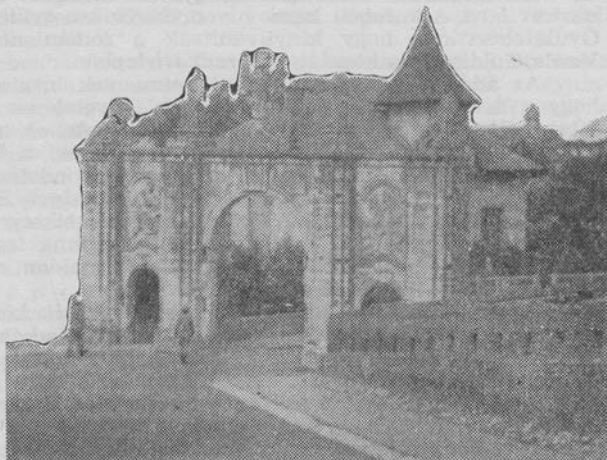
„Meggyőződésünk — fejtette ki a román államfő —, hogy a feszültség csökkentésére, a leszerelésre, az enyhülésre, a NATO és a Varsói Szerződés egyidejű felszámolására irányuló aktív fellépéssel meg lehet akadályozni egy új háborút, biztosítani lehet a népek békés fejlődését Európában és az egész világon. És ami bennünket illet, semmilyen erőfeszítést nem kímélünk e célkitűzés eléréseért.”

Küldöttségünk állásfoglalását a moszkvai tanácskozáson s általában egész ott kifejtett tevékenységét igen fontos lépésként értékeljük a feszültség enyhítése, oldása, a fegyverkezési hajsza fékezése felé — mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban. Megnyugtat bennünket pártunk főtítkáranak az a kijelentése, hogy a Nyilatkozaton kívül más dokumentumot nem írtak alá, nem vállaltak kötelezettséget a fegyverzet fokozására, a békés építésre fordítandó alapok megcsonkítására és a katonai költségvetés növelésére, nem tettek semminemű olyan lépést, amely ellentétben állana népünk békés célkitűzéseivel, fékezné alkotó munkánk lendületét, vagy csorbítaná az alkotmányban rögzített jogainkat.

A Moszkvában tanúsított magatartás méltán váltott ki egyöntetű helyeslést: a dolgozók gyűlései, a tanácskozások, tájékoztatások fölszólalói az egész ország egyetértését fejezték ki, s úgy véljük, jogos és megalapozott az a bizodalomunk és meggyőződésünk, hogy pártunk és kormányunk álláspontja, magatartása, elvszerű eljárása szerves részét alkotja az emberiség békéért vívott világméretű küzdelmének, s nagymértékben előmozdítja a népek közeledésének igaz ügyét.

KORUNK

A gyulafehérvári vár egyik kapuja

Gyulafehérvár — 1918

A négy évig tartó első világháború az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági kimerüléséhez vezetett, a sorozatos vereségek pedig szétmorzsolták katonai erejét. Ennek nyomán már 1918 nyarán és kora őszén forradalmi válság jelei mutatkoztak a birodalomban. A helyi hatalmi, elnyomó szervek mindent megtektek, hogy fenn-tartsák a Ferenc József-i koncepciót őrző államapparátust, és elfojtsák az állan-dóan növekvő elégedetlenséget. Képtelenek voltak azonban megtörni az egyre erő-sződő forradalmi hangulatot s az ezzel párhuzamosan jelentkező nemzeti önállósági törekvéseket.

A cári hatalmat megdöntő oroszországi februári forradalom s a korszaknyitó társadalmi-politikai vívmányokat hozó Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a népek önrendelkezési jogának kinyilvánítása, a Habsburg-monarchia nemzeteinek jövőjére utaló és nyilvánosságra hozott wilsoni pontok akcióra készítették a forra-dalmi erőket. Még bőmbölktek az ágyúk a hadszíntereken, de a monarchia városai-ban és falvaiban már fellángolt a tűz, s 1918. október második felében Budapesten kitört az „őszirózsás forradalom”. Az összes elnyomott népeket magával ragadó harc néhány nap alatt elsöpörte a roskadozó monarchia helyi hatalmi szerveit, s véget vetett a sok emberéletet követelő háborúnak is.

Ebben az egész Európára kiterjedő radikális átalakulási időszakban sok haladó magyar értelmiségi foglalt állást a tömegeket foglalkoztató kérdésekben. Írók, köl-tők, művészek, tudósok egy csoportja 1918. november 3-án a magyar fővárosban közzétett kiáltványban fordult a néphez, melyben többek között üdvözölte az el-nyomott nemzetek felszabadulási harcát. „Nemzettársaink szabadsága záloga a miénknek — hangsúlyozza a kiáltvány. — Élünk egymás mellett békében mint szabad nemzet, szabad nemzetekkel.” A kiáltvány, melyet a remény és bizalom ha-tott át a monarchia elnyomása alól felszabadult szabad nemzetek akadálymentes demokratikus fejlődése lehetőségében, olyan személyiségek írták alá, mint Ady Endre, Bartók Béla, Kodály Zoltán és mások.

A monarchia összeomlása a nemzetek szabadságmozgalmának fellendüléséhez vezetett. 1918. október végén haladó polgári elemekből és a szociáldemokrata pár-tok képviselőiből nemzeti tanácsok alakulnak, melyek proklamálják a nemzeti füg-getlenséget; 1918. október 28-án megalakul a Csehszlovák Köztársaság, 29-én Jugo-szlávia, november 12-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés kikiáltja az Osztrák Köztársa-ságot, 16-án megalakul a Magyar Köztársaság, 22-én megjelenik a Lengyel Köztár-saság legfelsőbb szerveinek megszervezéséről szóló törvényerejű rendelet.

Az erdélyi román forradalmi tömegeket vezető Központi Román Nemzeti Ta-nács, mely hat polgári liberális és hat szociáldemokrata képviselőből állott, miután eredménytelenül tárgyalt az új magyar kormány képviselőjével, Jászi Oszkárral a nemzetiségi kérdés megoldásáról, gyűlést hirdetett meg Gyulafehérvárra 1918. de-cember 1-re. A korabeli lapok híven tükrözik a gyűlés célkitűzéseit. „Azért megyünk Gyulafehérvárra, hogy kinyilvánítsuk a román nép függetlenségét” — olvassuk Vasile Goldiş nyilatkozatát az *Aradi Hírlapban*.

Az addigi erdélyi forradalmi események megteremtették a feltételeket ahhoz, hogy a nemzeti és társadalmi igények, követelések egy demokratikus állam kere-tében teljesedjenek ki. Ezt a megoldást követelték az erdélyi román dolgozó töme-gek. Egyik erdélyi román szociáldemokrata, aki a Magyar Köztársaság kikiáltásá-hoz vezető eseményekben részt vett, ezeket mondta: „Nem fogunk nyugodni, amíg mi is meg nem valósítjuk a Román Köztársaságot. Egyesülni fogunk a románokkal, és közös erővel ízzé-porrá zúzzuk a trónt, elkergetjük a Hohenzollern uralkodó házat, amely éppen úgy uralkodik, ahogy nálunk tegnap a Habsburgok uralkodtak, és mi is uralomra juttatjuk a népet.” Hasonlóan nyilatkozott a szociáldemokrata párt egy másik képviselője is.

Az erdélyi román haladó értelmiségiek, akik között elsőnek Emil Isac író-t em-lítjük, hangsúlyozták, hogy a román nemzet feladata nem csupán a nemzeti egység megeremtése, hanem az is, hogy azt demokratikus alapokra építse.

A köztársaság kikiáltásának gondolata komolyan foglalkoztatta a romániai munkásokat és a haladó értelmiséget is. A jelenség nem új. A köztársasági gon-dolat a román haladók legjobbjainak tudatában — s ez jellemző minden nem-zetre — már a kapitalizmus kialakulásának időszakában megjelent. Az 1848-as

román forradalom jól tükrözi ezt a törekvést. Különös erővel jelentkezett a köztársaság kikiáltásának óhaja Alexandru Ioan Cuza lemondatása után, amikor a burzsoázia és a földbirtokosok képviselője külföldi uralkodót ültetett a trónra. Az első világháború éveiben, az oroszországi februári polgári demokratikus forradalom, de még inkább a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, ez a törekvés tömegmozgalommá terebélyesedett. A szociáldemokrata párt erdélyi román szekciója lapjának több cikke ugyanezt a tendenciát tolmácsolta. Idézzük: „A régi Osztrák—Magyar Monarchia összeomlott, és ennek következtében a fegyverrel idekényszerített népek szabadokká és önállókká váltak... Így lehetőség nyílt nekünk, románoknak, hogy magunk döntünk el sorsunkat... A jövő Romániában a nép a maga urává válik...”

Romániában a munkáslapok királyellenes cikkeket közölnek; több városban tömeggyűléseken követelik a köztársaság kikiáltását. Az 1918. december 13-i bukaresti munkástüntetés, amelyet könyörtelenül vérféjtoztak, nemcsak a polgári-földesúri rendszer, hanem a királyság ellen is irányult.

A köztársaság azonban nem volt lehetséges abban az időben. Noha a romániai munkásság szívós küzdelmet folytatott a polgári-földesúri rendszer ellen — egységes köztársasági akcióra nem kerülhetett sor. Nem támogatta e törekvést a román burzsoázia és a nagybirtokosság, de a győztes hatalmak sem nézték volna tétlenül a radikalizálódást.

Vasile Goldiş, a gyulafehérvári gyűlés egyik szónoka beszédében ezeket mondta: „A civilizáció arra kötelez [...], hogy a román földön az összes együttlakó nemzeteknek és egyéneknek ugyanazokat a jogokat és kötelezéseket biztosítsuk. A minket felszabadító civilizáció megköveteli tőlünk az iránta való tiszteletet, s arra kötelez, hogy új államunkban minden kiváltságot megszüntessünk, s a munkát és annak teljes díjazását tegyük meg ennek az államnak az alapjává.”

Igy Erdély Romániával való egyesülésének kinyilatkoztatásával együtt több, a korszellem igényelte demokratikus jellegű irányelvet fogadtak el nagy lelkesedéssel a küldöttök Gyulafehérváron. Ezek között említjük a teljes nemzeti szabadságot az összes együttlakó népeknek; egyenlő, közvetlen, titkos, mindkét nem számára választási jogot, teljes sajtószabadságot, szervezkedési és gyülekezési jogot, radikális agrárreformot, az ipari munkásságnak ugyanazokat a jogokat és előnyöket, amelyek törvénybe vannak iktatva a legfejlettebb nyugati ipari államokban.

Ertékelve a gyulafehérvári demokratikus jellegű előirányzatokat, és bízva azok életbeléptetésében, a legtöbb magyar, német és más nemzetiségű dolgozó visszautasította az emigrációra buzdító felhívásokat, s új, realisabb perspektivákat keresett a román erőkkel való együttműködésre. A haladó értelmiségiek, románok, magyarok, németek és más nemzetiségűek a történelmi tény megértésére hívták fel a figyelmet, és hangsúlyozták a román néppel való további hagyományos együttműködés fontosságát.

A szász nemzeti tanács 1919. január 8-án Medgyesén tartott gyűlésén kinyilvánította, hogy csatlakozik a gyulafehérvári határozathoz. A megszövegezett nyilatkozatban olvashatjuk, hogy „Erdélynek Romániával való egyesülésével egy tömb alakul, melynek egysége az etnográfiai viszonyokon nyugszik. Ennek érdekében s abban a meggyőződésben, hogy itt jelentős történelmi folyamat valósul meg, az önrendelkezési jog alapelveinek megfelelően, a szász nép helyesli Erdélynek Romániával való egyesítését, és testvériesen köszönti a román népet, s szívből üdvözlöi a nemzeti ideál beteljesedése alkalmából.”

Az 1919. június 8-ára Szebenbe összehívott szász és sváb nemzeti konferencia az összes romániai németek nevében kimondta, hogy magukénak tekintik a gyulafehérvári határozatokat. Válaszképpen a Kormányzó Tanács (Consiliul dirigent) a következőket tolmácsolta a gyülesezőknek: „A román nép, mely az Ókirályságban régóta a legtökéletesebb liberalizmust tanúsítja az összes nem románokkal szemben, éppen olyan igazságos tud lenni az együttlakó népek nemzeti szabadságának kérdésében, mint amilyen határozott abban, hogy elhárítson minden akadályt, melyet az ellenség gördített a nemzet szabadsága elé a múltban, vagy amit esetleg gördíteni akar elébe a jövőben.”

A forradalmi hullám tovább nőtt 1918 után, ugyanakkor azonban a háborúban győztes földesúri osztály s a burzsoázia is megerősödött, hazánk területén a nyugati antant hatalmak intenzíven szervezték az oroszországi és magyarországi munkáshatalom és a Tanácsköztársaság elleni intervenciót, evégett csapatokat is küldtek az országba, s bevonták a mi hadseregünket is; ilyen körülmények közt lehetetlen volt megdönteni a polgárság és a földesurak hegemoniáját, s tökéletesen életbeléptetni azokat a jogokat, melyeket a tömegek 1918. december 1-én Gyulafehérváron kimondtak.

A népek börtönéből a nemzeti függetlenség felé

Hatvan évvel ezelőtt zárult le az a történelmi folyamat, amelynek epilógusaként az elnyomott népek forradalmi harca véget vetett az európai kontinensen már anakronisztikusan ható „népek börtönének“, a soknemzetiségű Habsburg-birodalomnak. Egy évvel előbb juttatta hasonló sorsra az első szocialista forradalom az „Európa csendőre“ jelzővel illetett cári abszolutizmust. Kezdet és vég közé zárt évszázadok történései sok eltérő, de talán több azonos vonással rajzolták ki a két birodalom arculatát. Közös eredőjük az európai történelmi fejlődés egyenes következménye. Ugyanis míg földrészünk nyugati felében a polgári nemzetek kialakulása együtt járt a nemzeti államok létrejöttével, Kelet-Európában az adott viszonyok soknemzetiségű birodalmak keletkezéséhez vezettek. Ez nemcsak sajátos szint kölcsönzött e térség országainak, hanem hosszú időre hátrányosan befolyásolta az illető népek életútjának alakulását, rengeteg akadályt gördített nemzeté formálódásuk útjába és nemzeti államok megteremtése elé. Ezeknek a népeknek az életében csak több mint másfél évszázad múlva következett be az a fordulat, amelyet Milton, az angolok nagy költője és gondolkodója a polgári forradalom hajnalára érkezett Anglia esetében úgy fogalmazott meg, hogy egy álmából ébredő erőteljes vitézhez hasonló nemzet követeli jogait.

A XIX. század elejére a polgári fejlődés s az ezzel járó politikai és kulturális kibontakozás a kelet-európai térség népeinél is magával hozta a nemzeti öntudat kikristályosodását s a nemzeti mozgalmak megindulását. A folyamatot nem volt képes megakadályozni a Szent Szövetség égisze alatt szőtt metternichi politika semmilyen cselszövése vagy durva fellépése sem. A nemzeti mozgalmak térhódításával, célkitűzéseik egyre világosabbá és határozottabbá válásával egyenes arányban lett a nemzeti kérdés a Habsburg-monarchia egyik központi problémájává.

Bonyolulttá tette a kérdést, hogy a kelet-európai térségben kialakult három nagy soknemzetiségű állam: Ausztria, Oroszország, Törökország nagyszámú nemzetet és nemzetiséget zárt határai közé, köztük olyanokat, amelyeknek a Habsburg-monarchiával például szomszédos nemzeti államuk is volt. Ezek esetében úgyszólván semmilyen eredménnyel nem jártak a beolvasztásra és elnemzetietlenítésre tett kísérletek, mert a népi tudat, majd nemzeti érzés hatástalanná tette őket. Nem véletlen, hogy éppen ezeknél a népeknél (románok, szerbek) jelentkezik leghamarabb és fokozott intenzitással a nemzeti mozgalom.

Az amúgy is nehezen áttekinthető állapotokat még tovább bonyolítja az, hogy az említett soknemzetiségű birodalmakban voltak nemzetek, amelyek régebbi államiságuk keretei között igyekeztek megteremteni független nemzeti államukat, jóllehet e területen más, ugyancsak a nemzeti eszmétől fűtött népek is éltek. Ez az ellentmondásos és a konfliktusok egész sorának lehetőségét magában rejtő állapot utat nyitott a központi hatalomnak a különféle manipulációk alkalmazására a nemzeti törekvésekkel szemben.

Erre az állapotra alapozva dolgozták ki a Habsburg-birodalom vezető körei a „divide et impera“ kormányzási elvet, amely csak a monarchia fenntartására törekedett, és amelyben semmiféle szerephez nem jutott a nemzeti probléma. A nemzeti gondolatban egyenesen a monarchia felbomlásának csiráját látták. Metternich azon a nézetben volt, hogy a monarchia nemzetének nincs joguk egységes nemzeti államokat létrehozni. Csupán a nemzetek kulturális mozgalmának létjogosultságát ismerte el, és következetesen vigyázott arra, hogy ez ne csapjon át politikai mozgalomba. „Amíg szlávizmus, pánszlávizmus és illirizmus a nemzetiség természetes fejlesztése mellett maradnak, addig a kormány feladata abban áll, hogy ezeket a tendenciákat megfigyelje. Ha ellenben túlfűtött és félrevezetett fejek kerítik hatalmukba ezeket a magukban véve természetes, ártalmatlan tendenciákat, és azokat vétkes, sőt hazaáruló utakon mozdítják elő, akkor más feladatot kell a kormánynak betöltenie: ilyen üzelmeket szükség esetén nyomtatékkal le kell gyűrti“ — írja Metternich 1843 januárjában Joseph Sedlnitzkinak, a bécsi rendőri hivatal akkori elnökének, az osztrák reakció egyik fő képviselőjének küldött jegyzékében.

Még ugyanabban az évben Metternich a császárhoz küldött levelében a „divide et impera“ politika új formáját javasolta. A nagyarányú nemzeti ellentétek szitása helyett jobbnak látta, ha a kormány azokat egyensúlyba hozza. A nemzeti

mozgalmak ugyanis kezdtek veszélyessé válni. Megtalálták az utat a haladó erők felé, s a magyar nemzeti mozgalomhoz hasonló irányba fejlődtek, s vele azonos célokat tűztek maguk elé. Nem véletlenül jutott József nádor a 48-as forradalom előtt néhány évvel arra a következtetésre, hogy „az illirizmus közeli rokona az ultra magyarizmusnak, hogy Gajt jogosan horvát Kossuthnak lehetne nevezni, hogy azonos úton haladnak s azonos eszközökkel törekednek dolgaikat előmozdítani”.

A XIX. század első felében még sem L. Gaj, sem pedig kortársa, Jovan Draškovič gróf, aki 1832-ben röpiratban fejti ki jövőre vonatkozó nézeteit, nem jut el a független nemzeti állam gondolatáig. Olyan szláv állam létrehozását indítványozták csupán, ami Horvátországból, Szlavóniából, Dalmáciából és Fiuméből állana, megmaradva a Habsburg-monarchia keretei között, de a hatalmat a király nevében a bán gyakorolná, és a hivatalos nyelv latin helyett az illir lett volna. A bécsi udvari körökben azonban még így is kísért a veszély — és nem alaptalanul —, hogy a területi és nyelvi egységet teremtő nemzeti mozgalom magasabb szinten való kibontakozásához.

Hasonló egységtörekvésekkel találkozunk a monarchia többi népeinél is. A románok esetében ez az irányzat még erőteljesebb. Itt már az előbbi századokban fennálló szoros gazdasági kapcsolatok Erdély, Havasalföld és Moldva között kedvező talajul kínálkoznak a kulturális, majd politikai jellegű kapcsolatok szélesítéséhez a különböző nemzetrészek között. A negyvennyolcas nemzedék már eljut a nemzeti egység szükségességének gondolatához, s a forradalom alatt meg is fogalmazza annak programját. Bizonyos sajátos vonásokkal ezek a szimptomák figyelhetők meg a török uralom alatt élő szerbek és a magyarországi területeken élő délszlávok közötti viszonyban. A nemzeti kibontakozás gyorsan teret hódít a cseh és a szlovák nép körében is.

A nemzeti mozgalom érlelődése a XIX. század negyvenes éveitől már európai méretű változásokat körvonalazott. Az átalakulás azonban önmagától nem mehetett végbe. A fennálló viszonyokat mindenütt a feudális-abszolutista állam hatalmi szervezete és fegyveres ereje védelmezte. A nemzeti mozgalom csak akkor számolhatott a sikeres próbálkozás reményével, ha a hatalommal szemben erőszakkal lép fel.

Ez a kísérlet 1848-ban be is következett. A magyar forradalom fegyveres eszközökkel próbálta győzelemre vinni a nemzeti felszabadulás ügyét. Erre az útra sodródtak a román forradalmárok is. A szláv népek 1848 júniusában Prágában sorra kerülő kongresszusa viszont Palacký cseh történész erőfeszítéseinek eredményeként azt a javaslatot tette magáévá, hogy Ausztria alakuljon át államszövetséggé, vagyis ez a tanácskozás az ausztrószlávizmus hívéül szegődött. Egyes népek eljutottak tehát addig a felismerésig, hogy a soknemzetiségű monarchia szét is bontható, mások pedig beérték volna a föderatív átalakítással.

Ezek a mozgalmak azonban a már említett ellentmondások szövevénye miatt nem jutnak közös mederbe. Ebben, a már egyre fontosabbá váló politikai tényezők mellett nagy szerepe volt a társadalmi és gazdasági síkon feszítő ellentmondásoknak is. Erdély, Szlovákia vagy Horvátország agrár vidékein például, ahol a feudális viszonyok uralkodtak, a földterületek aránytalan eloszlása következtében a magyar nagybirtokosok, valamint a román és a szlovák parasztok közötti osztályharc nemzeti tartalommal telítődött, s a magyar földesurak elleni harc formáját öltötte. Továbbá, már 48 előtt kiéleződött az ellentét az egyes területek uralkodó osztályai és a nemzetiségek kialakuló burzsoáziája között, amelyet kirekesztettek a politikai életből, s hátrányos helyzetben tartottak gazdasági téren is. A nemzetiségek burzsoáziája és értelmisége aktív harcba kezdett, hogy a néptömegeket felsorakoztassa az idegen oligarchiával szemben.

Ilyenformán a nemzeti törekvések valóra váltásáért indított harcban két front alakult ki, illetve kétféle nacionalizmus tört magának utat: a magyar nemzeti-polgári nacionalizmus a Habsburgok ellen irányul, de ugyanakkor összecsap a nemzetiségek polgári-értelmiségi nacionalizmusával is. E kétféle nacionalizmus céljaiban és intenzitásában erősen hasonlított egymáshoz, s végeredményben mindkettő haladó célokat követett. De az adott, sajátos történelmi körülmények, a nemzeti mozgalmak vezetőinek ideológiai-politikai felfogásában mutatkozó eltérések és nem utolsósorban az egységes polgári jellegű vezetőerő hiánya utat nyitott a „divide et impera” politika alkalmazásának.

Első nagy fellángolásuk alkalmával a nemzeti mozgalmak a délkelet-európai térségben nem jutottak célba. A Habsburg-birodalom részét egymáshoz kötő kapcsolatok azonban meglazultak, s csak idő kérdése volt, hogy mikor szakadnak szét.

A vége felé tartó folyamat a polgári fejlődés előrelépésével mindjobban felgyorsult. Ezt nem lehetett leplezni még a statisztikusok azon adataival sem, miszerint a Habsburg-monarchia 600 000 km²-re rúgó területével, több mint 50 millió főt számláló lakosságával és milliós hadseregével Európában Németország és Orosz-

ország mögött a harmadik nagyhatalom. A nagyhatalmi partnerek Ausztriáról alkotott véleménye is ellentmond a statisztikusok optimista kalkulációi mögé rejtett valóságnak. III. Napóleon felesége, Eugenia császárne szerint például nem érdemes szövetséget keresni ezzel az országgal, hiszen az összeomlás felé tart. II. Sándor cár Ausztriáról alkotott véleménye — még ha ennek megfogalmazásában a bécsi udvar külpolitikája miatti elégedetlenség is befolyásolta — sem hízolgó. Egy alkalommal a Habsburg-birodalmat hullának nevezte, amelyről a végtagok rövidesen le fognak szakadni. Az angol államférfiak pedig kertelés nélkül kinyilvánítják, hogy Ausztria már nem képes betölteni azt a funkciót, amelyet korábban az európai politikai egyensúly fenntartásában teljesített. A bécsi udvar irányában régebben lojálisnak mutatkozó Palacký, akinek ausztroszlovák programja az 1867. évi kiegyezéssel zátonyra futott, s emiatt a cseh polgárság orosz orientációt keres, azt hangoztatja, hogy „Voltunk Ausztria alatt, és leszünk utána is“.

A századfordulóra az Osztrák—Magyar Monarchia kül- és belpolitikájának fő motívuma gátat vetni az egyre fenyegetőbbé váló széthúzó erőknek. A balkáni térhódításra irányuló erőfeszítések is végső soron e politika jegyében születtek. A dualista rendszer ahelyett, hogy megoldást keresett volna az akut politikai válságra, intézkedéseivel a nemzetiségi mozgalmak további kiéleződését idézte elő.

E mozgalmak fellendülésében az is közrejátszott, hogy a kapitalizmus rohamos fejlődése következtében megerősödő nemzeti burzsoázia a gazdasági súlyukkal arányban lévő politikai pozíciókat akartak kivívni maguknak. A korábban „trializmust“ szorgalmazó, majd politikai passzivitásba vonuló „öreg csehek“ kezéből például a parlamenti harcot szorgalmazó „ifjú csehek“ pártjának kezébe megy át a vezetés. Ez a csoport sokkal határozottabban lép fel a nemzeti érdekek védelmében. Az 1897-ben megalakuló Szlovák Nemzeti Párt is a nemzetiségek egyenjogúságát követelte. Az 1905-ben, az általános választójogért folytatott harc során elmélyülő válság eseményei (brnói és más városokbeli heves tüntetések) jelzik, hogy a cseh haladó erők nem csupán az általános választójog kivívásáért, hanem a cseh nép társadalmi és politikai szabadságáért álltak csatasorba. Az első világháború előtti években a Habsburgokkal szembenálló ellenzék tovább radikalizálódott. A Haladó Párt köré csoportosuló elemek T. G. Masaryk és E. Beneš vezetésével, túlhaladva korábbi autonomista álláspontjukat, a háború kirobbanása után az Osztrák—Magyar Monarchia széttűzésének jelszavát teszik magukévá.

Bosznia-Hercegovina ugyancsak a válság jegyében élt. A liberális burzsoázia és értelmiség szöcsöve, *A Nép* című újság kiadja a jelszót: „A Balkánt balkáni népeknek.“ Bosznia-Hercegovina 1908. évi annektálása még feszültebbé tette az amúgy is forró légkört, és újabb lendületet adott a felszabadító harcnak. 1905-ben megalakult a Horvát Republikánus Párt, és létrehozták a horvát-szerb bizottságot, amely a két ország egyesülését követelte. Galíciában is élénk mozgalom indult — különösen az 1905. évi orosz polgári demokratikus forradalom kirobbanása után — mind az idegen elnyomás, mind a lengyel pánok politikája ellen.

A politikai aktivitás válik a monarchiában élő román polgári és értelmiségi körök tevékenységének vezérmotívumává is. Az aktív politika különösen a Memorandum-per utáni időszakban kapott egyre nagyobb hangsúlyt. Ezek a körök a parlamenti lehetőségek kihasználásával, a népi tömegek mozgósításával, Románia politikai-kulturális tényezőivel való szoros együttműködés megteremtésével igyekeztek győzelemre juttatni nemzeti törekvéseiket. A Román Nemzeti Párton belül is jelentkezett radikális irányzat, mely az egységes nemzeti állam eszméjét tette magáévá.

Ugyanakkor hódított teret a főleg értelmiségi körökben erősödő magyar polgári radikális irányzat. A *Husodik Század* köré csoportosuló, Jászi Oszkár vezette radikális értelmiségiek és a Galilei-körbe tömörülő, főleg egyetemi hallgatók felismerték, hogy a nemzeti kérdés megoldása nem szakítható el az általános demokratizálási folyamattól. A radikálisok sikraszálltak a jogegyenlőség védelméért, s polgári demokratikus alapon való együttműködést szerettek volna a nemzetiségekkel képzíteni. Ez a politikai koncepció tette lehetővé, hogy a Jászi Oszkár képviselte polgári radikalizmus szoros kapcsolatba kerüljön a V. Goldis, Št. Pop Cicio, V. Lucaciu képviselte román mérsékelt radikálisokkal. A demokratikus együttműködés gondolata vitte V. Goldist a haladó szellemű nagyváradi Darwin-körbe, amelynek részére kimerítő értekezést írt a nemzeti kérdéssről.

A monarchia különböző színezetű politikai körei 1900 és 1918 között számos megoldással kísérleteztek a birodalom egységét fenyegető veszély elhárítására. Ekkor láttak napvilágot az Otto Bauer és Karl Renner javasolta elképzelések, miszerint az önrendelkezési jogot kulturális autonómiával helyettesítsék. Kidolgozzák a „föderális“, a „Mitteleuropa“ és a „trialista“ terveket, de ezek mindegyike a birodalom egységének megőrzését szorgalmazza, s így szembekerül az objektív történelmi fejlődés ama tendenciájával, amely a nemzeti államok kialakulását követelte.

Az összeomlás előestéjén

1918. október 15-én a koronatanács bécsi ülésén Habsburg Károly kijelentette: új korszak kezdődik. Másnap kiadott kiáltványában elismerte a birodalom népeinek jogát a nemzeti államok szervezéséhez, megőrizve egyúttal a hűbéri Magyarország integritását... Vagyis: az erdélyi románok esetében hallani sem akar az önrendelkezésről...

1918. október 12-én Nagyváradon az Erdélyi Román Nemzeti Párt Végrehajtott Bizottsága megtartotta történelmi ülését, s pár nap múlva Al. Vaida képviselő a budapesti parlamentben felolvasta a függetlenségi nyilatkozatot, amely az erdélyi román nép önrendelkezési jogát követeli...

Tisza István gróf bejelentette az országgyűlésnek: Ausztria-Magyarország elvesztette a háborút...

A császár látván, hogy az osztrák trón elveszett a bécsi események miatt, Gödöllőn rendezkedik be ideiglenesen mint Magyarország királya. Itt keresi föl a Magyar Nemzeti Tanács azzal a kéréssel, hogy adja át a hatalmat. IV. Károly hallani sem akar erről, és kitessékeli a küldötteket... Kikiáltják Bukovina egyesülését Romániával. A monarchia népeit elkapta a forradalmi láz. A Szlovák Nemzeti Tanács bejelenti, hogy egyesült Csehországgal, míg a Horvát Nemzeti Tanácsot olyan katonai alakulatok támogatják, melyek biztosítani tudják az önrendelkezés megvalósítását...

Október végén a budapesti rendőrség belelő a Lánchídnál tüntető tömegbe, amely a budai várat ostromolja. Mindenütt halottak, sebesültek. „A király keze van benne!” — kiáltja a tömeg.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt román szekciójának Központi Bizottsága úgy dönt, hogy küldöttséget indít a magyar parlament román képviselőcsoportjához, akik a Jägerhorn szállodában vannak elszállásolva. A cél a Román Nemzeti Tanács megalakítása. A gyűlésen Enea Grapini mérnök beszámol arról, hogy Horvátországban tartózkodott, amikor a horvátok kikiáltották a függetlenséget... Nézete szerint az osztrák—magyar hadsereg teljesen felbomlott.

(A szociáldemokrata párt román szekciója 1903-ban alakult, miután rendre elszaporodtak a román nyelvű pártsekcik. Szebeni és brassói munkások kérték, hogy román nyelven szóljanak hozzájuk, s legyen saját szocialista lapjuk is. A budapesti *Népszava* kezdi megjelentetni a birodalom népeinek nyelvén írt hetilapokat. Így jelent meg a *Glasul poporului* és az *Adevărul*. 1907 után, a romániai parasztfelkelés levere után a bukaresti kormány kiutasította az idegen állam-pölgárságú munkásokat. Közülük sokan Budapestre költöztek, s valósággal megpezsdítették a román szekció üléseit... Igazi népi egyetem bontakozott ki... A szekciónak könyvtára is volt. A bukaresti *România Muncitoare* kör broszúrákat küldött rendszeresen, az azonos nevű lappal együtt, amelyeket nagy érdeklődéssel olvastak a Budapesten dolgozó románok... Az első világháború kezdeti éveit megsztották az erőket, szétszórták a szocialista munkásmozgalom harcosait... Megszűnt az *Adevărul* is... Csak 1917 elején, a birodalom nyilvánvaló bukásának előestéjén rendezte sorait a román szekció is. Azok helyett, akiket elsodort a háború forgószele, új tagok jelentkeztek. Megerősödött a vidéki mozgalom. Az új központi bizottság fő gondja a háború minél gyorsabb befejezése és az Osztrák—Magyar Monarchia küszöbön álló, várható széthullása volt. Mihez kezd ilyen körülmények között az erdélyi román nép? Mi a teendője a szervezett munkásságnak? E kérdések azonnali válaszra vártak.)

A szocialistákról azt állították, hogy alkalmatlanok a nemzeti felszabadításra, hogy csak a forradalomhoz értenek... Az események villámgyorsan követték egymást, nem volt idő vitákra és ítéletekre. Harcos álláspontra volt szükség... S hogyha a román szocialisták magyar, szerb, csehszlovák társaik tetteire figyeltek, kénytelenek voltak megállapítani, hogy a valóság a nemzetipártiak álláspontját igazolta. A Magyar Nemzeti Tanács mellett egymás után alakultak a különböző tanácsok: a Cseh Nemzeti Tanács, a Szlovák Nemzeti Tanács, a Rutén Nemzeti Tanács, a Horvát Nemzeti Tanács, a Szerb Nemzeti Tanács, majd az olaszok, németek stb. tanácsai.

Meg kellett állapítanunk — október utolsó napjai lehettek —, hogy mi, románok elmaradtunk az események mögött, ami a szerveződést illeti. Prágából és Zág-

rábból új nemzeti államok kikiáltásáról érkeztek hírek. Október végén ült össze Bécsben az Ideiglenes Nemzetgyűlés, hogy eldöntse az osztrák nép sorsát...

Elmentünk hát a Jägerhornba. A küldöttség Ion Fluieraşból, Ioan Mihuţból, Enea Grapini mérnökből és e sorok írójából állt. A nemzetipártiak közül dr. Alexandru Vaidát, dr. Ştefan Cicio-Popot, Vasile Goldiş professzort és dr. Teodor Mihalit találtuk ott.

— Együttműködést ajánlunk fel a Román Nemzeti Tanács megalakítása céljából — mutatott ránk Ioan Mihuţ.

— Milyen formában működhetnénk együtt? — kérdezte dr. Ştefan Cicio-Pop.

— A tanács tizenkét tagból, hat szocialistából és hat nemzetipártiból állana — válaszolta Ion Fluieraş.

A négy nemzetipárti képviselő egymásra nézett, majd a szomszédos szobába vonultak tanácskozásra. Mikor visszajöttek, Vasile Goldiş professzor bejelentette: — Elfogadjuk az együttműködést.

A Memorii (Buc., 1969) című kötetből.

VALERIU BRANIŞTE

Ne vezessen többé gyűlölet és bosszúvágy

Gondolni fogunk magunkra, utódainkra, jogainkra, szabadságunkra. Elmondjuk majd megingathatatlan akaratomkat, ahogyan az megacélozódott nehéz megpróbáltatások századain keresztül, világgá kiáltjuk, hogy vagyunk, és lenni akarunk. De nem csupán magunkra gondolunk. Nem esünk azoknak a bűnébe, akiknek az igája alól most felszabadultunk. Ezekben a nagy napokban kötelességünk más nyelvű és hitű polgártársainkra is gondolni, azokra, akik ezentúl osztoznak velünk jóban és rosszban. Ezekben a pillanatokban kötelesség vagyunk megnyerni a teljes bizalmát e honfitársainknak, akik most félelemmel és döbbenet tekintenek ránk. Hivatásunk tettekkel bizonyítani előttük, hogy nincs okuk tartani tőlünk, mert szabadságunk számukra nem rabságot fog jelenteni, hanem a miénkkel egyazon szabadságot. Most kell bebizonyítanunk, hogy szabadságunk szavatolja az ő szabadságukat.

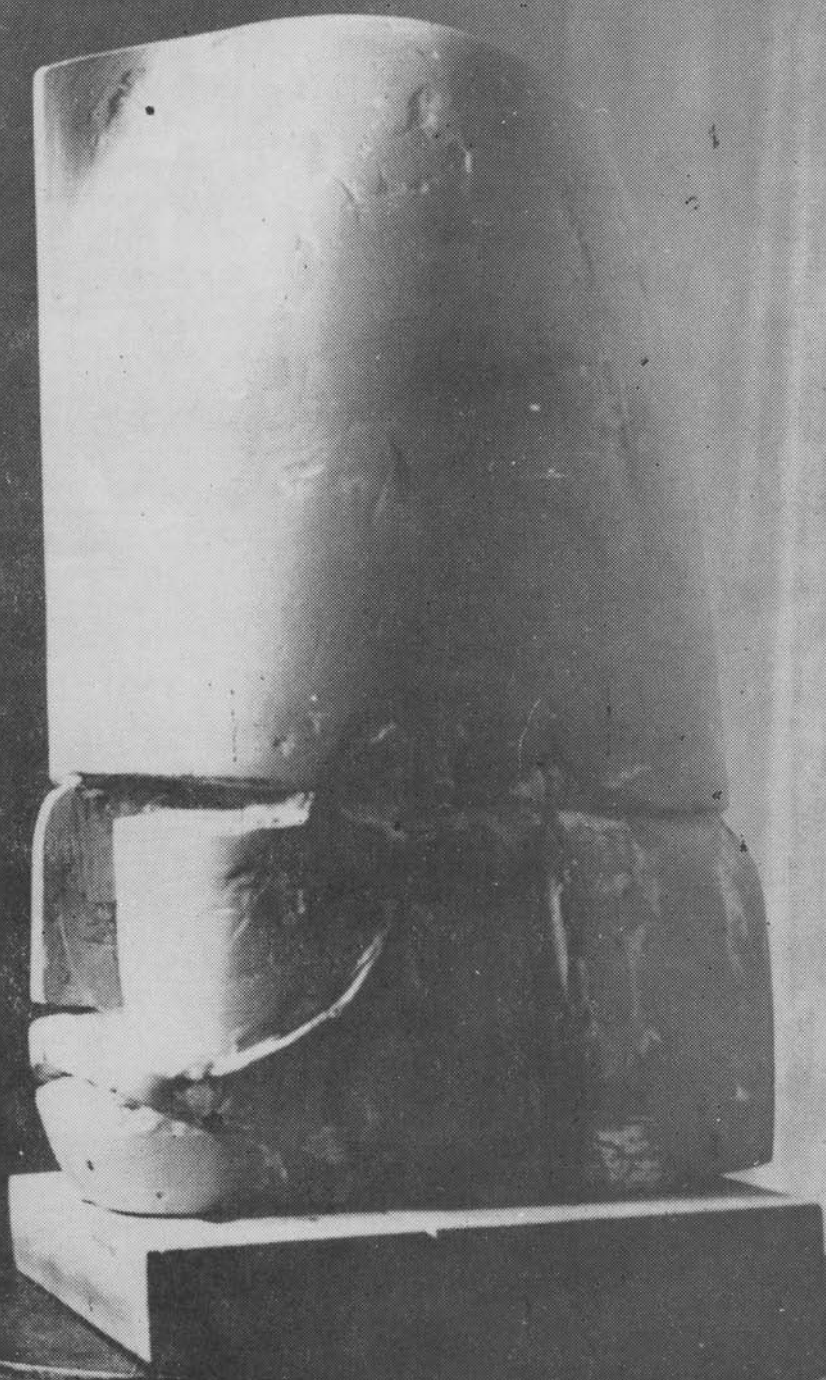
Igaz, hogy mi századokon át elnyomást szenvedtünk, és meg voltunk fosztva a saját élet szinte minden feltételétől, csak anyagnak voltunk jók, hogy óvjuk, erősítsük, hizzaljuk azokat, akik bennünket elnyomtak. De távol áll tőlünk a fogat fogért, szemet szemért gondolata. Ellenkezőleg, tettekkel fogjuk bizonyítani, mennyire alaptalan volt az a politikájuk, hogy tartottak a mi szabadságunktól, inkább lemondva sokszor saját szabadságukról, semhogy nekünk is juttassanak belőle.

A magyarok [uralkodó osztálya] kiszolgáltatták hazájukat az idegeneknek, rabbá téve magukat saját országukban, csak hogy ne kelljen testvériesen megosztani velünk a jogokat azon talpalatnyi földön, amelyen együtt élünk. Ez a szerencsétlen politikájuk, amelyet mi annyira megszenvedtünk, amely évszázadokra visszavetett bennünket fejlődésünkben, ma keservesen megbosszulja magát. Az idegenek kedvéért, akiknek alárendelték minden létérdekeiket, darabokra szaggatták az országot, amely ezer évig viselte a nevüket.

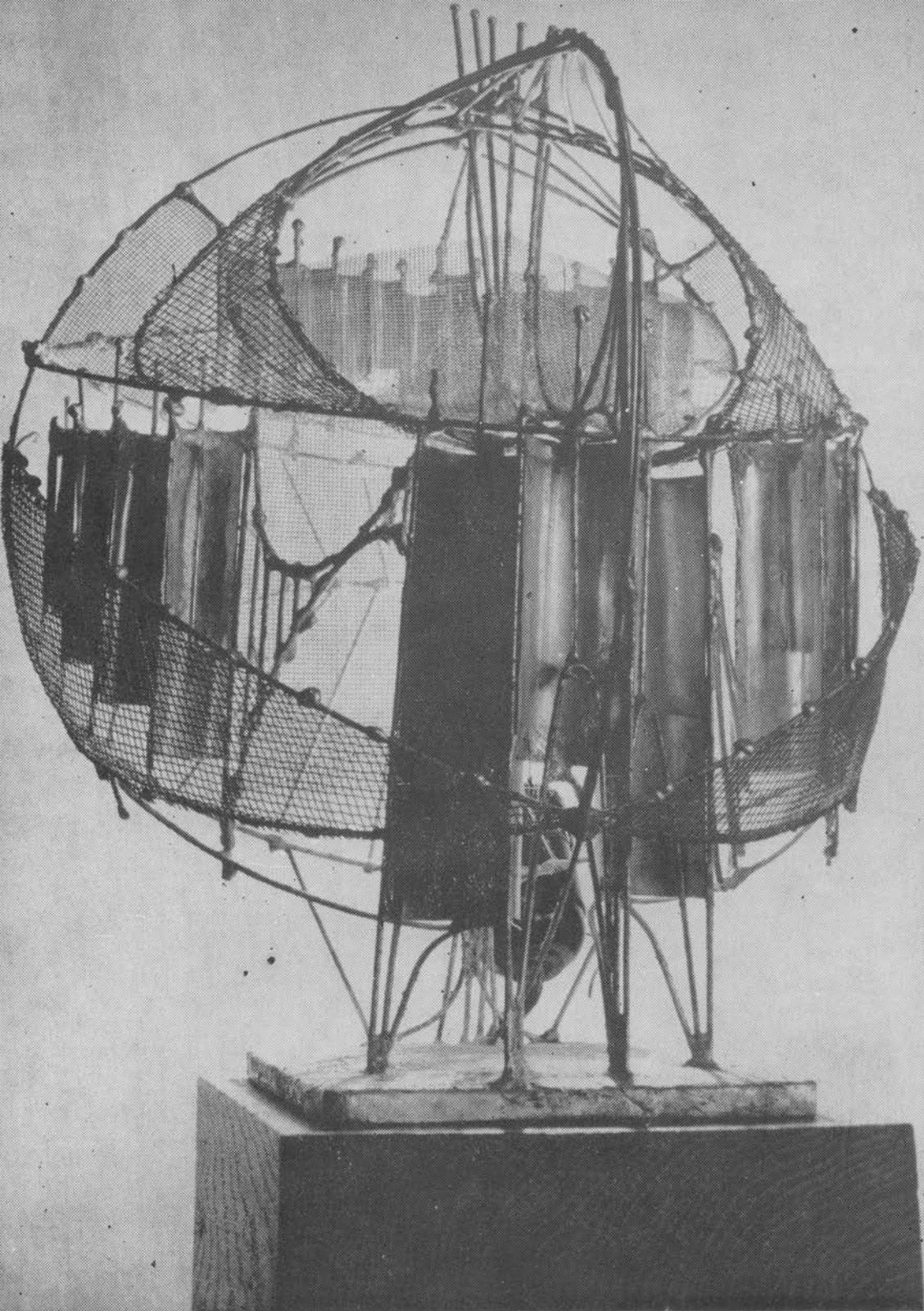
Mi nem fogjuk példájukat követni, hanem tanulni fogunk a példájukból, hogy maholnap ne ismétlődjék meg velünk is az ő katasztrófájuk. Tudjuk, milyen keserves az elnyomottak, sanyargatottak sorsa, de azt is látjuk, hogy a sanyargatás és elnyomás nem gyarapítja, hanem rombolja a birtokot. Tehát tetteinkben ne vezessen többé gyűlölet és bosszúvágy. Magunknak tartozunk azzal, hogy a feledés fátylát vessük a múltira, és akkor, amikor az új élet hív, magunkkal ragadjuk ebbe az új életbe más hitű és nyelvű honfitársainkat is, hogy velünk együtt élvezzék jogainkat, amelyek az ő jogaik is.

Mindazokért a múltbeli szenvedésekért, amelyekkel nehéz megpróbáltatásokban áldoztunk a fény és a szabadság eljöveteleért, nekünk a legnagyobb elégtétel az lesz, ha más nyelvű és hitű honfitársaink meggyőződnek arról, hogy nemzeti szabadságunk legfőbb biztosítója az ő szabadságuknak és természetes jogainak az eljövendő román demokráciában.

Részlet a La Alba Iulia (Gyulafehérvárott) című cikkből (Drapelul, 1918. május 26./június 8.) a Magazin istoric újraközlése — 1978. 9. — nyomán.

PETROVITS ISTVÁN: HARCOS (a Korunk Galéria anyagából)

BALOGH PÉTER: EGYSÉG

Máig időszerű üzenet

1918. december 1-e fordulópont Erdély és lakói életében. Az országrész egyesülése Romániával az itt élő románok régi álmának beteljesülését jelentette, fel-emelkedésüket az Unio Trium Nationum óta „megtörtnek“ minősített állapotból a saját állami keretekben megnyilvánuló szabad nemzet állapotába. Az 1859-ben megvalósított egyesüléssel (Moldva és Havasalföld), valamint az 1877-ben kivívott állami függetlenséggel együtt az 1918 decemberében bekövetkezett történelmi folyamat a román nép életének három olyan kiemelkedő csomópontja, amely megte-remthette az alapot az állami-nemzeti szempontból önálló, szabad fejlődéshez. A társadalmi-gazdasági-szellemi élet peremére kényszerített erdélyi románság ezt felismerve hatalmas lelkesedéssel fogadta az országrész egyesülését Ó-Romániával, ugyanis annak a nemzeti harcnak a betetőződését látta benne, amelyet ősei vívtak, s főleg az erdélyi iskola és a 48-as nemzedék vezető értelmiségije kidolgozta program megvalósulását jelentette.

Az új történelmi-földrajzi körülmények között a kisebbség állapotába került magyarok és a németek kezdetben különféleképpen reagáltak a nagy horderejű eseményre. A történetírás tanúságai kellenek ahhoz, hogy világosan magunk előtt láthassuk a hat évtizeddel ezelőtti eseményeket, amelyek abban a korban az itteni magyarok körében két ellentétes előjelű gondolatot szültek: a fejvesztett menekülés és a honi földhöz ragaszkodás gondolatát és — gyakorlatát is.

Az Erdélyben élő szászok — és más romániai német népcsoportok — eleve igenlően, a jövőbe vetett hittel fogadták a gyulafehérvári határozatokat. Sok év-százados küzdelmük a magyar uralkodó rétegekkel nemzeti jogaik csorbítatlanságának megőrzéséért, különösképpen az utóbbi száz esztendő reménytelen harcai a Szász Egyetem fenntartásáért és iskolai-egyházi-nyelvi autonómiájuk megmaradásáért oda vezettek, hogy most jogos reménységgel várták: a románsággal együtt viselt „kisebbségi sors“ századai után elérkezett az az idő, amikor e sorsközösségből fakadóan a jövőre nézve elismerik jogaik szabad gyakorlásának méltányosságát, s így visszaszerezhetik állhatatos kitaratással megszerzett történelmi privilégiumaikat, megszabadulhatnak a rájuk erőszakolt „lex Apponyi“-féle kényszerintézkedések béklyójából, és a „főhatalomváltozás“ (az akkori idők fogalmazása) meghozza nekik az ugyancsak várva várt fordulatot. Hogy a román királyság, az egymást váltogató Averescu-, Brătianu- és Maniu-kormányok nemhogy a szász néppel, hanem a román néppel szemben is csak az üres ígéretek, a lupényi vérfürdő, a doftánai külön-cellák és az anyagi-szellemi elnyomás politikáját alkalmazták, az a kisebbségi sorba került szászok későbbi felismerése, amikor sem gazdasági téren, sem az iskoláztatás tekintetében és más területeken sem sikerült a várt eredményeket ki-csikarniuk.

1918 végén az erdélyi szászok képviselői már tárgyalásokat kezdenek az ideig-lenesen létrehozott Kormányzó Tanáccsal (Consiliul Dirigent), s e tárgyalások nyomán 1919. január 8-án Medgyesen összegyűlve, a Deutsch-Sächsischer Volksrat (Német-Szász Népi Tanács, az erdélyi szászok reprezentatív szerve) és más szervezetek 143 küldöttje határozati javaslatot dolgoz ki, amely leszögezi: „...abban a meggyőződésben, hogy itt egy világtörténelmi folyamat játszódik le, az erdélyi szász nemzet, miután a népek önrendelkezési jogának alapjára helyezkedik, ki-mondja a román királysághoz való csatlakozását, és a román népek testvéri üdvöz-letét és szívből jövő szerencsekívánatait küldi nemzeti ideálja teljesedésének alkalmából.“ Miután utal a gyulafehérvári pontokra, különösen a III. 1. pontra, amely megígéri „a teljes nemzeti szabadságot minden itt lakó népnek“, a határozati javaslat ünnepélyesen kimondja: „Ezen elhatározás jelentőségének teljes tudatában a szász nép a mai naptól kezdődőleg a román birodalom tagjának tekintti önmagát, fiait és leányait pedig az állam polgárainak.“ A dokumentumot küldöttség vitte Bukarestbe, s átnyújtotta Ferdinánd királynak és Ionel Brătianu miniszterelnöknek, akik meglepődéssel fogadták a szászok hűségnyilatkozatát. Rudolf Brandsch poli-tikus ezekben a napokban a bukaresti *Índreptare*ának adott interjújában röviden így foglalta össze a szászok reményeit: „Mi, szászok századok óta együtt éltünk az erdélyi románokkal. Ez az együttélés harmonikus volt, és remélhetőleg lesz is.“

Az erdélyi szászok vezetőinek szeme előtt a parlamentáris demokrácia vágy-kepe lebegett, amikor Hans Otto Roth, Rudolf Brandsch, Fritz Connert, Arthur

Konnerth, Hans Hedrich, Friedrich Teutsch püspök és mások személyében minden adandó — a szélszág sorsát érintő — alkalommal szavukat hallatták a képviselőházban vagy a szenátusban. A belső személyi surlódások, érdekellentétek (egyesek a Nemzeti Parasztpárttal akartak együtt haladni, mások mindig a hatalmat képviselő párttal szándékoztak választási paktumot kötni) sem akadályozhatták meg a közös fellépést, ha népük alapvető jogairól volt szó, s a parlamenti viták heves, de végeredményben terméketlen szópárbajainak pontos visszaadásával találkozunk igen gyakran a korabeli sajtó hasábjain. A romániai német lapok számtalan esetben követelték a megyesi hűségnyilatkozat szellemében jogaik tiszteletbentartását: „Az államunk belpolitikai eseményeivel szembeni feladatunk persze nem merül ki abban, hogy kinyilvánítjuk semlegességünket, és kisebbségként nem avatkozunk be a nagyok harcába. Ez nagy távlatban nézve tarthatatlan struccpolitika lenne. Főadatunk inkább az lehetne, hogy belsőleg megerősödjünk, és utána szövetséges társakat keressünk, először a kisebbség soraiban, de azok között a románok között is, akik a jelenlegi állapotból olyan Románia felé akarnak haladni, amely egyre inkább a jogállam gondolatához közeledik. Ez egyidőben emberi kultúrfeladat és a legnemesebb fajta nemzeti feladat volna, amely gyümölcsöket eredményezne számunkra a gyakorlati realpolitika talaján.” (Klingsor, 1927); „... mindig újra és újra halljuk az ország népkisebbségeihez szóló szírehangokat: »gyentek, drága kisebbségek, álljatok be sorainkba, és harcoljatok velünk a jogért, szabadságért és igazságért!« Kinek higgyünk? Tíz éven át üres ígéretekkel orunknál fogva vezettek minket. Túl gyakran csalódtunk ahhoz, hogy most őszi lelkesedéssel beálljunk azok sorába, akik egyre azt hangoztatják, csak ők egyedül harcolnak an igazi demokráciáért és szabadságért.” (Mediascher Zeitung, 1928)

„Az új haza hasznos állampolgárai” önmaguk számára kiadott — és akkor őszintén vállalt — jelszava az adott történelmi körülmények alakulása miatt hamarosan tartalmát veszítette, ugyanis „amikor a polgári-földesúri román állam vezetői hatalmukat megszilárdítva látták, már nem tartották szükségesnek, hogy a Gyulafehérvárot tett ígéreteket betartsák. Az államszerkezet és a törvényhozás egységesítésére hozott intézkedések kidolgozásakor sok esetben megkerülték az együttélő nemzetiségeket, s nemigen voltak tekintettel sajátosságaikra” — olvassuk a mai marxista történetírás értékelését, amit még azzal egészíthetünk ki, hogy „a román, magyar és német vezető körök kölcsönös érdekellentétei is hozzájárultak a nemzeti feszültségek fenntartásához”. A kisebbségek jogainak korlátozására a Román Kommunista Párt történetének dokumentumaiból idéző történész a húszas évek konkrét helyzetéről így ír: „A nemzetiségi nyelvek használata a közigazgatásban tilos volt, az 1924. évi június 24-i állampolgársági törvénnyel a nemzetiségek százezreitől tagadták meg az állampolgárságot. A nemzetiségi területek lakóira kivetett egyenes, kereskedelmi, ipari, jövedelmi adó mennyisége többszöröse volt a román területek adóinak. [...] A harmincas évek elejétől, a válság, majd a fokozódó jobbrtolódás éveiben [...] a nemzetiségek helyzete tovább romlott.”

A román nép és az országban lakó kisebbségek egyenlőségének, közös és békés életének e korban egyetlen következetes szószólója az 1921-ben megalakult Román Kommunista Párt volt, amely kezdetül fogva programjába foglalta az együttélő népek barátságáért és jogegyenlőségéért vívott harcot. Az 1924-ben tartott III. kongresszus dokumentumai szerint például — Bániai László *Együtt élünk, együtt építünk* című kötetének fogalmazásában — a román kommunisták pártja „harcot hirdet a nemzetiségek teljes jogegyenlőségéért, a gazdasági, politikai és kulturális megszorítások ellen.” Az 1932-es V. kongresszus határozata pedig így fogalmazza meg a közeljövő teendőit (ugyancsak Bániai László említett kötete szerint): „Az V. kongresszus feladatul tűzi ki, hogy a kommunisták az elnyomott népek széles tömegét előtt leleplezzék burzsoáziájuk politikáját, a román burzsoáziával való paktálását, rámutatva arra, hogy amikor a nemzetiségek burzsoáziája elárulja a jogegyenlőségért folyó harcot, a maga osztályállásait akarja megerősíteni, a román burzsoáziával együtt fejleszteni akarja a dolgozó tömegek kifosztására való lehetőségeket, és ezekre a tömegekre akarja hárítani a katasztrofális gazdasági válság minden terhét. Az V. kongresszus határozata részletesen kitér a magyar kérdésre is. Leszögezi, hogy a pártnak különös figyelmet kell fordítani a Magyar Párt befolyása alatt álló dolgozó tömegekre, hogy bekapcsolja őket a nemzeti forradalmi harc frontjába. A Kommunista Párt Központi Bizottsága az V. kongresszus elvi határozata értelmében [...] a széles magyar néptömegeket egybefoglaló, a román nép és a nemzetiségi kisebbségek harci egységfrontját erősítő tömegszervezetet kezdeményez. Így jön létre előbb 1933-ban a Magyar Párti Ellenzék, majd pedig ennek külön szervezetté való átalakulása során (1934-ben) a Magyar Dolgozók Szövetsége, a MADOSZ.” Az illegitimitásba szorított párt elvszerű és világosan megfogalmazott nemzeti politikai célkitűzései az akkori Romániában nem valósulhattak

meg, s maradt a közös, baráti együttműködés helyett a közös gazdasági nyomor, a közös jogfosztottság — a román, magyar és német dolgozók számára egyaránt.

A szászok vezetői — politikájuk eredménytelensége láttán — úgy vélték, hogy különböző nemzetközi fórumokon szereznek érvenyt jogaiknak. „Mi a béke, az építés és a rend elemei vagyunk egész Közép-Délkelet-Európában” — állapította meg Rudolf Brandsch az európai német kisebbségek szövetségének 1928. június végén tartott bécsi ülészakán. Richard Csaki, a németek művelődési egyesületének (Deutsches Kulturamt) vezetője, az *Osztland* című folyóirat szerkesztője az európai kisebbségek ez év augusztusában Genfben megtartott nemzetközi tanácskozásán a különböző népek kultúrcseréjéről szólva nem szorítkozott csupán a panaszok felsorolására, hanem pozitív példákat is említett a termékeny művelődési „adásvétel” lehetőségeire: „Minden táj, minden éghajlat, minden talaj a rá jellemző termésmézzel formákkal bizonyos értelemben hozzájárul a neki megfelelő kultúra alakításához, s ezért hangsúlyoznunk kell, hogy bármely kisebbség kultúrája nem csupán a sajátos jelleg és a belső élményközösség terméke, hanem munkál rajta a honi föld is, amelyhez az együttlakó más nemzetiségűek szerves részként hozzátartoznak. Például az én erdélyi szász lelki alkatomnak lényeges öröklött és megszerzett román és magyar jellegű összetevői vannak. Ennek a voltaképpen tudatalatti kölcsönhatásnak a szférájából az utóbbi időben tudatos művelődéspolitikai révén széles körű és *tervszerű adásvétel* jött létre a közös hazában lakó népek között. Kongresszusok kölcsönös látogatása, tudományos, művészeti és irodalmi körök kapcsolatfelvétele, művelődési folyóiratok kölcsönös egymásrahivatkozásai [...] — mindez a kultúrcsere széles áramát hozta már létre sok területen.”

A Népszövetség mint nemzetközi fórum azonban nem hozhatott megoldást. A *Napkelet* cikkírója, Szende Pál már 1921-ben leszögezi, hogy „sok jót tőle várni nem lehet. Igazi hatalma nincs, inkább tanácskozó, mint végrehajtó testület, amely abban az időpontban mondja fel a szolgálatot, amikor a legnagyobb szükség volna reá. [...] De azért túlzás volna azt állítani, hogy nincs reája semmi szükség. Mindenekelőtt megvan az az előnye, hogy működéséből az emberiség megtanulhatja, minőnek *nem szabad lenni* egy nemzetközi szervezetnek, amely hatásosan és ösztönösen akarja a nemzetek együttműködését előmozdítani.” Ugyanilyen szkeptikus a romániai német sajtó hangja a húszas évek vége felé, például a *Mediascher Zeitungé*, amikor megállapítja: „A »Reformáció terme« [...] a Népszövetség kilencedik ülészakán sem, talán még kevésbé, mint valaha, felelt meg elnevezése értelmének. Nem a reformáció, hanem a legmerevebb reakció volt e csalódásokban gazdag ülészak eredménye.” Ennek ellenére a romániai németek vezetői még évek múlva is Genfben bizakodnak, de nemsokára eljön az az idő, amikor már „vigyázó szemüket” Berlinre vetik. Egyre inkább közlési teret kapnak azok a politikuskok és közírók, akik a „nagy-német” ideológia erősödő hátszelével törnek céljaik felé, s veszélyes eszméik a harmincas évek közepétől kezdve beszüremkednek a hazai német sajtó nagy részébe, bár ekkor még több év van hátra a kényszerű „*Gleichschaltung*”-ig, s a demokratikus nézeteket vallók is hangot kapnak a sajtóban.

Az ezt megelőző évek német lapjaiban tallózva egész cikkekben vagy pedig itt-ott elrejtve a progresszív álláspontot, a népek közeledését sürgető, a munkásosztályal való szolidaritást kifejező gondolatokkal találkozunk. A hivatalosan is elismert vezető szász sajtóorgánium, a nagyszabeni *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* 1929. augusztus 9-i számában például így ír a lupényi bányászok „véres napjáról”: „Most az a kérdés, *szükség volt-e arra, hogy mindjárt puskatűzzel fogadják a munkásokat.* [...] Azt állítják, hogy az odarendelt katonai egységek parancsnokát nem lehet minden felelősség alól felmenteni.” A dönt szedestű szövegrészből és a következő mondat óvatos megfogalmazásából is kiderül a lap világos állásfoglalása. S amikor az „erdélyi lélek”-ről folyik a vita a hazai magyar lapok hasábjain, a brassói *Kronstädter Zeitung* — az erdélyi magyar írók budapesti látogatásának visszhangját kommentálva (1928. november 2.) — a szászokon kívül a „székely góbé”-t és a „havasi esztenán élő egyszerű román pásztor”-t is bevonja hármasképletébe. (Említsük meg, hogy a közös vonásokat Nicolae Iorga már korábban így fogalmazta meg: „A kedves mindnyájunknak annyira szükséges és drága erdélyi lélek nem lehet elszigetelődési, tehát megpenészedési és pusztulási jogcím és ok, hanem igenis szűnős-szüntelen ható és lüktető, a kor minden egészséges áramlata felé nyitva álló erkölcsi elem.”) Ugyancsak a brassói német lapban többször visszatér a közös sorsban élők összefogásának, a kulturális közeledés szükségességének gondolata, különösen akkor, amikor a szerzők nagyobb kitekintésű írásokban a szászok korabeli szellemi feladatait helyezik előtérbe: „Közös sorsunkban, hogy népkisebbségek vagyunk ugyanazon állam keretében, benne rejlik az a kiemelés, de nyomatékos felhívás, hogy a kölcsönös szellemi és művelődési megértésen fáradozzunk. És nekünk, szászoknak ez konkrétan azt jelenti, hogy beha-

toljunk a bennünket körülvevő magyar kultúra lényegébe, megkeressük értékeit, részről is szép megnyilatkozásokat eredményez. „Erdély lelke a hűség” — ez a végkiességése Jancsó Béla Brassói Lapok-beli cikkének, amely Áprily Lajos 1929 őszén való eltávozásakor keserű felhangokkal bár, de a bizakodás határozottságával jelenti ki: „Az eltávozóval szemben áll az itt maradó. Aki már örökre itt marad. Benedek Elek, aki meghalt Erdély hűségében. Sírja mellett ki kell mondanunk nekünk, elrendeltetetten erdélyi magyaroknak az egyetlen szót, amely mint az író hitét és igazságát jelenti: *Erdély lelke a hűség.*” A kolozsvári Ellenzék tanúsága szerint erről a hűségről beszél lírai szavakban *Maskara* című színdarabjának bemutatója után a kolozsvári Újságíró Klubban rendezett banketten Bánffy Miklós, röviddel Erdélybe való visszatérése után: „Lehetnek ragyogóbb Alpések, mint a mi hegyeink, vannak hatalmasabb folyók, mint a Szamos, Kánaánabb térségek, mint a mi földjeink, nekünk mégis ezek a legkedvesebbek, mert otthona az embernek csak egy lehet.” S két év múlva ugyancsak Bánffy román írók előtt tesz hitvallást „az együttműködés összhangjának” szükségességéről — nem kis megbotránkozást keltve magyar reakciós körökben — az *Erdélyi Helikon* 1928. júliusi bukaresti felolvasóestjén elmondott francia nyelvű beszédében: „Úgy vélem, ebben a szerény írócsoportban általános érvényű eszmény lakozik, s talán egy jelentős tünet is: arra való törekvés, hogy ne azt keressük magunkban, ami megkülönböztetést, meg hasonlást, gyűlöletet kelthet, hanem azt, ami egyesít, ami összeköt, és egymásban lel támaszt az önmagáért való művészetre való törekvésben, megteremteni az együttműködés összhangját.” Vagy ahogy Paál Árpád az évtized elején a *Napkelet*-ben megfogalmazta: „Nem lehet egyik nép sajnóját kihasználni a másik nép felűdítésére, nem szabad politikai és hatalmi sikereket végezt egyik nép keservesebb lélekállapotát a másik nép irigylésére és gyűlöletére ráizgatni. Ez mind erőszakoltság és bűnös mesterkedés, mert a meglévő efemer indulatok alatt is a népek sejtő érzésvilágában az egymás iránti békesség vágya vívódik. Ez az életakarát, mely nem akar örökké félni a másiktól, hanem a másiktól is a nyílt életakarát kifejezését és az ezzel való összeférést óhajtja. [...] Az a fő, hogy a népek ezt a magukra találást keresik, és tapogató kezük egymásba fog fonódni, s különböző nyelven is meg fogják érteni, hogy e különböző nyelv miatt egymást nem szabad elzárniok az emberiség közös szabadságából, hanem ki-kinek a maga aránya és egyéb különösségei szerint kell részesednie ebből a közös jóból. Ez a demokrácia igazi értelme, és efelé fog haladni a népek élni-akaró élni-tudása.”

A kisebbségi jogokért folytatott küzdelem így fonódott össze a román—magyar—szász együttélés szükségességének a hirdetésével. A példákat persze még tovább sorolhatnók, de e néhány, jelzésnek szánt idézet talán elegendő annak bizonyítására, hogy a húszas években s a harmincas évek elején a politikai-szellemi megnyilvánulások — Janus-arcúságuk ellenére — még mindig biztató, pozitív előjelű elemeket is tartalmaztak. Akár a tudós Iorga, akár a szépíró Berde Mária, akár a politikus Hans Otto Roth alakját idézzük fel a különböző nyelvet beszélők közös nyelvének keresői közül, arra a következtetésre jutunk, hogy a „magasabb” érdekek képviselőinek nem sikerült teljes mértékben éket venniük a népek közé, nem sikerült elnémitaniuk a barátság hangján egymáshoz szólók ígéiben foglalt máig időszerű üzenetet.

Az Erdélyi Magyar Szó egy esztendeje

Tallózva a romániai magyarságnak a két világháború közt rendkívül gazdag sajtójában, álljunk meg egy jövőre kereken negyven esztendőes hetilapnál, a Kolozsvárt megjelent *Erdélyi Magyar Szónál*. A lap — nevezzük röviden EMSZ-nek — szerény formátumban s többnyire mindössze négy oldalon a maga időkeretében, 1939. június 18-ától 1940. június 28-áig, nem kevesebbet képviselt, mint előjátékát mindannak, ami mára a romániai magyarság sokoldalú (s fejlődésében még korántsem befejezett) kibontakozásának felfogható.

Kétszeres illegalitás rejlett a lap mögött: az üldözött Román Kommunista Párt irányítása és a királydiktatúra erőszakos intézkedései folytán szintén illegalitásba kényszerült MADOSZ — Magyar Dolgozók Szövetsége — folytatólagos mindennapi munkássága. Mind a kommunista, mind a népi irányítás célját világosan kimondta a lap beköszöntője, mely szerint: „Az Erdélyi Magyar Szó a mához szól. A romániai magyar tömegek mindennapi életmegnyilvánulásainak és gondjainak tükré kíván lenni, sérelmeinek őszinte szószólója, feleletre váró kérdései között hűséges útmutatója, az országban élő népek jogegyenlőségének, békés együttélésének s a román és magyar nép önvédelmi egységének harcosa. Az EMSZ a nép lapja törekszik lenni, a népe, a szó legigazibb értelmében, mely a kisemberek nagy többségét, a nemzet derékhadát jelenti.”

Ami már a beköszöntőből is kielemezhető, az a lap történetében mindvégig egyként jelenti a tömegek megszólaltatásának eredeti szerkesztéstechnikáját és a tömegek érdekeit tudományosan összegező politikai irányadást. Méltóan idézzük tehát a lap emlékeit, ha egyaránt kitérünk mind a munkás- és parasztlevelezők előtérbe hozott rendszerére, mind pedig arra az ideológiai tisztánlátásra, mellyel egy kis lap feledhetetlen módon szembe tudott fordulni a második világháború rémével s a románságot, magyarságot, egész Kelet-Európát fenyegető hitlerista hódítás veszedelmével. Mindkét kulcsponton a dolgok gyökeréig egyszerűsödött a lap világos mondandója, ezért a lap nem múltat zárt, hanem jövőt nyitott a történelem nagy fordulásai közt.

Táncsics Mihály lapja, az 1848-as *Munkások Újsága* volna csak a magyar sajtótörténetben ehhez a kolozsvári laphoz hasonlítható. Cikkeinek túlnyomó többségét akkor névvel szereplő, mára névtelen, de emberségükben örök kisemberek írták, s a főszerkesztő, a később meggyőződéséért vértanúhalált szenvedett Szabó Árpád, egy székelly földműves család első nadrágosa, a sokszor nehezen olvasható, ákombákomos üzemi és falusi jelentések szorgalmas megszerkesztésében találta meg áldozatos feladatát, ugyanúgy ragaszkodva nyelvhelyességhez a nyelvtan, mint őszinteséghez a tényközlés fókán. Teljes korrajz tárul elénk az EMSZ levéltanyagából. Egy év alatt szinte az egész ország magyarul lakta tájainak életanyaga — cselédek, zsellérek, kispapok, üzemi munkások, kisiparosok sorsa — elevenedik itt meg, s jellemzőül ragadjunk ki néhány címet: *Ki törődik a szegény napszámossal?; Hogyan lesz a szőlőből kamat?; Szervezetet a földnélküli bérmunkásoknak!; Hogyan tengeti életét a kubikos munkás?; Gyergyóalfalu az adatok tükrében; Egységesen sorakoznak fel a marosvölgyi fűrésztelepek dolgozói* — és folytathatók oldalakon át.

Hogy mennyire tudatos szerkesztési módszerről van szó, vagyis nemcsak alkalmi rovat-töltelékről, hanem a lap gerincét alkotó társadalmi számadásról, azt eléggé elárulja a lap fõmunkatársának, Nagy Istvánnak egy kis cikksorozata, mely *Levelezõink írásleckéje* címmel elébe sietett a levelezõknek, jóízűen s egyben politikai nevelõként is oktatta mezõk és üzemek dolgozóit, hogyan fogalmazzanak.

Az ilyenyszerû oktatásnak volt közzönhető, hogy a Makszim Gorkij híres irodalmi kezdeményezésére visszavezethető Népi Toll Versenyére nem kevesebb, mint 90 pályamű érkezett, a legkülönbözőbb foglalkozási kategóriák egy-egy napjának őszinte leírásával. Mi lett ezzel az anyaggal? A realista írók Erdélyi Enciklopédia könyvkiadója egy ízben meghirdette, hogy megjelenteti, de közbejötték a világesemények, s elmaradt a kiadás. Hasznos dokumentum volna ez akár ma is arról a korról, szemléltetve a népet úgy, ahogy a pályázati felhívás mondta: „... a népet, amely a romániai magyar életet valójában és teljességében éli.”

Míg egyfelől a nyelvleckék a levelezők színvonalát emelték, másfelől a lap politikai munkatársai közvetlen, közérthető, világos kifejezéssel figyelmeztették a

legelhanyagoltabb rétegeket is a közelgő megpróbáltatásokra. *Egymás kezét fogva* című vezércikkében Bányai László vési a lelkekbe: „Dolgozó a dolgozóval soha nem kellett tömörebb sorokban nekifeszítse a mellét mindenkivel szemben, aki mindennapos jogos kenyerére támad. Magyar a magyarhoz sohasem kellett közelebb álljon, mint most, független szellemi öröksége védelmében. Magyar és román sohasem kellett szorosabbra fogja egymás kezét, mint most, közös szabadsága kiharcolásában.” Az EMSZ lépésről lépésre beszámol a fasiszta előtörésről, az angol kormány tétovázásairól, az egész világra kiterjeszkedő hitleri összeesküvés Berlin—Róma—Tokió háromszögéről, a német imperializmusról, amely Ausztria és Csehország bekebelezése után már Lengyelországra tör, a zuhanóbombázók rettentetéről... A munkás- és parasztlevelezők lapjába Józsa Béla, Kovács Katona Jenő, Nonn György (Vadai György írói néven), Balogh Edgár, Vincze János kapcsolódik be egy-egy felvilágosító vezércikkkel, jegyzettel, politikai kommentárral. A lap alap gondolata a román, magyar és bármely más nemzetiségű dolgozók összefogása a közös gazdasági és társadalmi elnyomással s a mindnyájukat fenyegető barna veszedelemmel szemben. „Nincs szükségünk olyan eszmékre, amik az egyik nép felsőbbrendűségét hirdetik a másik felett, mert mi az emberi testvériségben hiszünk, s az egyenlőségben” — szögezi le az EMSZ egyik ideológiai írása.

És ahogyan irodalmi téren a Népi Toll Versenye jelentett csúcspontot, úgy közügyekben a Népi Találkozó programjának közzétételével is tetőzött az EMSZ a maga pályáján. 1939 szilveszterén illegális értekezletet tartott Kolozsvárt a MADOSZ, s az itt elhangzottakat foglalta programba a lap mellékleteként megjelent röpirat. Bukarest főváros, valamint Alsó-Fehér, Arad, Bihar, Brassó, Csík, Kolozs, Maros, Maramaros, Putna, Szamos, Szatmár, Temes, Torda-Aranyos és Udvarhely megye magyar dolgozóinak küldöttéi írták alá a 8 fejezetre osztott határozatot, mely valójában tovább vitte, egyetemesen népívé fejlesztette az 1937-es Vásárhelyi Találkozó főleg értelmiségiekre korlátozott demokratikus fellépését.

Mint ismeretes, a Tamási Áron elnökkletével s a baloldali *Korunk* írói csoportja, a MADOSZ és a munkásság képviselőinek jelenlétében lezajlott Vásárhelyi Találkozó a történelmileg egymásrataltságbán élő románok és magyarok számára úgy igyekezett a szabad testvéri egyesülés lehetőségeit előmozdítani, hogy „a nemzeti álmaiban beteljesült és Gyulafehérvár magas szelleméhez felemelkedni tudott román néphez és irányítóihoz” fordult a lelki kibékülés módjának keresésében. Erre a kezdeményező lépésre hivatkozott az 1939-es Népi Találkozó, amikor a fasiszta tengelypolitika megtévesztő nacionalista jelszavai helyett a román dolgozókkal és haladó értelmiségiekkel való megegyezést kereste. Történelmi kulcsfogalom itt Gyulafehérvár a maga 1918-as határozataival, melyek éppen úgy eleget tettek a román nemzeti egyesülés demokratikus óhajának, mint ahogyan a Romániába került magyar lakosság egyenjogúságát is kilátásba helyezték. A román tőkés-földesúri rendszer visszaélhetett ugyan a Gyulafehérvárt leszögezett demokratikus elvekkel akár saját népe, akár a kisebbségek kárára, de azok az elvek minden megpróbáltatáson át is a közös béke és népérdek, a testvériség zálogává váltak, erkölcsi támaszt jelentve minden szociális és nemzeti elnyomással szemben az antifasiszta harc új időszakában is.

Ebben az értelemben hirdeti az EMSZ kiadásában megjelent program: „Meggyőzni kívánjuk az országban velünk élő más népek fiait, hogy tömörülésünk a népek testvériségét szolgálja, és senki ellen nem irányul. A megrendezendő széles körű tanácskozáson szükségesnek látjuk a közös sérelmek elleni küzdelmekben velünk összeforrott erdélyi román, német, zsidó, ukrán dolgozó testvéreink kiküldöttjeinek részvételét.” Az EMSZ a következőkben még beszámolhatott az 1940. február 4-én lezajlott brassói Népi Találkozóról is, a tervezett széles körű tanácskozást azonban, ahol átfogó megnyilatkozásra kerülhetett volna a sor, a bekövetkező súlyos idő már nem engedte meg. Csak a két megtartott Népi Találkozó tanulságai maradtak a felszabadulás utánra, amikor is a MADOSZ Magyar Népi Szövetségévé szélesedett, s a Romániát a népi demokráciából a szocializmusba átvezető Országos Demokrata Arcvonal sorában vett részt egy új történelem alakításában.

A régi lapot idézve, foglaljuk össze mindazt, ami róla tudnivaló, Székely Mihály déscichegyi földműves egyszerű és igaz szavaival. Ezek az EMSZ első (és egyetlenül maradt) évének betöltésekor így jelentek meg a lapban: „Mivé nőtt az Erdélyi Magyar Szó egy év alatt? Terebélyes fává, mely alatt helyet kap nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül minden dolgozó. Szabad szószékké, melyen minden dolgozó elmondhatja panaszait. Ez a lap a mienk, munkásoké, földműveseké, minden dolgozóé. Mi hoztuk a világra, mi tartjuk fenn, és — mi írjuk.” Ez az, ami feleldhetetlen.

A romániai magyar könyvkiadás első két évtizede

A romániai magyar könyvkiadás történetét két nagy jelentőségű történelmi dátum osztja időben szinte egyforma két szakaszra: 1918 és 1944. Az első negyedszázadban egy nemzetiségi elnyomásban élő kisebbség törekszik kifejleszteni a maga anyanyelvű kultúrájához nélkülözhetetlen anyanyelvű könyvkiadását a kapitalista termelési viszonyok keretei között, a másodikban, amely a felszabadulás teremtette történelmi lehetőséget társadalmi fordulattá alakítva tulajdonképpen 1948-ban kezdődik, a román néppel és a többi nemzeti kisebbséggel együtt egy új, szocialista társadalmi átalakulás részeseként építi ki a szocialista állam anyagi és erkölcsi támogatásával az új, szocialista kultúra részét képező nemzetiségi könyvkiadást.

1918-ban, amikor a romániai magyar irodalom megszületett, az erdélyi könyvkiadás már több mint három évszázados gazdag hagyományokra tekinthetett vissza. Azonban épp a XIX. század második felétől kezdve, különösen ha számításba vesszük a könyvnyomtatás gépesítésével s a vállalkozás kapitalista átalakításával együtt járó rohamos fejlődést, visszamaradás volt észlelhető: a kapitalista összpontosítás és konkurencia a korabeli Erdélyben akárcsak az irodalomban, a művelődésben és a tudományban, a könyvkiadásban is éreztette hatását. S a provincializmus még nyomasztóbb súllyal nehezedett a könyvkiadásra, hisz maguknak az Erdélyben élő íróknak a művei is csak a budapesti könyvkiadás útján remélhettek kitörni ebből a beszorítottaságból. A könyvkiadás anyagi-műszaki bázisa meglelt volna, hisz még 1926-ban is 147 „magyar jellegű” — azaz magyar tökérdelkeltsgű — könyvnyomdát tartott számon a statisztika¹, mégis 1913-ban Erdély és a Bánság egész magyar nyelvű könyvtermelése mindössze 77 művet tett ki.²

1918 után ez a helyzet alapvetően megváltozik. Az irodalomnak, és vele együtt a könyvkiadásnak is, a maga lábára kell állania, magának kell jórészt kielégítenie a romániai magyar olvasó sokrétű igényeit, s egymagában kell megfelelnie a kialakuló romániai magyar kultúra elvárásainak.

A felszabadulásig terjedő első negyedszázad történetét a könyvkiadásban is lényegében az irodalom történetéhez közel eső korszakhatárok tagolják. Könyvkiadásunk kitűnő bibliográfusának, Monoki Istvánnak a korszakolását³ csak az elnevezésekben módosítva, beszélnünk kell tehát az útkeresés (1919—20), a pezsdülés (1921—24), az állandó intézmények megszilárdulásának időszakáról (1924—32), majd a válság (1932—34), az átmeneti állandósulás (1934—39) s a háború (1940—44) éveiről. A könyvkiadás évenkénti bibliográfiai adatai mozgásukban igazolják ezt a korszakolást:

1919	73	1925	439	1931	279	1937	315
1920	113	1926	409	1932	278	1938	296
1921	191	1927	378	1933	258	1939	338
1922	285	1928	305	1934	275	1940	205
1923	444	1929	355	1935	259	é.n.	334
1924	473	1930	336	1936	310	összesen	6 968

Ez a mennyiségét tekintve korántsem jelentéktelen könyvkiadás — különösen az útkeresés éveiben — területileg meglehetősen szétszórtan jelentkezett, s csak fokozatosan alakultak ki azok a gócpontok, azok a jelentősebb nyomdákhoz kapcsolódott könyvkiadói vállalkozások, amelyek a romániai magyar könyvkiadás arculatát az első két évtizedben meghatározták. Az évi bibliográfiákból, valamint Monoki István összegezéséből (annak táblázataiból) kitűnik, hogy a romániai magyar könyvkiadásban végig vezető helyet elfoglaló Kolozsvár mellett (86 nyomdájában összesen 3487 művet jelentetett meg, a teljes könyvtermés 50%-át) nem elhanyagolható szerepet játszott Nagyvárad (31 nyomdájában 582 művel), Temesvár (64 nyomdában 426 művel), Arad (39 nyomdában 354 művel), Marosvásárhely (32 nyomdában 221 művel), Szatmár (23 nyomdában 208 művel). Lényegesen kisebb számú kiadvánnyal, de szinte megszakítás nélkül jelen van a két világháború közötti romániai magyar könyvkiadásban: Székelyudvarhely (152 művel), Lugos (134 művel),

Torda (125 művel), Bukarest (116 művel; ez utóbbi jelentős része a harmincas évek második felére esik, mintegy jelezve azt a növekvő szerepet, amelyet a romániai magyarság életében az ország fővárosa betöltött). De érdemes idézni néhány százon aluli adatot is: Dicsőszentmárton 83 (főleg 1922—25 között), Déva 75, Sepsiszentgyörgy 53, Nagybánya 47, Zilah 45, Nagyszeben 44, Csíkszereda 37, Kézdivásárhely, Nagyenyed és Nagykároly 36, Gyulafehérvár 34, Dés 25, Hátszeg 22, Gyergyószentmiklós 21.

Természetesen ezeknek a számoknak az elbírálásánál azt is tekintetbe kell vennünk, hogy főleg a kisebb könyvtermelő városok helyi kiadványai többnyire helyi jellegűek voltak: helyi szerzők műveit, alkalmi könyveket juttattak napvilágra. De a legnagyobb „könyvkiadó” városok valóban művelődési gócpontok is voltak. Jelzi ezt a felsorolt városokban a két világháború között megjelent sajtótermékek száma is: Kolozsvár 475, Temesvár 214, Marosvásárhely 93, Szatmár 84, Bukarest 76, Brassó 68, Nagykároly 21, Székelyudvarhely 20, Lugos 17, Kézdivásárhely, Déva 15, Nagyvárad, Dés 14, Nagybánya, Nagyszeben, Torda 13, Csíkszereda 10.

A romániai magyar könyvkiadás e területi tagolódásáról alkotott képünk még teljesebb lesz, ha — egy teljesebb s részletező felmérésnek elébe vágva — megpróbáljuk ezt a területi tagolódást a könyvkiadás belső, tematikai-műfaji tagolódásának képére rávetíteni. Monoki István számításai szerint⁴ az 1919—1940 közötti időszak romániai magyar könyvtermése a következőképpen oszlik meg:

szépirodalom		1938 (28%)
ebből próza	1303 (67%)	
vers	430 (22%)	
színdarab	205 (11%)	
tudományos, szak- és ismeretterjesztő irodalom		2433 (35%)
vallásos irodalom		1163 (16%)
tankönyv		437 (7%)
különfélék (zeneművek, törvények, katalógusok)		511 (8%)
időszaki nyomtatvány		486 (6%)

A teljes időszak műfaji-tematikai megoszlását térszűke miatt nem vetíthetjük e térképre, de három jellemzőnek vett évet (1931, 1935, 1939) kiválasztva — s a legfontosabb kategóriákat (szépirodalom, tudományos-népszerűsítő, tankönyv) nyomon követve a következő képet kapjuk: a szépirodalmi műveknek 60%-a Kolozsváron jelent meg, a többi 40% Nagyvárad, Szatmár, Arad, Lugos, Temesvár, Brassó — s néhány, 1-2 művet felmutató város (Torda, Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Lugos, Hátszeg, Csíkszereda, Szamosújvár stb.) között oszlik meg. Még nagyobb a koncentráció a tudományos-népszerűsítő irodalom területén, illetve a tankönyvkiadásban. Csak az utóbbi adatait iktatjuk ide, hozzávéve összehasonlításképpen az 1919—24 közötti időszakot is. Az 1919—1924 között megjelent 244 tankönyvből 127 készült Kolozsváron (ebből 80, tehát az egész tankönyvtermelés 30%-a a Minervánál); 1931-ben már csupán 25 tankönyv (mind kolozsvári kiadásban, de csak 3 a Minervánál); 1935-ben 11 tankönyv (ebből Kolozsváron 10, Déván 1 mű), 1939-ben pedig 34 tankönyv (mind Kolozsváron, ebből 11 a Minervánál). A bibliográfiák adatai tehát nem mindenben támasztják alá a Minerva hegemoniájáról a cég támogatói és konkurensei által egyformán hangoztatott állítást, bár a kolozsvári nyomdavállalatnak — amely a magyar polgári érdekeltségű pénzintézetek és társadalmi szervek hathatós támogatását élvezte — kétségtelenül jelentős szerep jutott az akkori romániai magyar könyvkiadásban.

A két világháború között úgyszólván ismeretlenek az akár polgári értelemben vett könyvkiadóvállalatok. A nyomdaipar — néhány kivételtől eltekintve — első sorban a jövedelmezőbb lapkiadás felé tájékozódott, s gyakoribb volt az az eset, amikor egyik-másik lapkiadó vállalkozott könyvkiadásra is. (Pl. a *Brassói Lapok* ajándékregénytára, a nagyváradai Sonnenfeld nyomda lap- és könyvkiadási vállalkozásai, a *Pásztortűz Könyvtára* stb.) Az ilyen nyomdavállalati könyvkiadásban a vállalkozás anyagi vonatkozása volt a döntő, s a könyvek gyakran a lapban folytatásokban közölt regények szedésének felhasználásával a szerző költségein készültek. Ilyen körülmények között meglehetősen nehéz valamelyes könyvkiadási koncepciót kitapogatni.

Ennek az egész két háború közötti korszaknak az ismeretében, a romániai magyar könyvkiadásnak a kezdeti évek sokfelé ágazó és szóródó — s természetesen a szétforgácsolódás miatt rövid életű — kezdeményezései után még jelentősebbnek tűnik az Erdélyi Szépművés Céh terjedelmében ugyan nem nagy, de két évtizedet folyamatosan átfogó vállalkozása. A Céh 1924-ben alakult, hat író — mint alapító betéti részvényes — kezdeményezéséből (Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő,

Nyirő József, Paál Árpád, Zágoni István). Célkitűzésük — amint Ligeti Ernő később megfogalmazta —: „Hadat üzeni a pesti aszfalt-irodalomnak, az erdélyi vas-kalaposoknak, az irodalom vámszedőinek...” [ti. a könyvkereskedőknek].⁵ Az irodalomban és a könyvkiadásban eluralkodott üzleti szellemet kívánták tehát kiküszöbölni; erre szolgált az anyagi alapot biztosító előfizetéses rendszer, a drága amatőrpéldányok és az olcsóbb fűzött sorozat készítése. „Az akkori Erdélyben — írta ugyancsak később Ligeti Ernő — száz ember könnyebben ki tudott fizetni száz lejt egy könyvért, mint ezer ember húsz lejt.”⁶ 1926-ban, a marosvécsi Helikon munkaközösség első összejövetelén kimondták, hogy a Céh a munkaközösség tulajdonát képező „betéti társasággá” alakul, annak „intézménye s egyszersmind olyan végrehajtó irodája, amely igyekszik megvalósítani a helikoni megbízáslelkében felmerült terveket és elhatározásokat”.⁷ Valójában azonban inkább a Céh és a Helikon közötti eszmei kapcsolatról lehet beszélni: a Helikon néha túlságosan is általános, polgári humanista irodalom- és világszemléletének érvényesítéséről a kéziratok elbírálásában.

Az Erdélyi Szépmíves Céh 1925—1944 között 131 művet jelentetett meg, köztük romániai magyar irodalmunk igen sok maradandó alkotását: Áprily Lajos, Bartalis János, Dsida Jenő, Kiss Jenő, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Tompa László versköteteit, Asztalos István, Bánffy Miklós, Berde Mária, Hunyady Sándor, Kós Károly, Kemény János, Kuncz Aladár, Ligeti Ernő, Makkai Sándor, Molter Károly, Nyirő József, Sipos Domokos, Szántó György, Tamási Áron, Tabéry Géza, Wass Albert elbeszéléseit, regényeit, Makkai Sándor, Tavasz Sándor tanulmányköteteit, Szerb Antalnak a Helikon pályázatára írott díjnyertes *Magyar irodalomtörténetét*.

A Céh lektorátusában és az általa kiadott *Erdélyi Helikon* szerkesztésében azonban, főképp a 30-as évektől kezdve, a határozottabb társadalomkritikai hangvételrel szemben fenntartások is érvényre jutottak. Eppen ezért ezt a vállalkozást nemcsak a megjelentetett művek, hanem a visszautasítottak is minősítik. Ezek sorában ugyanis olyan művek vannak, mint Tamási Áron *Cimeresek*, Kacsó Sándor *Vakvágányon*, Berde Mária *Szentségvivők*, Balázs Ferenc *Rög alatt*, Szántó György *Az ötszínű ember* című regényei. Kétségtelen irodalomtörténeti jelentősége van tehát végiggondolt szerkesztéspolitikája, tehetségeket felfedező és támogató kiadói merészsége révén, egy igényes erdélyi magyar olvasótábor megszervezése s a romániai magyar irodalomnak a határon túli megismertetése terén, de ugyanolyan alapos okkal idézhetjük a *Korunk*-szerkesztő Gaál Gábor, a Helikonnal összekülönbözött Tabéry Géza kívülről vagy Szemlér Ferenc, Ligeti Ernő belülről megfogalmazott bírálatait is.⁸

E bírálatokból nem egy esetben új — bár lényegesen rövidebb életű — kiadói kezdeményezések is születtek. Így jött létre 1933-ban a Berde Mária, Olosz Lajos, Tabéry Géza és Szombati Szabó István által megalakított *Erdélyi Magyar Írói Rend*, amely 1934—36 között összesen öt kötetet jelentetett meg (Berde Mária két, Tabéry és Károly Sándor egy-egy regényét, Szombati Szabó posztumusz verskötetét). Ennek a Céhvel és a Helikonnal szembeni lázadásnak azonban inkább irodalmi visszhangja, mint könyvkiadási nyoma maradt: az alapítóknak nem sikerült elérniük kiadói vállalkozásuk állandósítását. A budapesti Nyugat-kiadóval kötött egyezség csak rövid életű lett, s az EMIR jelzésével megjelent kötetek lényegében a szerzők saját kiadásában — Nagyváradon, Aradon, sőt Szegeden, Budapesten — jelentek meg. „Nem jóakarattunk, hanem anyagi feltételeink hiányosságain s egyéb rajtunk kívül eső okokon múlt — írta Tabéry negyedszázad múlva —, hogy az Erdélyi Magyar Írói Rend négy jelenkori kérdéseket tárgyaló regényénél, egy posztumusz versköteténél, a tíz erdélyi városban valami húsz kultúrelőadásnál mennyiségeleg többet nem adhatott híveinek.”⁹

A szervezett könyvkiadás anyagi érdekeltségekhez való kötöttsége miatt szükségyszerűen háttérbe szoruló „valóság”-irodalom felkarolása teszi jelentőssé a második, Szépmíves Céhen kívüli — szintén rövid életű — kiadói próbálkozást, az *Erdélyi Enciklopédiát*, amely 1939—40-ben fogta össze a Céhől épp világnézeti okokból kívülmaradt vagy eltávolodott írókat, műveket. Itt jelent meg Balogh Edgár egy publicisztikai kötete, Szemlér Ferenc *Más csillagon* című regénye, Nagy István munkásszociográfiája, a *Külváros*, valamint Kovács György egy regénye is.¹⁰ Még határozottabb világnézeti állásfoglalás tükröződött a *Munkás Athenaeum* címmel is programot adó füzetében (kiadványai közé tartozott Nagy István *Vékony az ajtó* című novellásfüzete), valamint a Gaál Gábor szerkesztette *Korunk Könyveiben*, amelynek összesen három füzete — a lapban megjelent írások szedését és a szerzők anyagi hozzájárulását felhasználva — inkább demonstráció volt a folyóirat képviselte marxista tudományosság mellett. Sajnos ezek a munkásmozgalommal is kapcsolatot tartó könyvkiadói vállalkozások végül is felmorzsolódtak az anyagi

alapok előteremtéséért és a rendőri beavatkozás kikerüléséért vívott küzdelemben, s nem tudtak a munkásművelődés — más fórumok érdeklődési köréből érhetően kimaradni — feladatának betöltésében tartós eredményeket felmutatni. A fasizmus nyílt előretörésével s különösen a háború kitérésével teremtődött új helyzet végleg eltörölte őket a könyvkiadás mezejéről.

A két világháború közötti korszak irodalmi könyvkiadásának összképében — az egyelőre áttekinthetetlen magánkönyvkiadást nem számítva — már említést tettünk az újságok könyvkiadói vállalkozásairól. A *Páztortűz Könyvtárának* 1924—1930 között megjelent 18 kötete, a 23 kötetet megért *Brassói Lapok Ajándékregénytára*, a *Temesvári Hírlap Könyvei* (9 kötet) — s ide számíthatjuk a *Minerva Népkönyvtárának* füzeteit is — nyilván elsősorban az illető újság terjesztésének, népszerűsítésének érdekeit szolgálták, s nagyon sokszor tettek engedményt a csekély fajsúlyú ponyvának (a nagyváradi Sonnenfeld nyomda pl. a húszas években egész sorozatot adott ki Courts Mahler regényeiből, a bukaresti Hertz-könyvkiadó pedig Sherlock Holmes detektív-füzeteit ontotta éveken át). A bibliográfiákban összegyűjtött anyag kritikai értékelése és a korabeli romániai magyar olvasó szempontjából játszott szerepe ennek az újság-könyvkiadásnak egyelőre még feltáratlan s a sok érdektelen, sőt ártalmas mű mellett bizonyára elfelejtett értékeket is rejt.

Kevésbé sokszínű és kevésbé gazdag kezdeményezésekben a két világháború közötti időszak — számbelileg egyáltalán nem lebecsülendő — romániai magyar tudományos-ismeretterjesztő könyvkiadása. A tudományos és ismeretterjesztő művek magas száma azonban óvatosabb elbírálásra int, ha tekintetbe vesszük, hogy az e kategóriába sorolt művek jelentős része tulajdonképpen nem önálló mű, hanem szakfolyóiratokból, kiadványokból (tanulmánykötetek, iskolai értesítők stb.) készült különnyomat vagy a különböző közhasznú sorozatok számára készült népszerűsítő füzet.

Néhány kiragadott évre vonatkozó adatok meggyőzhetnek erről; öt esztendő szaktudományos és népszerűsítő irodalom kategóriába sorolt műveit csoportosítottuk itt terjedelmi kritériumok szerint, bár a terjedelem nem mindenben irányadó, de nagyjából mégis alkalmas e kiadványok jellegének érzékeltetésére.

Terjedelem (lap)

	1—20	21—100	101—200	200 fölött	Összesen
1929	59	42	9	7	117
1931	17	39	6	7	69
1934	25	24	16	7	72
1935	18	30	5	8	61
1939	20	46	6	5	77

Terjedelmi okokból nem vállalkozhatunk e kategóriák tematikai elemzésére, de nincs is szükség reá, mert a vizsgált jelenséget ugyanazzal az összeredménnyel mutatja be a korszak alább vizsgált három reprezentatív sorozata: a romániai magyar tudományosságot legmagasabb szinten összefogó *Erdélyi Tudományos Füzetek*, a *Magyar Nép Könyvtára* és a brassói *Hasznos Könyvtár*.

A romániai magyar tudományosság — s így a tudományos könyvkiadás is — a század első évtizedeiben az egész erdélyi szellemi életre jellemző vidékiesség állapotában volt. „A szorosabban szakszerű bűvárlatoknak — írta az első évek tudományos életét összegezõ tanulmányában Csúry Bálint — még a háború előtt sem volt Erdélyben organikum.”¹¹ Az 1926-ban merleget készítő György Lajos viszont már biztató eredményeket mutathat fel¹² nemcsak a később is népszerű irodalomtörténet, nyelvtudomány, történettudomány, néprajz, művészettörténet, hanem a közigazdaságtan, a szociológia, az orvostudomány, a geológia, a mezőgazdaságtudomány területén is. Ezek közül a tudományos területek közül a két világháború közötti évtizedek során mindinkább háttérbe szorulnak a szervezett és intézményes kutatást követelő tudományágak, s így megfigyelhető bizonyos egyoldalúság is, egészében véve azonban az Erdélyi Múzeum Egyesület támogatásával és a Minerva RT. kiadásában megjelenő *Erdélyi Tudományos Füzetek* nem lebecsülendő eredményeiről adhatunk számot.

Az *Erdélyi Tudományos Füzetek* 1926—1945 között jelent meg, előbb György Lajos, majd Szabó T. Attila szerkesztésében. A tematikai elemzésünkhöz felhasznált 1926—1940 között megjelent 122 füzet a következőképpen csoportosítható: irodalomtörténet 28, bibliográfiai életrajz 19, művészettörténet 14, történelem 13, művelődéstörténet 9, nyelvtudomány 9, filozófia 5, egyháztörténet 4, zenetörténet 3, jog 3, néprajz 3, szociológia 3, geológia 2, folklór 2. Az összes kiadványok között az abszolút többséget tehát a történeti jellegű tudományok mondhatják maguké-

nak (a 122-ből ide sorolható 90 füzet); a filozófia, jog és szociológia összesen 11 címet tesz ki, míg a reáltudományoknak mindössze 2 cím jut. Nyoma sincs már itt annak a viszonylagos bőséggel jelentkező reáltudományos irodalomnak, amely az 1919—1925 közötti időszakból György Lajos még leltárba foglalhatott (közgazdaságtan, mezőgazdaságtan, matematika, kémia, orvostudomány stb.). E tudományágakból néhány cím, amint majd meglátjuk, népszerűsítő szinten bukkan fel a következő sorozatokban. A Füzetekben közölt tanulmányok nagyobb része — az erdélyi magyar tudományosság akkori beállítottságának megfelelően — sajnos megreked a pozitivisták faktológiánál. Van azonban néhány kiemelkedő kivétel is: Tavasz Sándor néhány elméleti és kisebbségfilozófiai írása, Jancsó Elemér nyelv- és szociológiai fejtegetése, Balogh Jolán, Bíró József egy-egy művészettörténeti tanulmánya s György Lajos összehasonlító irodalomtörténeti dolgozatai.

Erdemes kiemelniünk, hogy a sorozat szerkesztői román szerzők megszólaltatására is kísérletet tettek (a második füzet a nevés történész, Vasile Párvan *A dákok Trójában* című írása volt), ezenkívül a szerzők elég gyakran foglalkoznak román irodalmi vagy román—magyar kapcsolattörténeti témákkal (Gyárfás Elemér, Kántor Lajos, Kristóf György, Rajka László).

Az kétségtelen, hogy a két háború közötti romániai magyar tudományos könyvkiadás távolról sem tudta átfogni és tudományos szakmunkákban közvetíteni mindazokat a problémákat, amelyek a modern kor emberét is foglalkoztatták. Nem szabad azonban megfeledkezünk arról, hogy a helyzet, amelyben a romániai magyar tudósok — Csúry Bálint megállapítása szerint — „önmagá mecénásának” kellett lennie, bizonyos tudományágak művelését eleve lehetetlenné tette, s igazat kell adnunk Szabó T. Attilának abban, hogy ezeket az eredményeket „nem lehet megmosolyogni még akkor sem, ha a tudományos munka nem járt mindig a kor legmagasabb színvonalán, ha néha ócskák, divatja-múltak voltak azok a fegyverek, amelyekkel harcolt és tökéletlenebbek az eredmények...”¹³

A tudományos irodalom elsődlegesen humán-tájékozódása és történeti beágyazottsága lényegesen kevésbé érződött a tudománynépszerűsítés és a tömegművelés feladatát magukra vállaló kiadványsorozatokban. Persze — a sorozatokat patronáló intézmények, társadalmi szervezetek beállítottsága függvényeként — jól érezhető a világnézeti elkülönülés, amely nyilvánvalóan megkülönbözteti a népies-konzervatív, a haladó-népi és a munkásművelődési törekvéseket tükröző kezdeményezéseket. Epp e három különböző felfogás érzékeltetésére kínálnak bizonyítóanyagot a Minerva RT. kiadásában megjelenő *Magyar Nép Könyvtára*, a brassói ÁGISZ által kezdeményezett *Hasznos Könyvtár* és a sorozatokká nem szerveződött, de jelenlévő *munkásművelődési füzetek*.

A Magyar Párt és az egyházak támogatását élvező, Gyallay Domokos szerkesztette *Magyar Nép* című falusi lap népszerű sorozata 1924-ben indult, s több mint félszáz kötetével egy intézményesen támogatott népkönyvtári mozgalom szellemi bázisaként mutatkozott. A mozgalom célja: hasznos és szórakoztató olvasmánnyal látni el a falut.¹⁴ A *Magyar Nép Könyvtára* ennek a célkitűzésnek megfelelően egyrészt szépirodalmat, másrészt a paraszti élettel kapcsolatos gyakorlati tárgyú füzeteket tartalmazott. Az irodalmi művek kiválasztásában — a szerkesztő ízlésének megfelelően — elsősorban a századforduló népnemzeti epigonirodalmára épített (egy kis Jókai-antológia és Benedek Elek meséi mellett Sebesi Samu, Lampérth Géza, Jakab Ödön, s a kiegészítésül ajánlott művek jegyzékében Jósika, Petőfi és Arany mellett Gyallay Domokos, Dónáth László, Dózsa Endre); a gyakorlati tárgyú füzetek azonban — egy „kiszgazdakoncepciót” tükrözve ugyan — felkarolták a mezőgazdaság, gyümölcsstermesztés és állattenyésztés nem egy ágát, sok esetben jónévi erdélyi szakemberek tollából (Balogh Ernő, Szász Ferenc, Cs. Lázár László stb.).

Mind irodalmi anyagában, mind gyakorlati irányú füzeiteiben más koncepciót tükröz a Kacsó Sándor kezdeményezte *Hasznos Könyvtár*, ez a Brassó központtal működő ÁGISZ szövetkezet kiadásában 1936—40 között megjelent sorozat. Irodalmi olvasmányként ajánlott székely népmesék, Petelei-novellák, Mikos-levelek mellett a sorozat népszerű életrajzokat is magába foglalt (Petőfi, Rákóczi Ferenc, Kölcsey), s munkatársainak sorában Tamási Áron, Paál Árpád, Bíró Sándor, Halász Gyula nevével találkozunk. A sorozat súlypontja azonban inkább a közhasznú füzetekre esett, s a kapitalista gazdasági rendben egyre nehezebb helyzetben lévő kisparaszti gazdaságoknak kívánt segítséget nyújtani. A sorozat első füze (Bodor Kálmán: *A háromholdas kiszgazdának is meg kell élnie*) programadó is lehetett volna, s a továbbiakban a mezőgazdasági ismeretekhez a közművelődés, az egészségügy témái is társultak ismert tudománynépszerűsítő szerzők tollából (Bakk Elek, Halász Zoltán, Szilády Zoltán, Schmidt Béla, Gál Vilmos, Jancsó Béla, Kakassy Endre). A *Hasznos Könyvtár* szerkesztési koncepciójában ugyanaz a felfogás tükröződött,

amely az ÁGISZ szövetkezetet is létrehozta, s amely előzőleg Kacsó Sándor és társai népi érdekeket képviselő publicisztikájában kapott hangot a *Brassói Lapokban*: a romániai magyar parasztság gazdasági megerősítése a népi kezdeményezések felkarolásának, a szövetkezeti mozgalomnak az útján.

A munkásművelődés és a munkásmozgalom problémái — akárcsak az irodalomban — a tudományművelési kiadványtípusokban sem juthattak folyamatos vagy legalábbis összefüggő megjelenéshez. Az illegális vagy fedőszerveket felhasználó próbálkozásoknak minduntalan útjába állt a velük szemben különösen szigorú cenzúra és a sziguranca. Szórványosan mégis találunk a két világháború közötti időszakban kísérleteket, részben egyszeri, de a 30-as évek vége felé szervezett formában is. A korábbiak közé számítható a *Munkás Újság könyvosztályának* néhány kiadványa (Demeter János gazdaságpolitikai, Salamon László — Salló Tamás — publicisztikai írásaival, Pietro Nenni egy kis füzetével 1930—31-ből), ide sorolható a *Korunk* kiadásában megjelent néhány füzet (1935—37-ből) s a vele szoros kapcsolatban lévő *Új Transilvania* kötetei (a *Metamorphosis Transilvaniae* címen tulajdonképpen Gaál Gábor szerkesztésében megjelent gyűjteményes publicisztikai kötet ennek a sorozatnak a legfontosabb kiadványa, 1937-ben), a Gábor István szerkesztette *Mai modern könyvtár* (Roberto Esteban *Égő Spanyolország* című könyvével, 1937-ben). S végül a már említett *Munkás Athenaeum*, amely egyetlen év alatt (1939-ben) Nagy István novellásfüzetén kívül Józsa Béla *Petőfi és az 1848—49-es szabadságharc* című tanulmányát, Jordáky Lajosnak a nagy francia forradalomról és a mai Spanyolországról szóló írásait, s egy, a munkás gyermekvédelemmel foglalkozó füzetet (Iancu Axente: *Gyermekvédelem a munkások között*) adott ki.

Külön kell megemlékeznünk a romániai magyar tudományos könyvkiadás egyedülálló kezdeményezéséről, az *Erdélyi Ritkaságok* sorozatról. A sorozat kiadására a Minerva vállalkozott, szerkesztője Jancsó Elemér. Itt váltak újra hozzáférhetővé — 1939 és 1945 között, összesen 18 kötetben — Bod Péter, Bölöni Farkas Sándor, Benkő József, Hermányi Dienes József, Wesselényi Miklós elfelejtett művei, Péterfi Károly esztétikája, Oroszhegyi Józsa romániai útinaplója, Kazinczy Ferenc erdélyi levelei, az erdélyi színészet és zenei élet kezdeteire vonatkozó érdekes naplók, emlékezések (Káli Nagy Lázár, Ruzitska György írása stb.).

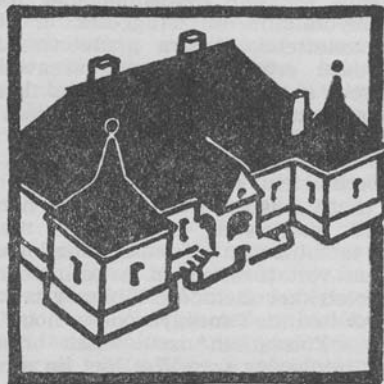
A művelődési és tudománynépszerűsítési könyvkiadás képét mennyiségileg természetesen nagyban kiegészíti a különböző kisebbségi intézmények, társadalmi szervezetek gondozásában hosszabb-rövidebb ideig megjelenő füzetsorozatok anyaga. Ezeknek részben propagandisztikus céljaik is voltak (mint például a Hangya Szövetkezet által kiadott *Szövetkezeti Könyvtárnak*), vagy egyik-másik szervezet összefogására irányultak (mint az Erdélyi Gazdasági Egyesület kiadásában megjelenő *Erdélyi Gazda Könyvtára* kötetei). Ezek mellett hasznos szerepük volt az egyházak különböző népművelési és hitbuzgalmi kiadványsorozatai (a *Katolikus Világ Könyvei*, az *Unitárius Füzetek*, az *Erdélyi Katolikus Népszövetség Falufüzetei*, a református *Ifjú Erdély* kiadványsorozata, az *Erdélyi Iskola Népművelési Füzetei*) közé iktatott közhasznú kiadványoknak, amelyek a maguk szabta kereteken túlmutató népművelői szerepet tölthettek be. Ebből a szempontból talán elég hivatkoznunk egyetlen példára, az Ifjú Erdély kiadásában megjelent és összesen hét kiadást megért népdalfüzetre, *A mi dalainkra*, amelynek 1938—1942 között több tízezres példányszáma egy egész nemzedéket nevelt Bartók és Kodály szellemében az igazi magyar népdal ismeretére és szeretetére.

Felmérésünk nyilván csak vázlatos, s a részletkérdések egész sorára vonatkozó részlettanulmányok híján, bizonyos vonatkozásaiban csak problémafelvető lehet. Nem térhettünk ki a könyvkiadás olyan alapvető vonatkozásaira, mint a könyvkiadás és az olvasó viszonya (a különböző társadalmi rétegek esetében az említett vállalkozások, kezdeményezések visszhangja), a könyvkiadás anyagi vonatkozásai (a nyomdai költségek, a szerző anyagi haszna vagy ráfizetése, a könyvek példányszáma¹⁵), a könyvnek az olvasó felé közvetítés szempontjából döntő fontosságú könyvkereskedelem kérdése, a könyvkiadást — egészében vagy bizonyos vonatkozásaiban — gátló rendelkezések (cenzúra, kauciótörvény stb.). A nyitva maradt vagy hézagosan megoldott problémák esetleg új erőket mozgósítanak hazai művelődéstörténetünk e fontos, de egyelőre teljesen elhanyagolt területének felkutatására.

JEGYZETEK

1. György Lajos: *A romániai könyv- és könyomdák statisztikája*. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1926. III. 87.
2. György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Bp., 1926. 6.

3. Monoki István: *A magyar könyvtermelés Romániában 1919—1940. években I. Könyvek és nyomtatványok.* Kézirat az OSZK-ban. I. (1. 7—8. és IV. táblázat). — Monoki mintegy 810 művel egészíti ki a romániai magyar könyvkiadásról korábban kiadott évenkénti bibliográfiákat (György Lajos az 1919—1925, Ferenczi Miklós az 1926—1932, Valentiny Antal az 1933—1939 közötti években megjelent önálló művek bibliográfiáit jelentette meg az *Erdélyi Tudományos Füzetekben*). Az 1940. január—augusztus között megjelent önálló műveket Monoki István dolgozta be id. művébe. Az 1941—1944-es évek romániai magyar könyvkiadásának adatait Vita Zsigmond gyűjtötte össze. Ebből azonban csak az 1940—1942-es évek anyaga jelent meg. (*Erd. Tud. Füz.* 154., 178.)
4. *I.m.* 5—6.
5. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma.* Kvár, 1942. 69.
6. *I.m.* 73.
7. A Helikon 1930-as hivatalos kiadványából idézi Ligeti *i.m.* 92.
8. Vö. Gaál Gábor: *Az Erdélyi Szépművés Céh tíz éve.* Korunk, 1935. 216—218. — Szemlér Ferenc: *Jelszó és mítosz.* Erdélyi Helikon, 1937. — Ligeti Ernő *i.m.* 162—167. — Tabéry Géza: *Két kor küszöbén.* Buk., 1970. 301—313.
9. Tabéry Géza *i.m.* 311.
10. Vö. Kozma Dezső: *Az Erdélyi Enciklopédia könyvkiadói vállalkozás munkásságának történetéből.* Studia Universitatis Babeş—Bolyai. Series Philologia. 1963. 127—130.
11. Csűry Bálint: *Az erdélyi magyar tudományos élet.* Erdélyi Almanach, 1925. 227.
12. György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete.* Bp., 1926. 41—55.
13. Szabó T. Attila: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai.* Kvár, 1942. 52.
14. Vö. *Erdélyi Magyar Évkönyv.* Szerkesztik Sulyok István és Fritz László. 1918—1929. I. évf. Kvár, 1930. 194—195.
15. Az akkori romániai magyar könyvkiadás példányszámait illetően csak az első fél évtizedre utaló adataink vannak (György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*, 11.). Szerinte 1921—24 között a Minerva RT. 225 címe összesen 604 320 példányban jelent meg. A könyvtárak 1930-as állapotról és 1918 utáni változásairól Sulyok István és Fritz László *Erdélyi Magyar Évkönyvének* adataira támaszkodhatunk (160—216.). — Vö. még: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig.* Összeállította Kovács Máté. Bp., 1970. 369—373., amely igen gazdag tematikus bibliográfiát tartalmaz.

Debreczeni László építészeti grafikái

Rozvány Jenő emlékezete

Születésének centenáriumát ünnepeljük. Romantikus képzetek tapadnak személyéhez, jellemképe lenyűgöző hatást gyakorolt barátira és ellenségre egyaránt. Kegyetlen, ellenséges világ feszültségeiben bontakozott ki legendás alakja, amelyet az növesztett hősiessé, hogy teljességgel hiányzott belőle a fölösleges vakmerőség, inkább a példamutató helytállás reális követelményének engedelmessége, a szerénység és alázat fegyverzetében. Dr. Rozvány Jenő nem hasonlított az askéta forradalmárokhöz, akik tüntető önsanyargatással, az élet örömeinek megtagadásával vélik szolgálni magasrendű erkölcsi eszményeiket, pedig azok az életszeretet tisztelétét szorgalmazzák. Az ő bátorsága abban nyilatkozott meg, hogy önmegtagadó következetességgel szolgálta a munkásosztály történelmi igazságának ügyét. Táblabírói kinevezéssel próbálták megvesztegetni, de méltósággal vallotta: „Azért lettem ügyvéd, mert az igazságot, a forradalmi cselekvést tartom életem fő céljának.“ Széles körű tájékozottsága, magasfokú irodalmi és társadalomtudományi képzettsége megóvta a szektáns szükkeblűségtől. Tanúja lehettem egyik vitájának a nagyvárosi városháza alagsorában, abban a cellában, ahova a május elseje előtt fogatartott úr. „preventív“ intézkedés során tömegesen zsúfolták be a mozgalmi embereket, nyilvántartott szimpatizánsokat, munkásokat, diákokat. Egyik társunk, vezető mozgalmi ember, Rozvány szemére vetette szemlélete tágasságát. Rozvány Jenő türelmesen végighallgatta harcostársa okfejtését, amely az őrizetek gyűrűjében hangzott el, szinte egyöntetű helyeslés közepette. Levette szemüvegét, gondosan csillogóvá törölte lencséit, majd a népszerűlén állásponttól vialva, ellentmondott: — Az általánosító abszolutizálás nem a mi módszerünk — ez volt mondanivalója lényege. A részletigazság nem tarthat igényt arra, hogy az igazság teljességének tekinthessük. A polgárság mint osztály kétségtelenül a történelmi hanyatlás lejtőjére került. De a polgárság egyes kimagasló tudós- és művészegyéni-ségei jelentős értékeket alkottak, amelyekkel illik számolnunk, ha nem akarjuk megkockáztatni önmagunk szellemi károsodását. Óvakodnák attól, hogy valamilyen bűnhalmazzal azonosítsam a polgári művelődés egészét. Ennek a hanyatló osztálynak nemcsak az utcai vannak: irodalommal, képzőművészettel, humanista gondolkodókkal, tudósokkal, kiváló szakemberekkel is rendelkezik. Nemcsak arról van szó, hogy magunkévá kell tennünk legjobb alkotásaikat, hanem közelednünk kell hozzájuk, és magunkhoz kell közelítenünk őket. Lenin hívta fel a figyelmet arra, hogy a hanyatló osztályok legnemesebb szellemi képviselői a feltörekvő osztályokhoz csatlakoznak a nagy történelmi átalakulások korszakában, tehát a mi korszakunkban is. Ugyancsak Lenin nevezte „merő sületlenségnek“ a proletkult beszűkült szemléletét, amely elvetett minden időtálló művelődési hagyományt...

Nem állítom, hogy világos okfejtése minden jelenlevőt meggyőzött. Nem is számított erre. Elérte viszont, hogy gondolkodóba ejtette fogolytársait.

Szuggesztív egyéniség volt, ellenfeleire is tiszteletet parancsoló. Szellemi főlényé sohasem nyilvánult meg fölényeskedésben. Egyszerűen tudott szólni a legbonyolultabb összefüggésekről, mert alapvetően értette az illető kérdés legösszetettebb, távolra nyúló vonatkozásait. Mindig csodáltam benne az egyetemes tudású értelmiségit, akit szenvedélyesen érdekeltek nemcsak a politikai események, a társadalom gazdasági kérdései, de a művészet, az irodalom is. Bizonyos, hogy ezt a fogékonyságát családi hagyományok is táplálták; apját, az ugyancsak jogász Rozvány Györgyöt baráti szálak fűzték Arany Jánoshoz, irodalomtörténeti értékű tanulmányt írt a költőről, s megírta Szalonta város történetét, ezt a máig forrásértékű munkát.

A húszas évek végén, a harmincas évek legelején a mozgalom ifjú literátorait, publicistáit — akik közé magam is tartoztam — teljesen hatalmába kerítette a sematizmus. Már-már fulladoztunk a tiszta levegő hiányában. Dr. Rozvány Jenő sem volt türelmetlen a kéziratban forgó vagy a sajtóban megjelenő szónokias kísérletekkel szemben, többször is kifejtette, hogy ezeket a „proletkult“ beszivárgásának tekinti, s meggyőződése, hogy túljutunk rajta hamarosan.

Túlságosan derülátónak bizonyult. A sematizmus egyoldalúsága túlélte őt is, az intoleráns szemlélet tört be megsemmisítően életsorsába.

Jó szónok volt, talán éppen, mert kerülte a patetizmust, nem tartotta méltónak a szocializmus nemes ügyéhez. Elt akkoriban itt, Nagyváradon egy szociál-

demokrata vezető, szintén jogász, aki riasztóan példázta a dagályos ígahirdetést, a fellengzős nagy szavak, a dörgedelmes álforradalmiság sekélyességét. A kétféle stílus valóban kétféle tartalmat jelzett: Dr. Rozvány Jenő hiteles forradalmisága viszolygott a hangskodó, öneszményítő jelzőktől. Nem szerette az öntömjenező hírverést, a képviselt ügyet nem ékesítette dicsőítő szólamokkal. Elegedőnek tartotta, ha eszményei önmagukat fejezik ki. — A mi programunk tiszta és világos — hangoztatta Rozvány Jenő, következőképp tisztának és világosnak kell lennie az eszmehirdetésnek is, amely nem viselheti a hamis lelkesültség szóvirágait. Igaz, az osztályszenvedélyektől fűtött időszakban volt valamelyes érthető igény az érzelmességre, a valóság rohamos megváltoztatásának ábrándjára, a lehetőségek szivárványos megszépítésére, s ezért inkább utólag igazolódik az a fajta mértéktartó tárgyilagosság, amelyet dr. Rozvány Jenő mozgalmi gyakorlatában és nyilvános szerepléseiben meghonosított. Lenyűgöző személyiségével mégis érvényt tudott szerezni a mérlegelő szemlélődésnek, sőt éppen ezzel vívta ki az elismerő tömeghangulatot.

Dr. Rozvány Jenőt kimagasló munkaszorgalmi tevékenysége, képzettsége és tehetsége már munkássága legelején kiemelte a helyi és regionális közélet keretei közül. Nem kívánok itt életrajzi részletezésbe bocsátkozni; tanulmányok, újságcikkek szaporodó sora felvázolta már életpályáját a kezdetektől a drámai végki-fejletig. Így például a Politikai Kiadónál Szikszai Gyula, Marin Popa és Ioan Bulei monográfiát tett közzé Eugen Rozvan működéséről 1971-ben; Körösi István Nagyváradon közölt cikksorozatban nyújtott életrajzi dokumentációt, Fuchs Simon a *Korunkban* (1970. 4. 588.) méltatta tevékenységét.

(Rozvány Jenő Nagyszalontán született 1878. december 28-án macedo-román szülőktől. Jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben és Kolozsváron végezte. Visszatérve Szalontára, majd Nagyváradra, élénk publicisztikai tevékenységet fejt ki. 1910-ben *A gazdasági élet története* címmel tanulmányt tett közzé. Már korábban, 1907-ben részt vesz a második Internacionálé stuttgarti kongresszusán. 1907-ben tanulmányt ír a *Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségek* címmel. 1914 decemberében olasz fogságba esik. 1920-ban a szociáldemokrata párt erdélyi és bánági főszerkesztője. Részt vesz a második Internacionálé stuttgarti kongresszusán. 1907-ben tanulmányt ír a *Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségek* címmel. 1914 decemberében olasz fogságba esik. 1920-ban a szociáldemokrata párt erdélyi és bánági főszerkesztője. Részt vesz a RKP első kongresszusának előkészítő munkálataiban. A párt első kongresszusán Tiron Albanival együtt dolgozta ki a *nemzetiségek kérdése* című előterjesztést. Tagja a Kommunista Párt Ideiglenes Végrehajtó Bizottságának. Főszerkesztője a párt magyar nyelvű lapjának, a brassói *Világosságnak*. A párt második kongresszusán ő terjesztette elő a nemzeti és agrárkérdésről szóló jelentést. A Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának egyik alapítója és vezetője volt. 1920-tól a szocialista párt és a dolgozók blokkja mindig jelöli a parlamenti és községi választásokon. 1931-ben, amikor először sikerült a munkásság és parasztság képviselőit a parlamentbe juttatni, a megválasztott öt képviselő egyike Rozvány Jenő. Mandátumát megsemmisítik. Még ebben az évben a Szovjetunióba emigrál.)

Számottevő publicisztikai művében a társadalomtudós, a szerkesztő, a mozgalmi agitátor és a hivatásos forradalmár tapasztalata ötvöződött. Írta és szerkesztette a *Jövőt*, az *Erdélyi Szikrát*, az *Erdélyi Népszavát*, a *Világosságot*, a *Calendarult*, a *Socialismult*, az *Inaintét*. Cikkeit olvasva világosan kirajzolódik következő szemlélete, amely híven tájékoztat arról, hogyan határolta el a maga kommunista meggyőződését a korszakra jellemző fanatikus egoldalúságtól.

Az 1931-es nagyváradai kommunista diákper idején mint a párt által megbízott védőügyvéd sokat beszélgetett velünk. Számomra mindvégig emlékezetes marad éppen a fanatizmus és a meggyőződés párhuzamaira vonatkozó felfogása. — A meggyőződés elutasítja a vakhitet — vallotta —, amint a vakhit is kizárja a meggyőződést. Marx Károly életéből és életművéből mindannyiunknak meg kellene tanulnunk a kételkedő művészetét és kötelességét.

Dr. Rozvány Jenő kitarított üldöztetése, megkínóztatása ellenére elvei mellett állta a politikai meghurcoltatást egészen a feláldoztatásig. A jelentős történelmi személyiségek fajtájából való volt, ha körülményei nem is engedték meg, hogy teljességgel kibontakoztassa képességeit.

(Éppen ezekről nyújt tájékoztatást dr. Rozvány Jenőné, aki nemcsak hitvese volt a kommunista vezetőnek, hanem forradalmi segítőtársa is a mozgalmi feladatokban. Lehetséges, hogy dr. Rozvány Jenő életművének fáradszóró népszerűsítésében özvegyét szubjektivitás, az együtt töltött évek eltörölhetetlen emléke is fűti, de az ilyen elfogultság érthető és elfogadható, természetes. Amikor emléket idézi, nem személyes kérdésekről, hanem inkább arról szól, hogy a történelem forratagában milyen emberi és eszmei szövetségben éltek és dolgoztak egymás mellett. Rozvány Jenő élettársaként megtanulhatta, hogy a személyes élet annyit

ér, amennyi értékes közösségi tartalmat képes magában foglalni. Az ilyen tevékenység őrzi meg az ember emlékezetét, ha nem is az örökkévalóság számára, de a kortársak és még néhány nemzedék tudatában.)

Rozvány Jenőné szóbeli közlése becses adatokat szolgáltat moszkvai emigrációjuk éveiből. Varga Jenő akadémikus mellett, a Világgazdasági és Világpolitikai Intézetben végzett Rozvány Jenő kitartó tevékenységet. Nem kellett az átállás nehézségeivel megküzdenie, amikor politikai tevékenységét tudományos munkával váltotta fel, hiszen megvolt hozzá a képzettsége, a világgazdaság összefüggéseinek megértése és feltárása pedig szinte elképzelhetetlen politikai fogékonyság és tapasztalat nélkül. Varga Jenő megbecsülte új munkatársát, ami önmagában is sokat mond, hiszen köztudomású, hogy ez a világszerte nagy tekintélyű tudós mennyire igényes volt, és milyen magas követelményeket támasztott munkatársaival szemben. Rozvány Jenő kitűnő kutatónak bizonyult, s hamarosan a rangos tudományos intézmény egyik megbecsült munkatársa lett.

Lehetetlen megkerülnünk dr. Rozvány Jenő sorsa legtragikusabb, végső mozzanatának érintését. Koholt vádak alapján letartóztatták, s a személyi kultusz törvénytöréseinek áldozataként halt meg 1937-ben; 1956-ban rehabilitálták. Születése századik évfordulójára Rozvány Jenőnek szobrot emel Nagyváradon a honfitársak hálás tisztelete.

Romul Ladea:
Részlet az Erdélyi Iskola
című térszoborból

SZERVÁTIUSZ JENŐ: ÖNARCKÉP

SZOLNAY SÁNDOR: ÖNARCKÉP (1930)

Hetvenöt éves Debreczeni László

Renderkívüli életpályáról emlékezünk. Olyan tudományos és művészi munkásságról, amely nemzetiségi kultúránkbán társtalán, és lényegét, jelentőségét kevesen ismerik. E sorok írója az építész látásával kíván beszámolni arról, amit szakmai, baráti beszélgetések révén Debreczeni tevékenysége egy részéről megtudnia lehetett. Régi hiányosságot vél ezzel pótolni.

Debreczeni László 1903. december 18-án született Marosvásárhelyt. Szülővárosában, majd Kolozsvárott tanul, s a mai almérnököknek megfelelő technikumon szerz oklevelet 1923-ban. A kolozsvári vasúti főműhelyek szolgálatába lép mint műszaki gyakornok. Mivel másfél év után sem látja bizonyosságát annak, hogy megkapja a képesítésének megfelelő kinevezést, átmegy a Lapkiadó nyomda litográfiai részlegére — tanulónak. Grafikai tervező akar lenni. A vállalatnak viszont más elképzelései vannak; Debreczeni a próbaidő leteltével kilép. Többhónapi állástalanság után műszaki titkár lesz egy kisebb irodában. Onnan vonul be katonai szolgálatra, ami után ismét állástalanság következik...

Ez volna Debreczeni László élete első szakaszának külső kerete és folyása, amely — mint látjuk — korántsem sima és egyszerű. El kellett végeznie a műszaki iskolát, hogy megélhetését biztosítsa, de rajzbeli tehetségétől indítva az iskolai tanulás mellett művészeti tanulmányokat is folytat. A polgári iskolában megismert népi ornamentikától indul el, de mire végez, alaposan ismeri — Lechner Ödöntől Kós Károlyig — a népi építészeti és díszítőművészet értékeit ötvöző új építő- és iparművészetet. Tanulmányozta a John Ruskin eszméinek nyomán kialakult modern angol, valamint a *Kalevala* hajtásából kelt új fiatal finn művészetet, és általában a szecesszió mestereit.

Éveknek kellett eltelnie, amíg ezt a látszólag értelmetlenül és céltalanul gyűjtött tudást értékesítenie lehetett. De addig ott volt a kényszerű életpálya idegen valósága és a másfelé vonzó hivatásvágyak közti állandó feszültség nyomása. Pályaváltoztatási kísérletével is voltaképpen ezekből a krízisekből akar kiutat találni.

1927 őszén Kelemen Lajos megbízza rajz-illusztrációk készítésével a kalotaszegi Vista és Szászlóna templomáról írandó tanulmányaihoz. Akkor táruul fel Debreczeni előtt, hogy mennyi ismeretlen, kallódásra ítélt művészi érték található a falusi templomokban. Ez a felismerés számára elhatározó jelentőségű. Ettől indítva művészi kézírású emlékiratot nyújt be Makkai Sándor református püspöknek, felhívja figyelmét az egyház értékvédelmi felelősségére, s egyben felajánlja szolgálatát a műemlékek megmentése érdekében. A következő, 1928. év tavaszán már el is kezdhetné ezt a munkát, amellyel egy egész életre kötelezte el magát. Attól kezdve mondhatni állandóan úton volt, és 1940-ig több mint félezer falut járt be, és sok száz — jórészt ismeretlen — különböző jellegű és korú kő- és faépületet vizsgált meg, s határozta meg azoknak építési idejét és jelentőségét. Ezeket az épületeket (templomok, tornyok, haranglábak, templomerdők) remek készséggel le is rajzolta, s e sok száz munka nagy értékű művészi teljesítmény és tudományos alapul szolgáló dokumentum. Jó volna, ha valamelyik kiadónk vállalná megjelentetésüket. De kutatói tevékenysége nem korlátozódott kizárólag az építészeti tárgyra; kiterjedt az ötvösség, önművesség, a kovács- és textilművészet emlékeire, a faragott, festett berendezési darabokra, mennyezetekre, harangokra, régi könyvekre, a temetői sírkövekre és fejfákra is; több mint negyven különféle tervet dolgozott ki: renoválásokhoz, épületbővítésekhez, új épületekhez, berendezésekhez és iparművészeti tárgyakhoz. Hanem a sok lelkesedéssel végzett és nem kis eredményeket felmutató munkában, sajnos, hamar jelentkeztek gátló nehézségek is. Fizetéscsökkenés, hivatali nézeteltérések, anyagi küzdelmek, családi bajok állnak elő. Mindazonáltal igen sok műemlék tatarozása, följújtása neki köszönhető. 1938-ban és 1939-ben külföldi tanulmányútra megy. A következő évben katona.

1940 őszén — ha csak alkalmi megbízások alapján is — újra dolgozik, majd elvégzi az Országos Műemlékbizottság megrendelésére a marosvásárhelyi vártemplom műemléki vizsgálatát és felmérését, a széki templom leírását. Újraépíti a domokosi leégett templomot, megépíti az új palotallvai templomot. És szerződik Kolozsvár műemlékeinek részletes összeírására (ami elmaradt).

Amikor megszervezik Kolozsvárt — immár a felszabadulás után — a művészeti intézeteket, az új főiskola részére kiutalt öt épületet kell rövid idő alatt — kö-

zel négymillió-hétszázézer lejes beruházással — használhatóvá és a célnak megfelelővé tenni, felszerelni és berendezni. (Ez épületek között volt a Kós Károly tervezte sétateri Múcsarnok és Mátyás király szülőháza, amelynek restaurálása 1943-ban félbemaradt.) Nagyon nehéz körülmények között birkózott meg Debreczeni a munkával. Másfél év után a művészeti felsőoktatást szakok szerint szervezik újra. Ekkor Debreczeni Lászlónak a képzőművészeti intézet talpraállításában kell részt vennie, adminisztrációját beindítania. 1955-ben kinevezik az akkor felállított népművészeti tanszékre. Két év után a tanszék megszűnik; Debreczeni az ábrázoló mértan (amelyből a polgári iskolában kitűnő alapképzést nyert) tanítását veszi át.

Debreczeni László 1953-ban részt vesz az államilag elrendelt műemlékösszeírásban; egyedül végzi el Kolozsvár épületeleméinek leltározását, 272 épületről készít hivatalos előírási jegyzéket. Erről terjedelmes jelentést terjeszt az Akadémia elé, és felolvasást tart a kolozsvári fiók művészeti szakosztályában (1955). Az összeírásnak építészettörténeti tanulságairól az 1957-ben kiadott *Kelemen Lajos Emlekkönyvben* számolt be. Mint a műemlékbizottság tagja részt vesz a kolozsvári főtéri nagytemplom restaurálását előkészítő szakcsoport munkájában. 1955 és 1958 között — mint meghívott tanár — a Bolyai Tudományegyetemen a hazai építészet történetét adja elő. Ez időben tanulmányozza Torockó építészetét, amiről beható tanulmányt írt, majd a helyi múzeum megrendelésére leírja Nagyenyed műemlékeit.

1954-ben műszaki előadóként kapcsolódik be ismét a református egyházi építések és műemlékek ügyeinek intézésébe. Egy év múlva Kós Károly mint az egyház főgondnoka újraszervezeti az egyházkerület műemlékvédő és építésügyi bizottságát, majd felállíttatja műszaki hivatalát is. Debreczeni László ez utóbbi vezetője lesz, s az építési és műemlékügyek szakelőadója. Ebben a minőségében ellenőrzi a belvárosi (Farkas utcai) templom általános restaurálását, majd később megváltik hivatalától, de megmarad külső munkatársnak, s végzi tovább is a műemlékek gondozásának fontos munkáját. Napjainkban főleg renoválási tervek készítését végzi: terveinek száma felszárnaál több. De különösen sok írásbeli munkát végez. Műemléki és műszaki vizsgálatokról készült jelentései, a helyzetfelvételek, építési munkaprogramok, a saját tervekhez írt indokolások, kivitelezési utasítások, a beküldött tervekről szóló véleményezések kötetekre menő anyagot tesznek ki; számuk közel jár a 300-hoz. Mindezekben az írásokban és a hozzájuk kapcsolódó levelezésben rengeteg munka, tudományos értékű anyag fekszik, a tapasztalatoknak egész tárháza.

Debreczeni László sokoldalú munkásságának értékelése minden tevékenységi területre vonatkozóan külön tanulmányt kívánna. Összefoglalásul itt csak rövid utalások adhatók.

Jelentőségben első helyen áll *a műemlékek kutatása és védelme terén kifejtett munkássága*. Egymaga volt művészettörténész, régész, renoválási műszaki tervező és művészi igényű építő-kivitelező. Amit másutt külön munkacsoportok végeznek, azt ő egyedül csinálta. Már a *műemlék* mivoltát illető álláspontja is jellemző: „*Tudományos szempontból nincs különbség kicsiny és igénytelen, nagy és gazdag műemlék között.*” A legszerényebb épületnek is olyan figyelmet szentel, mint a legjelentősebbnek. E főfogásnak köszönhetően Debreczeni László dolgozott nálunk a legkövetkezetesebben a *népi műemlékek* feltárása és védelme érdekében. Munkájában az az elv vezet, hogy az épületelemeknek bármilyen stílusú részletét meg kell őrizni, és úgy kell bemutatni, hogy a különböző korokból származó részeit, elemeit a kevésbé avatottak is érzékelhessék (pl. a kalotaszegi Kiskapus gótikus református temploma, 1931). Ezért ellensége a „purista” renoválásnak és a „stílszerűség” jegyében hamisító restaurálásnak. Ami egy épületen későbbi hozzáadás, az az illető korszak formáit, jegyeit hordozza. Ezért Debreczeni a szükséges bővítések, kiegészítések, átalakítások esetében az új részeket a régi erdélyi építőhagyományok szellemében, de ugyanakkor korszerű megoldásokkal végzi el, s arra törekszik, hogy ezek révén az épület harmonikusabb, értékesebb legyen (pl. Maroskoppánd, torony-hozzáépítés, 1932; Homoródozlánd, templombővítés, 1937). Az is elve, hogy „nincsen olyan rossz állapotban levő építmény, amelyet a mai műszaki tudással és eljárásokkal ne lehetne megerősíteni, fenntartani”, s ezért a legkülönösebb konszolidálási módokat alkalmazza. Klasszikus esete a megdőlt és lebontásra ítélt székelyszenterzsébeti torony, amelyet az ő előírása szerint egészében állítottak függőlegessé (1936). S ha más mód nincs, attól sem idegenkedik, hogy a megerősítő szerkezetet funkciója érzékeltetése végett nyíltan láttassa. Külön gondja még a falusi templomok egészségvédelme. Ebben a kérdésben egyszerű és házilag is könnyen végrehajtható eljárásokat vezet be, különösen a falak nedvtelenítése érdekében.

Új építéseinek tervezéséről maga így írt (1941): „Új tervezéseimnél igyekeztem az erdélyi történelmi és népi hagyományok szellemében dolgozni. Kós Károly és Wigand [Ede] voltak útmutatóim, de igazában én is itt tanultam, ahol ők: a múlt

emlékein és a nép alkotásain.“ És valóban: a Debreczeni László tervezte épületek mentesek mindenféle régi kánontól, szabványtól. Helyiek, puritánok, célszerűek. De a körülmények folytán ő még egyszerűbb, még takarékosabb, mint a mesterei: „És míg ők [...] szabadabb fantáziával dolgozhattak, nekem minden invenciómat a szükséges anyagi viszonyokhoz kellett alkalmaznom. Adni kellett a legegyszerűbb megoldást, a legegyszerűbb külsőt, de az ne legyen sivár; a lehető leggazdagabb tér- és anyagkihasználást, de a legjobb szerkezettel.“ És éppen e megszorításokból születtek legérdekesebb komplex tervei, amelyek nálunk alig is látott típusokat jelentettek (pl. iskolával, irodával, papilakkal kombinált templomok — Jód, Ratosnya, 1931; Bábony, 1936; Homoródfürdő, 1941). Hasonlóképpen különleges megoldásokat alakít az épületszerkezetekben. Kiváltképpen a fából való szerkesztés terén, ahol egészen egyedi típusokat hoz létre a fedélszékre felnyúló belső terek képzésében (pl. Mészko, 1931; Mezőszengyel 1936; Homoródoklánd, 1937; Palotailva, 1941; Kolozsvár, Írisztelep, 1954). El lehet mondani, hogy ma a régi ácsszerkezeteket ő ismeri nálunk a legjobban, és alig van valaki, aki a fából való épületszerkesztésben annyira otthon volna, mint ő. Ebben való szervenvedélye nem egy esetben vitte rá, hogy az ács munkából gyakorlati vezetéssel és kézi munkával is kivegye részét.

Tevékenységének másik tere az *ipar- és díszítőművészeti tervezés*. Ennek sorában számos berendezést, bútort és egyéb iparművészeti tárgyat tervez (pl. Mészko, 1931; Kiskapus, 1931; Erdőszentgyörgy, 1935; Homoródoklánd, 1937; Szászrégen, 1938; Kolozsvár Diakonissza Intézet, 1939; Tordatúr, 1974). Díszítő tevékenységében tervezett festett mintákat mennyezetekre (Mészko, Magyaroklánd, Tordatúr) és bútorokra. Tervez emléktáblákat, síremlékeket, hímzsmintákat is.

Grafikus módorát Wigand Ede, Kós Károly, Kozma Lajos és más építészek művein fejlesztette ugyan, de mindig nagy hiányát érezte a módszeres stúdiomunkának. A húszas években ígéretes tehetségű rajzolóként tűnt fel, és később is mint grafikus vált ismertebbé. Tény az is, hogy az építészeti grafika terén ma itt társ nélkül áll. Előszeretettel rajzolt dekoratív kisgrafikai dolgokat, ex libriseket, záródíszeket. Rajzolt lapcímeket, illusztrációkat és metszett linóleumokat. Különösen jelentősek régies jellegű írásgrafikával készült munkái. A könyvművészetben is megmutatta tudását és lehetőségeit. A rajzaiból 1929-ben kiadott *Erdélyi református templomok és tornyok* című albuma a grafikai kiállítás tekintetében kiemelkedő példája az erdélyi könyvkultúrának.

Szakírói munkássága több ágra oszlik. Művészettörténeti, népművészeti, építészeti tanulmányokat, cikkeket közölt, nem sokat, de mindig jelentőst monddott, és célba talált. Nem szerette a „könnyed“ írásokat. És sohasem vett tollat a kezébe csak azért, hogy *írjon valamit*. E téren talán túlságosan is megfogadta Kelemen Lajos ítését: ne írjon addig, amíg nincsen birtokában minden szükséges adatnak, s amíg nincsen teljes, átfogó képe a tárgyról. Íme ízelítő példának három különböző tárgyú és jellegű írásának címe: *Fatornyos hazámból I—XII*. (Ifjú Erdély, 1928—1929, könyvalakban: *A mi művészetünk*, 1940); *Tudományos életünk elsorvadása* (Erdélyi Fialatok, 1939. 3—4.); *Széljegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához*. Ortutay Gyula kétkötetes művének bírálata, szakkörökben nagy feltűnést keltett (Erdélyi Múzeum, 1942. I.).

A Debreczeni László életútjáról és életművéről alkotandó kép nem lehet teljes *általános közéleti tevékenységének* érintése nélkül. Ebben jelentős szerepe van a Tizenegyek indító hatásának. Még fiatalon vesz részt az erdélyi magyar értelmiség ifjúság első önálló megmozdulásában, az *Erdélyi Fialatok* című főiskolai lap megalapításában (1930) és mozgalmának munkájában a népi program egyik képviselőjeként. Később a Pítvar háziipari szövetkezet egyik megalapítója. A Tamási Áron szerkesztette *Vasárnapi Szót* (az *Ellenzék* mellékletét) megindító (1939) haladó szellemű csoport tagja.

A nép iránti hűségét bizonyítja vallomása: „Amíg falun laktam — jóllehet háromesztendős koromtól már nem »paraszti« házban nevelkedtem — falusi gyermekek között éltem; azok voltak játszó cimboráim, pajtásaim, iskolatársaim, verekedő feleim. A felnőtt falusi emberek *emberei* voltak példaképeim. [...] A falu életéből és világából legfeljebb ha öt esztendőt (4—9 éveim között) láthattam öntudatosabban. De az akkor nyert benyomások mérhetetlenül gazdag emléktárként élnek bennem ma is. [...] Kolozsvárt a város egyik szegény negyedében napszamosok, kétkezi munkások és más »kisemberek« között nőttem fel. [...] A közép osztályba életformáimat tekintve sohasem tudtam, lelkiileg nem is kíváncsoztam eljutni. [...] Szellemit tekintetben két kiválóan nagy egyéniség — Kelemen Lajos és Kós Károly — mellett értem férfivá és forrottam egyéniséggé magam is. Egyiktől hajthatatlan egyenességet, a másiktól törhetetlen harcosságot láttam; mindkettőtől pedig a népnek és a múltnak mély, *realista* szeretetét és igaz megbecsülését tanultam.“

A fél évszázados tevékenységben Debreczeni László tudása széles körűvé fejlődött, maga pedig kulturális tevékenysége nyomán különálló egyéniséggé nőtt. Tudományos működése révén kiérdemelte a szakemberek elismerését, megbecsülését. De ő sem kerülhette el azok sorsát, akik „ez ugaron“ nagy dolgokra vágytak... Nem adatott meg számára, hogy a fiatalon vállalt munkát bevégezve, eredményeit közzétevé láthassa. Ehhez — annak idején — nyugalmasabb idők kellettek volna. Nem érthette el művészeti, műemlékvédelmi célkitűzéseinek megvalósulását sem. Ehhez sokkal több hivatalos támogatás és megértés kellett volna, mint amennyit kapott. (Tervezeteinek nagyobb része nem épült föl.) Ez volt élete legnehezebben viselhető próbatétele: küzdeni évtizedeken át a falu szellemi elmaradottságával, a helyi vezetés tudatlanságával, sokak közönyével nagyon sokszor — egyedül. Grafikai munkái egy részének pusztulását is meg kellett érnie. Ám a hetvenöt éves Debreczeni László ma is dolgozik, és sokszor elmondja: ha arra ítélnék, hogy ne dolgozzék, az egyet jelentene számára a halálos ítélettel...

Debreczeni László: Hó alatt (1930)

KÓNYA SÁNDOR

KIÁLTOZÁS NAPNYUGTÁVAL

ejtőernyőivel a hűség
madárgyűjtő keserűség
szomorú a só az asztalomon

bogár bujdos két szemedben
lepke pattan szét melleden
magadhoz vonj mint jegenyék a futózáport

rózsatorzsáján a hűség
csigavitéz keserűség
szomorú a só az asztalomon

menyét surran éj-szemedben
hattyú csapdos hó-melleden
magadhoz vonj mint jegenyék a futózáport

pisztrángútjain a hűség
érdúsító keserűség
szomorú a só az asztalomon

páva költhet mély szemedben
zerge toppan kék melleden
magadhoz vonj mint jegenyék a futózáport

(gyoecsba domborított csend)

VÖRÖS HAMU

a fák az égbe nőttek
és mind üvegből
vékony kék fonál
kigyózik
homályos ágakon át

a szél elhagyta vidéküket
a patak is üveg
vállamra vehetném

gyerekkorom lehull már
s színéből kifagy
a robbanó fehér tulipán

Horváth János irodalomszemlélete

A „gondolat-fundamentum“

Horváth János vizsgálódási területe a Flaubert-tanulmány után (1905) leszűkül a magyar irodalomra. E szűkülés azonban nem korlátot, hanem elmélyülést, intenzív célirányosságot hoz magával. A magyar irodalmi hagyomány minden részletére kiterjed figyelme, s a részt az összefolyamat összefüggésében igyekszik megragadni. Mélyreható tanulmányozása nemzeti klasszicizmus-elméletének megszületéséhez vezet, de klasszikusainkkal való foglalkozása döntően meghatározza irodalom- és történetesztétét is. Tanúskodnak erről 1908 utáni írásai, könyvekké duzzadó tanulmányai. Tudománytörténeti aspektusból azonban a hangsúlyt azokra a kéziratok jegyzetekre helyeznők, amelyekben szorosan irodalomtudományi szempontból értékelni a klasszikusok tanulmányírói munkásságát.*

Úgy véli, nemzeti klasszikusaink tanulmányaiban ránk hagyományozódott egy „egészen meg nem írt, de nevezetes elemeiben“ körvonalazott magyar irodalomtörténet. Az ebben föllelhető irodalomtudományi elvek, gondolatok éppen az irodalomtörténeti szintézis számára értékesíthetők, noha — jegyzi meg az iróniához oly ritkán folyamodó Horváth — a szerzők „csak írók voltak, s nem céhbéli szak tudósok“. „Keressük fel tehát irodalomtörténetünk gondolat-fundamentumát klasszikus íróink irodalmi tanulmányaiban, bírálataiban, emlékbeszédeiben; ismerkedjünk meg vele, s ami belőle még eddig felhasználatlanak, de szilárdul állónak bizonyul, építsünk reá. Ismerjük meg, mink van, hattassuk át azzal gondolkozásunkat [...] az itt szóba jöhető legfőbbek: Kemény, Arany, Salamon, Gyulai. Eredeti elmék valamennyien, de Kemény s Arany a valódi ősforrások.“

A klasszikusok tanulmányait méltató írásokban Horváth János éppen azt a tudománytörténeti szempontot hiányolja, amely — szerinte — a magyar irodalomtudomány továbbfejlesztésére a legjobban használható. „Újabbban is azt látjuk — folytatódik a kézirat —, hogy mikor a magyar irodalomtörténet múltján pillantanak vissza, annak fejlődésmentét vázolják: *kifelejtik* belőle e klasszikus fázist, mintha a magyar irodalomtörténet történetének ahhoz semmi köze se lenne s mintha itt csak Toldy Ferenc, meg Heinrich Gusztáv és iskolája, meg Beöthy Zsolt jelentenének korszakos lépéseket.“

Hogy eltúlozta-e, s ha igen: mennyiben, Horváth János a klasszikusok tudománytörténeti jelentőségét, most nem feladatunk megválaszolni. Annyi azonban bizonyos, hogy saját szemléletére nagy hatással voltak. Különösen a két „ősforrás“: Kemény és Arany. Heinrich Gusztávtól és Szilády Árontól csak ténytisztelést tanulhatott, tőlük valóságstisztelést; azt, mi sok szaktudásunkból hiányzik. Kemény s Arany tanulmányaiban éppen ez van meg legelemibb módon: a soha nem könnyelmű valóságpercepció. Kemény Zsigmondnál sosem teória és spekuláció a gondolkodás anyaga, indítója, hanem a valóság, az élet; úgy Horváth Jánosnál is: mindig konkrét irodalmi anyagból indul, s halad a szintetizáló absztrakció felé. Erről az eljárásról nyilatkozik Gábor Ignáccal folytatott verstani vitájában; hangsúlyozza, hogy a magyar „ősi“ ritmust megállapítandó, nem lehet kiindulni másból, mint valamennyi reánk maradt ritmusos magyar szöveg aprólékos tanulmányozásából. „S nem azt fogom keresgélni — írja —, hogy *lehet-e* ráhúzni valamely eleve kiválasztott rendszert *valamennyi* szövegre, hanem melyik szöveget miként kell az összes adatokból kikövetkeztetve ritmikailag értelmezni. Evégből eleve meg fogom jelölni, hogy a történeti igazság mily kritériumaival operáltak [...] s nem kezdem dolgomat egy időtlen érvényű verselmélet felállításával.“ (Az újabbkori magyar vers ritmusa. Napkelet, 1925. 294—310.)

Kemény Zsigmond is erélyesen tiltakozik idegen szempontok, eszmék, elméletek hazai alkalmazása ellen; Arany is, ő is, amit a külföldtől megtanulhatnak, mindenkor meg tudják ítélni saját tapasztalatuk alapján. „Kérdezzük meg saját anyagunkat“ — hangsúlyozza Horváth János is nemegyszer. Tudományfelfogásának Kemény oknyomozó valóságstisztelétéhez visszanyúló gyökereiből elégedjünk meg most ennnyinek fölmutatásával.

Történetesztétének is Keményéből lehetséges eredeztetését szorítsuk három

* Köszönöm Korompay H. János szívességét, aki megengedte, hogy a hagyaték témakörömbé vágó részét átolvassam.

fő mozzanatra. Elsőül említjük, mert Horváth János egyik legfőbb erénye, *történelmi valóság és irodalom változásának, fejlődésfolyamatának párhuzamos szemléletét*. Keménynél legpregnansabban a *Classicismus és romanticizmus* című tanulmányban figyelhető ez meg: folyvást párhuzamosan szemléli az irodalmat az ugyanazon okokból fejlődő politikai viszonyokkal, látja a nagy történelmi iskolák kapcsolatait a közélettel, az állam és társadalom törekvéseivel. Másodikul az *Elet és Irodalom* cikksorozata utalunk, ahol Kemény, tisztán látva az irodalomnak közönségre utaltságát, tulajdonképpen az *irodalom szociológiai feltételeit boncolja*. Láttuk: Horváth 1908-ban *író és olvasó alapviszonyaként* értelmezi az irodalmat. És harmadikul Kemény ama felfogását említlenek, hogy nála az *egyes* mindig az *általános*hoz való viszonyítottágában jelenik meg. „Az egyén köze hatva nyeri valódi bevezettségét” — írja Szász Károly- emlékbeszédében. Így Horváth Jánosnál is: az egyedi, egyes, legyen az mű, költő, író, iskola, mindenkor a többihez, az általánoshoz való viszonyításban kerül bemutatásra. S végül, de nem utolsósorban, szolgált követendő példával Kemény tárgyilagos, higgadtan okfejtő, a kifejezésben soha nem homályos értekező modora. Ő, a francia iskolázottságú, azt csodálta Keményben és Aranyban, hogy „sem nem németes filológusok vagy absztrakt fők, sem nem csevegő franciák”. Mint írja: „ún. szellemesség nincs bennök. Annál inkább van ész.” (A kéziratot hagyatékából.)

Horváth János szemléletének Aranyéhoz s Gyulaiéhoz kötöttségét érinteni itt nem tartjuk szükségesnek. Klasszicizmus-elméletében kifejtett s közismertebb is ez, mint Keményhez való viszonya. Egyetlen rövid megjegyzés talán mégsem fölösleges. Van vélekedés, amely úgy tartja, hogy Horváth János Gyulai szemléletén át közeledett az Arany nevével jelölt klasszicizmushoz. Ellentmond e véleménynek az elébb vázolt Horváth—Kemény kapcsolódás. Gyulai a tanulmányíró Keményt értékelte a legkevésbé, hogy úgy mondjuk: belefért mindent-megérteni-tudásába. Horváth Jánosból pedig éppenséggel Gyulai mindent-megérteni-tudása hiányzik, és Kemény Zsigmondban alighanem az értekező esszéíró tartotta a legtöbbre. Gyulai iránti tiszteletének mélyén ott húzódik az embert illető csodálat, amiért az öregedő kritikus még a századfordulón is kitartott ifjúkori eszményei mellett. Gyulai *kritikus* magatartása vált számemes erkölcsi példává; irodalomfelfogását viszont, Keményen s Aranyon kívül, a klasszikusok közül nem Gyulai, hanem annak ellenlábasa, Erdélyi János befolyásolta döntően.

Erdélyi János tudományfelfogása mélyen különbözik a Gyulaiétól. „Midőn a tudományban az esztétikát védi — írja Gyulainak — bármennyire irodalmi is, amit mond és amint mondja, mégsem tudományos... Értekezése ragaszkodás inkább az elmélethez, mint elmélet; az érzés, az imaginatio nyelve inkább, mint az elemző, irányadó gondolkodás.” (*En, a forma és a próza. Gyulai Pálhoz*. Pesti Napló, 1858. január 31.) Nos, Horváth Jánost éppen ez, Erdélyi elemző, irányadó gondolkodása ragadta meg. Közrejátszhatott ebben az is, hogy miként ő, úgy Erdélyi sem mentes Taine hatásától. *A Pályák és pálmákban* vallja, hogy a költői gondolat „alá van vetve az idő rozsdájának s mintegy megszíneződik a hely és időviszonyok befolyása alatt” (*Pályák és pálmák*. Bp., 1886. 2.), csakhogy azzal is tisztában van, hogy „az irodalmak története itt nem áll meg, hanem, mint minden, ami él, megered az egyetemes alából és fejlődik és folytatja magát új meg új alakulásokban hely, idő és éghajlat szerint” (*Magyar lyra*, 1859. In: *Tanulmányok*. Bp., 1890. 25.). Az ily értelmű fejlődés gondolata Erdélyi Hegel-iskolázottságára vezethető vissza; az ő filozófiai élménye mindvégig idegen marad Gyulaitól, s talán egy kicsit Horváth Jánostól is. Kortársai közül Erdélyi irodalomszemlélete a Keményéhez áll legközelebb: irodalom és társadalom egymásrataltságot hangoztatja ő is. Hegeltől vett fejlődés gondolatát pedig így vonatkoztatja az irodalomra: „Az irodalom nem is fogható föl másképp, mint történetben, mely maga is fejlődés.” (*Pályák és pálmák*, i.h.) És itt, ezen a ponton kötődik Horváth János irodalomfelfogása legközvetlenebbül Erdélyiéhez. 1908-as szintéziskísérletében maga is az irodalmi fejlődés fő mozzanatait kívánta megragadni. A fejlődés gondolatához, ami a századforduló pozitívista gondolkodásmódjában is benne volt, *Horváth János Erdélyi irodalomfelfogásában megtalálta a történetiség elvét*. Erdélyi fejlődéskonceptiójában még fő helyet kap a portrészerűség, Horváth János már a fejlődés egész folyamatát átfogó történelmi rendszerezésre vállalkozik.

Főlvérvetve hát egy, a magyar irodalmi hagyományban gyökerező irodalomfelfogással, Horváth János 1908 utáni tevékenysége arra irányul, hogy szintéziskonceptiójának a lehető legtisztább fogalmisággal határozza meg alapelveit. Persze, előbb tudomásul kell vennie, hogy tudományos törekvése már nem illeszthető a szaktudomány hazai keretei közé, s kívülállása szembefordulást, majd szakítást jelent a Heinrich-iskola képviselte iránnyal, és szembenállást a kor új irodalmi irányzatával, Adyékkel.

Horváth János *Ady és a legújabb magyar lyra* című könyvének jelentőségét még manapság is szokás le-, illetve túlbecsülni. A könyv jelentősége — úgy véljük — nem abban van, hogy Horváth János észrevetette s többé-kevésbé helytállóan jellemezte Ady költészetét, hanem abban, hogy tudósi útjának addigi minden eredményét a választott tárgyra összpontosítva hasznosítja. Legfőképpen irodalomfelfogásának folyamatszerűségét, a szándékot, hogy Adyék lírai forradalmát előzményekből vezesse le. Ezt kísérli meg két évvel később is, a *Forradalom után* című írásában. (*Magyar Figyelő*, III. 1912. 207—227.)

Az Ady-könyvben ez természetszerűleg részletkérdés, de a szintetikus rálátás nem jutna érvényre, ha a Petőfi—Arany-kor és Arany-iskola, valamint Ady korának szembetűnő különbözőségét ne konstatálná. Meg is teszi. Hibát ott követ el, hogy az Arany-korszak jellemzések kimondja: Aranyban „ma is az irodalmi fejlődés tetőpontját látjuk“. Ám kitűnően érzékeli az irodalmi folyamat belső mozgását, Ady nyelvének újdonságát; mint mondja, „dolgozatának tulajdonképpeni célja“ a „költői kifejezés“ meghatározása, s Ady nyelvi kifejezési módjának jelölésére a „symbolum“-ban megtalálja a kulcsfogalmat. Hibátlan logikával vezeti le a symbolum fogalmát a képes beszédből. Tudománytörténeti aspektusból, de Horváth János tudósi szemléletének fejlődése szempontjából is fontosnak, hangsúlyozandónak véljük, hogy szükségét látja „néhány fogalmak“ tisztázásának. Még erősebb a fogalmi egyértelműsége való igénye a *Forradalom utánban*. *Stíliromantikának* nevezi azt, amiben — szerinte — a „nyugatosok“ összetartoznak; a fogalmat úgy határozza meg, „mint a kifejezésnek a jelentéstől független, önmagában is hatásos művészi tényezővé való kiképzését“. Megkülönböztetve reális stílust és stíliromantikát, fogalmát végigvezeti a magyar költészetben, eljutva Adyig, Babitséig, kiknek közösen jellemző stílusbeli sajátosságát a szóban forgó fogalommal jelöli meg, előzményüket pedig Vörösmartyban látja.

Persze, a stíliromantika fogalmához való ragaszkodás mást, fontosabbat is jelez, mintsem hogy azt merlegeljük, igaza volt-e Horváth Jánosnak vagy sem. Tíz-es évekbeli írásaiban mindegyre felbukkanó mozzanat, hogy a fogalom egyértelműségét, tisztaságát kéri számon magától is, másoktól is. Példának okáért Lukács György első kötetéről írt bírálatában az alapfogalmak (kísérlet, gesztus stb.) definiáltságát hiányolja. (*Egy kötet tanulmány*. Budapesti Szemle, 1911. 306—311.) „Lukácsnak egyáltalán nincs érzéke az iránt, hogy egy gondolatsornak másokkal való közlése milyen követelményekkel jár. A thema szabatos, egyszerű kitűzése helyett vagy tíz féle változatban veti föl a kérdést; egy-egy sikerültebb szabatos megjelölést magyarázatokkal hígít fel; homályos tételt egy tisztázatlan célzatú példával még homályosabbá tesz; ... megindít egy kiágazó gondolatsort, de sem a főgondolathoz való kapcsolatát nem világítja meg kellőképpen, sem közvetlen eredményeivel nem számol.“ Legfőbb kifogása, hogy Lukácsnál a gondolat nem rendezkedik el, nem tisztul meg, nem higgad le előzetesen a közlés céljaira. Holott „mennél mélyebb, mennél megfoghatatlanabb a gondolat, annál inkább tudnia kell meríteni önmélységéből annyi ihletet, hogy cserbe ne hagyja a kifejezést sem a kényesebb elhatárolás finomságaiban, sem pedig ahová a fogalmi beszéd el nem ér, a titkokat rejtő lélek megnyilatkozásában“.

Babitsnak is azt veti szemére (*Babits Mihály: Irodalmi problémák*. Irodalomtörténet, 1918. 181.), hogy a világirodalom fogalmát keveri a „nemzetközi irodalmi ismeretek“ fogalmával, s mert egy-egy helyes mértéket tartó gondolatmenet végén „szereti kitűzni a lobogót“, szereti hatásossá tenni a tételt, „többet vagy mást mond, mint amit kifejtett“.

Miért e görcsös ragaszkodás a fogalmi tisztasághoz? A számonkérés a maga küzdelmét jelzi. Birkózása a fogalmi gondolkodás pontos, egyértelmű kifejezéséért bizonyítéka annak, hogy a fogalmakban a tudományos megismerés nélkülözhetetlen eszközeit látta. E fölismerése a korszak európai tudományosságának szintjére emeli. Erdemes egy pillantást vetni a kortárs Max Weber tudományfelfogására. A német tudós szerint minden történettudomány fogalmakkal dolgozik. Minden tudományos rendszerezés kísérlet arra, hogy tudásunk mindenkori állapotának megfelelően és a mindenkor rendelkezésre álló fogalmi képződmények alapján rendet vigyünk a tények káoszába. E megismerési folyamat eredménye a fogalmak szüntelen átalakulása, róluk mégsem lehet semmilyen tudományos megismerésben lemondani, sőt: „a fogalmakat éppen azért kell mindenkor szükségképpen élesen megfogalmazni, mert tartalmuk szükségképpen változékony.“ (Max Weber: *Allam, politika, tudomány*. Bp., 1970. 67.)

Hogy Horváth János számolt-e ennyire mélyen a tudományos fogalmak jelentőségével, nem lehet tudni. Ismeretelméleti fejtegetésekbe sosem bocsátkozott, de

szaktudományon belüli útkeresése határozottan mutatja, hogy tudatában volt a fogalmi pontosság követelményének. Bizonyító erejű e szempontból Babits első két kötetéről írott kritikája (*Magyar irodalomismeret*. Minerva, 1922. 187—207.).

Írása a hagyatékából került elő, s a közrebocsátó Barta János szerkesztői jegyzete szerint 1911 és 1914 között keletkezett. Mindenekelőtt *fogalmi következetessége* emeli kortársainak Babits-kritikái fölé. Nem általában beszél Babitsról, hanem konkrét versekhez nyúl, elemez. Általánosításait innen vonatkoztatja el. Fejlődésbeli különbséget lát a két kötet Babitsa között. Ezt igyekszik megragadni, s nem impresszionisztikus-metaforikus nyelven, hanem fogalmi pontossággal, tárgyilagos, verseket elemző, mértéktartó szemlélettel. Módszerének fogalomközpontúságára ő maga figyelmeztet: „Tárgyalásunk minden újabb lépésében kényszerítés nélkül, folyvást ugyanaz a jellemző szó, ugyanaz a fogalom bukkan elénk: a *forma*, a *stílus*, s nem lehet kétséges, hogy talentuma meghatározásának uralkodó jegyét ezek a fogalmak szolgáltatják.“

Bírálatának második felében a két Babits-kötet viszonyítására vállalkozik. Az első „leíró“ — mondja —, a második „lírai“ jellegű, s mivel a líraiságot a költői szubjektumból eredeztette, kimondja, hogy a *Herceg, hátha megjön a tél is* szubjektívvisztikusabb, tépelődések, válság jellemzi. Mégsem lesz vallomásszerű, megőrzi tárgyi szemléletét, megőrzi önmagát „abban az erős sodrású áramlatban, mely [...] minden lírai próbálkozást az Ady Endrétől vágott meredbe ragad“. Babits az egyetlen társai között, „kinek művészi gyakorlatára Arany János közvetlen hatását, sőt tanulmányozását árulja el“. Ez a két megállapítás tükrözi, amit Horváth Jánoson kívül senki nem látott ez idő tájt: azt, hogy Babitsban a magyar líra folytonosságát nem Ady után, nem az Ady nyomdokain való továbblépésben kell látnunk, hanem *Ady mellett*, Adyval párhuzamosan, az Arany János-i költészet továbbvitelében. Éles distinkciója az Ady- és Babits-féle költészet között nem intuíció, hanem következetes fogalmi elemzésen alapuló elvonatkoztatás.

Babits-értékelése nem kisebbíti, hanem ellenkezőleg: növeli Ady-könyvének jelentőségét. E két tanulmányával a magyar irodalom fejlődésvonulatainak meglátója ő, s Ady és Babits irodalomtörténeti számontartásával tulajdonképpen arra tesz kísérletet, hogy irodalomfölfogásába bekapcsolja kora irodalmiságát is. Megértésre nemigen talált. Heinrich Gusztávéktól elválasztotta tudományfelfogása, Adytól s a nyugatosoktól irodalomfölfogásának nemzeti klasszicizmus-gondolata. Szakit az *EPhK*-nyel, 1912-ben létrejön az Irodalomtörténeti Társaság és fóruma, az *Irodalomtörténet*. Tudósi útja elvezet a napi irodalom színteréről, bár a kortárs irodalomra ezután sem szűnik meg rá-rápillantani. Kemény Zsigmondra támaszkodva még egyszer nekilendül az Aranytól Adyig terjedő korszak átmeneti jellegét tisztázni. Majd 1922-ben, az új, az európai szellemtörténeti irányra figyelő ifjú tudósok frissen alapított folyóiratában közli készülő szintézisének rendszerezési alapelveit.

Horváth János eddig ismertetett szintéziskoncepciójához mérten az 1922-es Minerva-cikk jelentősége abban van, hogy irodalomfölfogását tisztázott fogalmisággal adja elő. S e vonatkozásban Max Weber után érdemes idézni Diltheyt is. Történetfölfogásbeli rokonságuk mellett e téren is hasonlóságot észlelünk Dilthey és Horváth között. Dilthey szerint „a fogalomképzés nem a tárgyas felfogáson túl fellépő normákon vagy értékeken alapul, hanem abból a minden fogalmi gondolkodást uraló vonásból alakul ki, hogy a szilárdat, a tartósat kiemeljük a folyamat sodrából.“ (Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Bp., 1974. 534.)

Horváth János fogalomképzése a fenti elven alapul. Következik ez abból is, hogy óhajtott szintézisének elvi előfeltételeit most már a *tárgyi hűségben és ön-
elvűségben* jelöli meg, s nem fogad el semmilyen a priori szintéziskoncepciót. 1908-ban még a fejlődés *mozzanatairól* beszélt, most a fejlődés *posztulátumait* fejezi ki az *állandó és változó fogalmával*. Úgy tűnik, koncepciójának itt rejlik legidőtállóbb része. S e három fogalom: önelvűség, állandó és változó, jelölik azt is, mely irányban gondolható tovább szintéziskoncepciója. Tudjuk: a maga szintézisének megépítésében Arany koráig jutott. Ennek s további munkásságának szemügyrevételét nem tűztük célul. 1922-ig terjedő pályaszakaszának alakulását, viszonyát elődeihez s a kortárs európai tudományossághoz igyekeztünk fölvázolni.

Irodalomfölfogásának azon pontjait megrajzolni, ahol Alexander Bernát, Lukács György, Riedl Frigyes, Négyesy László vagy akár Fogarasi Béla szintézisalkalmazásaival érintkezik, sürgető feladata a tudománytörténetnek.

Levélféle Szervátiusz Jenőhöz

Kedves Jenő!

A nyár derekán tisztelegni jöttem Hozzád, távoli szállásodra, de lám (s mennyire szűgyellem), végül is csak most, s csak e megkésétt levél formájában mondhatom el a köszöntő szavakat 75. születésnapodra. Igen, most már jól emlékszem, hogyan történt a kihagyás: amikor a növendéki-baráti érdeklődés „Hogy vagy?”-ára válaszként, egyszerre kibontottad az ingedet, s a mellkasodon megmutattad a varratokat, meg azt a szívedhez kapcsolt, domború készüléket, olyannyira felkavartak a látottak, hogy még az „Isten éltesse”-t is belém rekesztette a döbbenet.

Hogyan rázott volna meg, hogyan fájt volna az erő szimbólumát gyöngének látni. Tizennégy éves koromtól, hogy behoztatok faluról, s magatok mellé vettetek szerszámadogató inasnak, festőnövendéknek, örökké úgy ismertelek, mint aki sohasem fárad el, aki már kiskorú fiával bejárta az erdélyi havasokat, s aki Kalotaszegtől a Székelyföldön és Máramaroson át a moldvai csángó falvakig újra és újra felkutatta és birtokba vette a küzdelmes népelet, a népművészet balladás szépségeit.

Sohasem felejttem el, milyen nagy szegénységben éltetek akkoriban, s engemet mégis befogadtatok egyszoba-konyhás, szerény hajlékokotkba. Tibor, azaz Tibike alig négyéves lehetett akkoriban, s olyan nagy szeretettel vett körül, mintha félig-meddig testvére lettem volna. De igyekeztem is ám a kedvetekben járni. A ház körül elsepertem a havat, felhasogattam a tűzfát, a műterem-iskolában pedig összeszedtem a forgácsot, és megöntöztem a rongyot az agyagon. Legnagyobb örömmre egyszer-kétszer még az erdőbe is magaddal vittél, szobornak való gyökérért, vadgyümölcsfáért, s hazafelé menet engemet is felültetél Tibike mellé a gyalogszánra. Most is látlak, mily erős voltál és vidám, akár édesapám, az ács; nyomdomban könnyű pehelyként suhant a nagy terű.

Később is sokszor láttalak nehéz munkába görnyedni. Noha a faragás látványlag sohasem fárasztott, de amíg egy-egy irdatlan rönk bekerült oda a gyalupadra, a kezed alá, bizony alaposan megizzasztotta a hátadat. Hányszor láttalak mázsás köveket, márványtömböket, óriás rönköket, nehéz szobrokat, domborműveket emelni. Hogy ne menjek messze: csak a legutóbbi, a Korunk Galériában rendezett kiállításodon néhány olyan hatalmas dombormű szerepelt (*Menasági ballada*, *Kőműves Kelemen* stb.), amit négyen is alig bírtunk a helyére tenni.

S ha egyéb nem, hát a házépítés, az alaposan próbára tette az erőteteket és egészségéteket. Egymagatok ástátok ki a gödröt az alaphoz, egymagatok húztátok fel a falakat, és raktátok fel a fedelet. Emlékszem, amikor ott álltatok a félig-kész falaknál: két ezermesterkező, szikár „kő-műves”, két nagy alkotó művész — napégette, hámlásos arcotokról ömlött a verejték; itt-ott feltört, kirepedt s kisebzett tenyeretekből pedig szivárgott a vér. Akárhá valamiféle nagy szabadtéri szobrot építettetek volna, olyan kigyúlt tekintettel, oly sok ihletettséggel raktátok egymásra a sok követ, egy cseppet sem azt érezve, hogy most „rangon aluli” munkát végeztek.

„Több mint száz szekér követ vásároltunk a szucsági bányából, amit egytől-egyig bivalyokkal húztattak fel a Fellegvárra az odavalósi fuvarosok. Baj is volt elég, mert meredek az út, s az állatok megcsúsztak és térdre estek. De a bivaly nem hagyja magát, ilyenkor még magától is letérdel, és úgy feszül neki a járomnak.” (Részlet egy interjúból.)

Aztán a gyönyörű szép építészeti alkotás felgyújtotta a munkakedveteket, s az akkor oly nagyinak tűnő műteremház — a mennyezetig telezsúfolt Timár utcai helyiséghez hasonlóan — hamarosan megtelt szerszámmal, szoborral. Megadatott a tér, s akkoriban már kézben volt a diploma is; így hát a kollégává nőtt fiú, az apa legnagyobb gyönyörűségére, maga is ontani kezdte a sok kincset (közülük a hegesztett rézből és vasból készült *Dózsa György kivégzése* című monumentális

alkotás azóta már a budapesti Nemzeti Galéria főhelyén öregbíti a romániai magyar képzőművészet hírnevét).

És mintha csak megtáltosodtak volna egymás munkáitól, a hatvanas és részben a hetvenes években mindkettőtök kiemelkedő alkotásokkal ékesítette-szélesítette a maga külön útját. A nagy termés eredményeként, először a művészeti közvélemény teszi le munkáid mellett a voksát, majd ennek nyomában — mint láthattuk — végre a hivatalos érdeklődés is munkásságod felé fordul. Az 1961-ben megrendezett kolozsvári, majd az 1964-es bukaresti tárlat átütő sikere (szobrászati kiállításnak annyi — 16 000! — látogatója s akkora sajtója soha nem volt ebben az országban) még abban az évben az érdemes művészek sorába emel, öszire pedig meghozza számodra az Állami Díjat is.

„Számomra az a legnagyobb öröm, ha jól megy a munka, és sikerül valami.”
Ügyszólván gyermekkorom óta magamban hordom ezt a mondásodat, de még most is ki-kihallom belőle: milyen magasrendű erkölcsiség áll a talpad, a talpatok alatt. A farkaslaki Tamási-émlékű elkészítése kapcsán is láthattuk, milyen magas fokot érhet el a céltudatos, jó munkához való görcsös ragaszkodás. Sátorlakó aszkétákként, két éven át igazán nagy kedvvel küszködtetek, hogy a szó sütőandrási értelmében messzehangzó „hegyibeszéd“-dé változtassátok a magashegyi tonnás sziklatömböt, kihámozván belőle Tamási szellemi világát; munka közben olykor-olykor mégis megbántottak benneteket. Annyi gáncsoskodás láttán más talán abba is hagyta volna a munkát, de Ti, úgy, ahogy kezdettől megfogadtátok: tisztességgel elvégeztétek a dolgotokat, és átadtátok Tamásinak s az időnek a trachitba vésett „Tonnás hegyibeszéd“-et.

Legutóbbi nagy alkotásodat, a Jókai-émlékűvet még csak féligkész állapotban láthattam. Most két éve, amikor felkerestelek abban a nagy hűvös völgyi műteremben, ahol helyet adtak az emlékmű elkészítésére, már kissé fáradtnak látszottál, de szokásodhoz híven ezúttal sem árultad volna el a fáradság drámai okait. Sőt, hogy eltereld a figyelmet a bajaidról, soványságról, még koccintottál is velünk a találkozás örömeire, majd mint akinek a pihenés is meg az alvás is mindig veszteségnek számított, súlyos szerszámaiddal újra felkapaszkodtál a létrára, és vésni kezdted a hatalmas kötömböt.

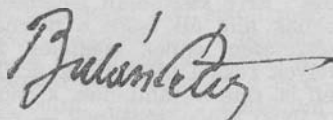
Honnan is tudhattuk volna, sejtethetük volna, hogy már akkoriban mindössze harmincötöt vert a pulzusod, s hogy ezzel a fenyegetően lelassult szívveréssel — amelyet valószínűleg már csak az erős akarat működtetett — még meg fogod faragni a hatalmas emlékművet, Pápára.

- Hány szobrot is faragtál életedben?
- Mintegy ezret.
- És hány önarcképet?
- Legalább százat.

Nos, mint az egyik önarckép boldog tulajdonosa, olykor azon kapom magam, hogy beszélgetek az önarcképeddel. Mert, hogy számomra több, mint szobor, mint anyag — az bizonyos. Most is, hogy magam előtt látom a kasztonen (ahol székely bokályok, régi kulacsok, kalotaszegi szőttesek veszik körül), a nyári beszélgetésre gondolva, valósággal élővé varázsolja a képzeletem. S mintha már mozdulna is az arc, az örökké szomorúságot árasztó, kajla bajusz meg azok az összevontan is messze látó szemek, meg a száj; s mintha már a hangod is hallanám, amint újra megnyugtat, biztat és üzen: „Nyugodj meg, mert máris jobban vagyok, s otthon is mondd el mindenkinek, hogy nemsokára hazatér az öreg Szervátiusz, s újra megtelik étellel az elnémult műteremház — ott, a Fellegvár tetején.”

— Andorkának pedig gyógyulást kívánok, s add át neki születésnapj üdvözetem.

Átadom hát: Isten éltesen benneteket!

Véleményem szerint...

A tanév elején egyes iskolák igazgatóit a tanári kar újraválasztotta, másokat leváltott. Voltak olyanok is, akiket — noha már nyolc éve álltak az intézmény élén — a tantestület újra jelölt, de a minisztérium megtagadta a jóváhagyást, minthogy a törvény mindenkire kötelező. Akiknek lejárt az idejük, nem maradhattak meg igazgatói tisztükben.

A cserék nem kis izgalmat keltek, kiben egyetértést (esetleg elégtételt), másokban bosszúságot, keserűséget. Sokat hallottam e tisztújító gyűlésekről, s a beszámoló, megjegyzések, vélemények többsége meglepett, elgondolkoztatott, van ám még értetlenség, közöny és tájékozatlanság. Akad hiúság és uralkodási vágy is. Más megfogalmazásban: sokat kell még tennünk és tanulnunk, hogy kijárjuk a demokrácia iskoláját, élni is tudjunk a lehetőségekkel, s a demokrácia szellemében tudjunk gondolkodni, eljárni.

Kezdjük a tantestülettel... Néhány iskolában az igazgatójelölteket pillanatok alatt egyhangúlag, vita és ellenvetés nélkül megszavazták. Ez az egyöntetűség — engedtessek megjegyezнем — számomra kérdéses. Nem hiszem ugyanis, hogy a hosszú éveken át kifejtett tevékenységük során ezek az igazgatók, aligazgatók ne tévedtek volna, ne sértettek volna meg némelyeket, ne követtek volna el méltánytalanságot, kedvezve egyeseknek, és hátrányos helyzetbe hozva másokat. Emberek vagyunk, nem tökéletes teremtmények, sokévi munka során ilyesmi óhatatlanul előáll. De különben is, érdemes arra figyelni, amit Sartre mond: mihelyt az ember teljesíteni kezdi kötelességét, okvetlenül szembekerül társai egy részével. Ez a társadalmi tevékenység lényegéből fakad, a közösség és az egyén viszonyából, a fegyelem és a szabadság összevetéséből, a szervezés, irányítás, valamint az egyéni önérvényesítés olykor egyező, máskor ellenkező törekvéseiből.

Nos, ahol minderről szó sem esett, ahol az igazgatóválasztás csupán néma kézfelemelésből, esetleg még előkészített „hozzászólások” fölmondásából állott, ott bizony a demokrácia szempontjából eléggé éretlen testületről lehet — és kell is — beszélni. Mert — tételezzük föl, hogy valamennyien őszintén szavaztak — a kisebb-nagyobb hibák, sérelmek ellenére mindenki egyetértett a volt igazgató újraválasztásával, akkor is le kell szögezni, hogy a tisztújító gyűlésnek nem csupán bölögtatásra, szavazásra kell szorítkoznia, hanem értékelésre is, a végzett munka föl-mérésére s a jövődőt illetően a helyesebb út kijelölésére. A hallgatag gyűlések azonban hátra sem fordulnak, előre sem tekintenek. Az ilyen testület nemcsak a némák, hanem a vakok gyülekezete is.

Aminek nyilvánvaló oka van. A tanügy az a munkakör, ahol bizony az állandóság mondhatni ismeretlen fogalom. Ebbe a demográfia éppúgy belezajtszik, mint az iparosítás, az urbanizáció, akárcsak az oktatási reformok. Tudjuk jól, voltak a közelmúltban is születési pályók és dagályok, egyes korosztályok gyermekei népesek, mások gyérek, egyes helységek, kerületek lakossága földzzad, máshol elvándorlás, gyermekhiány tapasztalható. Vegyük még számba a különféle jellegű átszervezéseket, egyes tárgyak kiiktatását a tantervből, mások beiktatását, s kiderül, hogy itt iskolák épülnek, és újabb osztályok létesülnek, máshol pedig elnéptelednek a tanintézetek, és megszűnnek a katedrák. A tanügyben — ismert tény — örökös a mozgás, a jövés-menés, helyezkedés. De senki sem szereti az örökös vándorlást, s ki örvend annak, ha évről évre izgulnia kell, hogy szeptemberben hova kerül majd? A gyűlések némaságának ez hát egyik oka: „jobb hallgatnom, hogy legyen maradásom.”

Tegyük szóvá azt is, hogy egyik-másik igazgató „nem tud felejtetni”. Megjegyzzi magának, ki mit mondott róla a tisztújításkor, s ha újraválasztják, „vissza-fizet”. Erre számtalan lehetősége nyílik. Csak két dologra hivatkoznék. Egyes tanároknak alig áll össze a normájuk, mások viszont jóval több órát kapnak, s (természetesen) ennek megfelelő fizetést is. Az órandomben is nagy a különbség: némelyek reggel megtartják óráikat, s azután szabadok, mások viszont reggel is, délben is, este is tanítanak, s napjuk az iskola és az otthon közti „ingázással” telik el. Az ilyen különbségeknek — nem tagadom — sok esetben megkerülhetetlen objektív okai vannak, mégis minden tanár tudja, hogy a norma és órand megadásába terén szubjektív szempontok is érvényesülnek. Senki sem igyekszik hát rontani az esélyeit, s nem kevesen úgy látják, ennek legjárhatóbb útja a hallgatás.

Megjegyzendő, hogy a tisztújító gyűlésekre küldött tanfelügyelők közt is akadt, aki nem bátorította a fölszólalásokat, csakhogy minél hamarabb végezzen, s minél

simábban tegyen eleget megbízatásának. Így hát az igazgatóválasztó gyűlések egy része gépiesen, formálisan zajlott le.

Mi sem volna könnyebb, mint nagy hangon kijelenteni, hogy ez így nem lehet, ezt nem szabad megengedni. De mi sem volna hasztalanabb e dörgedelemnél, hiszen az eddigiekből is kiderül, mi minden szabja meg a vezetőségválasztó gyűlések hangulatát, s tudott dolog, hogy lényeges változtatást csupán fölvilágosítással, tudatosítással, szóbeli serkentéssel nem lehet elérni. Mégis, ennek ellenére intenék, érvelnék, biztatnék. Hiszen a lehetőség, a keret és a társadalmi elvárás megvan ahhoz, hogy a választási gyűlések tartalmasak legyenek, alkalmat adjanak komoly kérdések megvitatására, s olyan útravalóval tarisznyálják föl az iskolák új vezetőségét, amelyből bőségesen merítsenek az intézmény munkájának jobbítása végett. Ezt igazolják a jó példák: sok iskolában ugyanis a tisztújító gyűlések alkotó jellegű tanácskozássá váltak, kérdésfölvetéssel és építő jellegű bírálattal, értékes javaslatokkal. És az eltelt évharmad bizonyítja, ahol a tantestület élt a demokrácia nyújtotta jogaival (és kötelességeivel), ott az új vezetőség erre alapozva jobb munkát végzett.

Némely igazgató barátom évek óta panaszkodik, megfáradt már, nem bírja sokáig, magas a vérnyomása, fölment a cukra, rosszak az idegei, alig várja, hogy leváltás. Miután azonban ez megtörtént, el van keseredve, csalódottan kérdi, hát ezt érdemelte, ezért dolgozott, ez a hála és a jutalom? És búskomorra lett, nem leli helyét, nehezen illeszkedik be új munkakörébe.

„Emberileg megérttem őket“ — kezdhethém szokványosan, de nem, nem értem őket sem emberileg-egyenileg, sem közügyi szempontból. S megmondom, okosabbnaknak, elvszerűbbeknek, előrelátóbbaknak gondoltam őket.

Kezdjük az okossággal. Mégpedig azzal, hogy értelmes ember nem remélheti, hogy az igazgatói székbe belenő, az hozzátapad, attól elválaszthatatlanná válik. Nem, a régmúlt és a közelmúlt, szomszédos és távoli példák bizonyítják az ellenkezőjét, s aki ezzel mégsem számol, az gyermeketegen magabizó, naiv, beképzelt, túlértékeli önmagát, nem ismeri a társadalmat, az embereket, a történelmi körülményeket.

Ismerjük el viszont, itt-ott akad ember, aki évtizedek óta igazgat. Nagy munkabírási, gazdag műveltségű, sokoldalú és jelentős eredményeket fölmutató vezető az illető, de — valljuk be — egyeseknél az ügyes helyezkedés vagy a jó összeköttetés-hálózat is segít. Akármint is van, az ilyen igazgatók száma apad, mint-hogy a szocialista demokrácia szelleméből fakadó körforgás, rotáció elvének alkalmazása ilyen irányban hat.

Folytassuk az elvszerűséggel. Szocialista rendünk alapvető vívmánya, hogyotta eltörölte az emberek közti megkülönböztetéseket, a vagyoni, származásbeli, fajta vagy felekezet szerinti előnyöket vagy hátrányokat, s ebből következik, hogy mindenki számára adott az előrehaladás, fölemelkedés, önkifejtés, hasznos közügyi cselekvés útja. Adott... Ha viszont egyesek mindig — ilyen vagy olyan alapon — csak vezetnek, csak fönt vannak, akkor mások mindig csak lent maradnak, bizonyos fokon fölül nem emelkedhetnek. Ilyen helyzetben pedig az adottság tényleg csak adottság marad, s nem követi az elvet az alkalmazás, nem válik gyakorlattá. Az említett körforgás tehát a társadalmi megkülönböztetések fölszámolását napjainkig követő és visszatérésüket gátló gyakorlat; elengedhetetlen ahhoz, hogy minden arra való ember érvényesülését biztosítsuk. S lehetőséget adjunk kinek-kinek ahhoz, hogy képességeit magasabb szinten kifejtse, a közjó és önmaga érdekében hasznosítsa, magyarul: hogy „megmutassa, mit tud“. Ne felejtjük el, amit Lukács György mondott, miszerint a hegytetőn álló kishyúl is magasabbnak tűnik a síksági elefántnál. A hegytetőre azonban — elvben és gyakorlatban — minden arra érdemes dolgozóznak előbb-utóbb föl kell jutnia. Különböznél mindig alacsonyabb marad annál, aki már fölkapaszkodott.

Van azonban a kérdésnek egy gyakorlatibb — bár ugyancsak elvi síkon megközelítendő — vonatkozása is. Manapság szerte a világon a szociológia, a politikatudomány sokat tárgyalja a társadalmi megmerevedés, a szklerózis kérdését. Azt a jelenséget, amikor bizonyos állapotok, helyzetek, intézmények, csoportok a csontosodás, meszesedés jeleit mutatják, nem képesek megújulni, változni, átalakulni, tovább lépni, fejlődni. Ettől a veszélytől nem mentes egyetlen társadalom, egyetlen ország, egyetlen nép vagy osztály sem. Ez alapigazság, ez a történelem vastörvénye. Nos, a társadalmi érelmeszesedés egyik forrása éppen a „kádermozgás“ lelassulása, a kicserélődés folyamatának ellankadása. Tudott dolog, hogy aki évtizedeken át ül ugyanabban az igazgatói székben, az kialakít magának bizonyos elveket és nézeteket, eljárásokat és módszereket, s idő múltán azokhoz mereven kezd ragaszkodni, kaptafaszzerűen alkalmazza mindenre, s nagyon féltékeny, óvatosan újít, tér el a bevált eszközöktől. De a „régibűtor“ vezető körül ugyanígy kialakul-

nak klikkek és ellenklikkek, barátok és ellenségek, kedvezményezett, „megbízható” emberek és háttérbe szorított, mellőzött, megbízhatatlannak minősített munkatársak, hűséges hívek és hűtlenek. Némely igazgató, aki régóta vezet, hajlamos arra, hogy az intézményt amolyan magánbirtoknak, saját uradalomnak, feudumnak tekintse, ahol ő korlátlan úr, azt tesz, amit akar, kénye-kedve szerint bánhat beosztottjaival. Az ilyen ember fölülgá a demokrácia alapvető elveit, egyszemélyi vezetést honosít meg, kizárja a kollektív bölcsesség érvényesülését, kedvét szegi a kezdeményezésnek, terhessé teszi a légkört, elősegíti a cselszövést, a talpnyalást, hízélgést. S jól tudjuk, hogy ez az út vezet a protekcionizmushoz, a korrupcióhoz, a törvénszegéshez, különféle visszaélésekhez is. Erre gondolva — no meg sok intézmény ismeretében — állítom, hogy nem egy iskolában már régóta megérett a helyzet az igazgató leváltására s új vezetőség választására. Szocialista demokráciánk tehát a társadalom frissítése, új erők és a fiatalok bevonása, jobb elképzelések és eljárások alkalmazása végett is szorgalmazza a körforgás elvének érvényesítését.

De az igazságosság érdekében is. Mert alapvetően igazságtalan helyzet volna az, ha egyesek mindig csak igazgatónak, mások pedig a főlemelkedés bizonyos lépcsőjén óhatatlanul, „kötelező” módon megrekednének. Az csak logikus, hogy szocialista rendünk ilyesmit elvből nem engedhet meg.

Hallottam olyan érvelést is, hogy ezt meg ezt „építettem”, ilyen meg olyan fejlődést „biztosítottam” az iskolának, s most, amikor munkám gyümölcseit élvezhetném, leváltanak. Ez erősen szubjektív, elfogult keseregés, s az ilyesmi ellen nehéz észkokokkal érvelni, én hát csak kérdeznék: egy-egy iskola fejlődését mennyiben lehet az igazgatónak tulajdonítani, s mennyiben a tantestületnek, a helyi vagy megyei vezetőségnek (beleértve a tanfelügyelőséget), a pártfogó üzemnek, minisztériumnak és más szervezeteknek, nem szólva a diákságról vagy a szülőkről? Nem akarom kisebbiteni az igazgatók szerepét, de tény, hogy ők a sok tényező közt csupán egyet jelentenek. Milyen alapon tekintik hát némelyek az intézmény fejlődését saját érdemüknek, s miért akarják annak gyümölcseit föltétlenül igazgatói szinten „élvezni”? Mint „egyszerű” tanároknak talán nem tesz jót, s mit se számít az, ha az iskolában fegyelem van és tisztaság, szorgalom és elvtársi együttműködés a tantestület tagjai közt?

Az előrelátással kapcsolatban pedig annyit mondanék, hogy sajnálni tudom csupán azokat, akik igazgatóként nem néztek a jövőbe, nem gondoltak arra, hogy egyszer majd le kell köszönniök, nem törődtek a tantárgyukkal, nem képezték tovább magukat szakmailag, s most nehezükre esik a tanítás, nem érzik jól magukat a tanteremben a gyermekek között. Szerényen megkérdézném tőlük: nem tudták eddig, hogy igazgatónak, polgármesternek, ülnöknek lenni nem jelent szakmát, hivatást, foglalkozást, csupán megbízatást? A megbízatásoknak pedig az a természetük, hogy előbb-utóbb lejárnak.

Herdan Gustás

Franz Schubert

Legutóbbi elutazásától — 1828. november 19. —, mikor mintha „csak ide a szomszédba” távozott volna, sok mindent megtudtunk Herr Schubertről, majd kiderült, mit is ér tudásunk, és mennyire kezdhetjük az egészét előlről. Kezdetben ismereteinket barátai emlékezéseiből merítettük, de ebből akkora baj származott, hogy még a mai napig sem sikerült kihevernünk, sem a közönség, sem Schubert. És végül még művei is ezt sínylik. Érvényesülési vágy nem biszergett lelkében, csak alkotni akart; ha e vállalt lemondás nem egyéb, mint a természet sugallta takarékoskodás minden szempontból korlátozott erőinkkel, akkor bizonyára helyes volt megelégednie szűk baráti köre megnyerésével. De vajon akár e szűk társaságon belül is hányan értették meg, értékelték valóban egyetemes fontosságú életművét? Hisz úgyszólván neki köszönhetjük egy műfaj, a dal megszületését. Sok hűséges támogatóját kár volna megsérteni, de bizonyos törés észlelhető viselkedésükben. Ha valóban bécsi zeneszerzőre gondolunk, Schubert neve elsőként jut

eszünkbe. A derús-szomorkás filozófia, mely szerint „összes bűja-bánata ellenére szép ez az élet”, soha nem talált méltóbb zenei kifejezésre. És barátai nem is nagyon engedték kitörni ebből az atmoszférából, a szívárványosan párás légkörből, bár minden anyagi és szellemi támogatásuk kétségtelen. Hüttenbrenner talán eldugta a zeneszerző halála után nála maradt műveit, Mayrhofer mint drámaíró elég silány volt, és a korabeli német költészet által szállított csapnivaló szövegkönyvek — köztük a barát írásai is — nem utolsósorban okolhatóak sikertelen zenés színpadi próbálkozásaiért. Talán maga Schubert sem rendelkezett valami különleges színpadi érzéssel, bizonyítják választott librettói, másképp Ferdinand Raimonddal lehetséges együttműködését valóra váltja, s ez anyagi helyzetén is gyökeresen javított volna. Bauernfeld akkoriban még kezdő, és ő lesz később az Esterházy Caroline-nal kapcsolatos lehetetlen érzelmi legenda feltalálója; többi barátja és tanácsadója (Schober, Kupelweiser) a legnagyobb jóakarattal sem igényelhetnek a „képzett műkedvelő”-nél előkelőbb státust. Kiesewetter 1836-ban kifejezi *A nyugat-európai zene történetéből* nemrég elhunyt barátját, Kreissle, talán első életrajzírója (1865) nem a dicséret feltétlen szavával illeti, sőt megkérdőjelezi „gondolati mélységét”. Vogl, a Schubert-dalok lelkes előadója sem kevésbé öntelt. Egy százzázalékosan lírikus alkotót titkát megfejteni, főként az érzelmek skálájának csúcspól, a szerelemtől való megfosztottságában, melyhez talán alacsony termete, félnépsége, nincstelensége, sikerelensége is hozzájárult — oly nehéz feladat, melyet barátai sem oldhattak meg. Határtalan szerénységéről emlékezik meg Spaun, egyik gyermekkori barátja, de vajon csak ennek tulajdonítható: „En valóban kitünően érzem magam” kijelentése egyik 1818-as szelvi levelében, vagy ez az anyagi függetlenségben élő zenész „visszatekintése”? Hisz tünetszerű a váltás, mely ezentúl tipikus jelensége lesz a romantikának: fiatalkorában még az arisztokrácia intézményei vállalták a Schubert-mecénás pózt, később ő az első muzsikusként, akinek jóformán kizárólag a polgárság biztosít anyagi támogatást. Mennyire fogadták el barátai, akik szinte teljes egészében finanszírozták első műveinek megjelentetését, a felfogásukat — *A szép molnárlányt* csemegéző biedermeiert — túllépő zeneszerzőt, most már teljesen mindegy. Hisz főnyeljeskedő visszaemlékezéseiket betetőzi nevesebb alkotók értelmesége: Goethe *Erlikönig*-visszautasítása, Wagner, Bernard Shaw, Vincent d'Indy és Romain Rolland epés legyintése. Adjuk hozzá Suppé, Burchard, Zöllner, Raudnitz, Karl Costa irodalmi gicceit, a könnyfakasztó filmek cukrosvizét, és készen van a hamis előítélet keveréke, Berthéról nem is szólva, ki nagyszámú operettkedvelő közönségünk közül szedi lelkes áldozatait. Hugo Wolf, aki meg is mérközött lenézett vetélytársával, úgy véljük, alulmarad, ha a *Prometheus* két változatára gondolunk. A legendához illik a valóság: a sikertelenség újabb sikertelenséget szül. Beethoven még él, tehát a Titán árnyékában, egy új zenei nyelvezet úttörőjeként, egy új zenei forma kiteljesítésének tüzeiben, a művész társadalmi helyzetének változása közepette még annyi szerénysége sem volt, hogy egyetlen szerzői estjének (1828. március 26.) diadalából erőt meríthessen: Niccolò Paganini játszik Bécsben március 29-én! Végül kínálkozik a legkézzelfoghatóbb érv: zenéjének játszi könnyedsége, egyszerűsége, különösen ha nem akarjuk észrevenni az elfojtott tragikumot, mely egész művét jellemzi. Szabadságának gyümölcse keserű, fogyasztói — a kiadók, ezek közönsége, mecénás-barátai — kényére-kedvére utalva, megszállottként ontja dallamait.

Liszt Ferenc — a romantika lángoló szívű apostola —, Dvořák, Grieg, Wagner, Brahms, Schumann, sok hálás és kevésbé hálás zenésztárs önzetlen szószólója, segítője, elsőként és máig helytállóan ítéli meg Schubert művészetét. Mindketten Salieri tanítványai voltak, de persze nem egyidőben. Első „találkozásuk” az 1824 júniusában megjelent *Diabelli változatok* kötetében volt, hol Liszt tizenegy évesként szerepel. Később, 1839-ben Schubert leghűségesebb barátja, Franz V. Schober Budapesten rövid időre Liszt titkára lesz, sőt egy zeneművet is ír a zongoraművész tiszteletére. „Egy dal lélegzetnyi rövid idejére gyors, de halálos konfliktusok tanúivá tesz bennünket”, mondja Liszt. Majd 1835-től kezdve elkezdte Schubert 54 dalának átíratát, melyeknek előadásával felbecsülhetetlen érdemeket szerzett e zenei világ megismertetésében. Ha már 1838-tól is kinyomtaták Liszt egyes átíratát, 1840-ben Schumann másfelől közelíti meg hagyatékát. Schubert műveinek kiadása leállt halála után. A bukovinai származású Eusebiu Mandiczewski jelenteti meg 1888—1897 között a negyvenkötetes Schubert összkiadást, amiért is 1897-ben megkapta a Lipcsei Egyetemtól a dr. h. c. címet. Az 1964-ben indult újranomáson kívül a Bärenreiter/Kassel Kiadó is hasonló tervet valósít meg.

Franz Schubert zeneköltő a szó igazi és legtisztább értelmében, először Zumsteeg szerzeményeinek hű követője, majd Goethe költészetével való megismerkedése után spontán ösztönösséggel robban ki ihlete. Az elődeinél csupán alkalmi jellegű dal, amely még Beethovennél is csak a keresgélés erejéig él, sorsszerű könnyed-

séggel talál zsenijére. Dallama természetes és egyszerű, szinte a mindenkori, teljes, folyton továbbfejlődő melódia hatását kelti, ezt sajnos sokszor összetévesztették a banalitással, mert kifejezése a bécsi népi érzés közvetlenségének. A sokat említett elnapoltság valóban nagyon viszonylagos. Most már tudjuk, mennyire pontos volt műveinek kezelésében, s hogy az opus-szám csak a megjelenésbiztos szerzeményeket illette. Közel száz mű került nyomtatásra élete alatt, s ez nem megvetendő szám, még mai mércével sem. Csak az életmű arányában kevés. Két főbb dalsorozata tükrözi alkotásának két jellemző mozzanatát, tematikáját: *A szép molnárléány* az érzelmesség színeiben, a *Téli utazás* pedig a fájdalomében. Müller tettetett fájaldalmából, a giccsből Schubert eredeti, művészi ábrázolása megrázó élményt teremt. Az ilyen fokú halálvágy kifejezése egy harmincéves embertől megrázó tanúság Schubert lelki életének mélységeiről.

Bár soha nem táncolt barátai körében, mert nem tudott, de írt és játszott nekik sok keringőt, akár valamelyik Schubertiádon, akár egy-egy Wienerwald-Klavieron társaságuk Bécs környéki kirándulásain. Mindig adakozott, szeretettel szórta műveit. E szeretetet kiérdemelné ő is. De bizonyára mert mindent *adott*, könnyen, kérdés nélkül, e könnyed hozzáférhetőség miatt sem értékeljük eléggé. Pár szimfóniája, de különösképpen a *Befejezetlen*, egyes dalok, vonósnégyesei — slágerek lettek. Zongoraszonátáinak, dalainak legnagyobb része ismeretlen, vagy az előadóművészek elhanyagolják. Zenetörténeti kutatásunk sem mérte fel műveinek hazai hatását, és e művek bemutatásáért sem tett eleget. Az idő során meglátogatott minket számtalan nagyhírű Schubert-előadó, s ezek a hangversenyek bizonyára sokat lendítettek a felkeresett helyesebb zeneéletén. Majd minden nagyobb városunk dicsekedhet valamilyen fontosabb Schubert-eseménnyel. Brassó már a filharmóniai társaság alapításának évében (1878) felvette Schubertet a repertoárjába. Temesvárott Liszt Ferenc játszott saját átirataiból, Bukarestben a filharmonikusok Ionel Perlea, George Enescu, Ed. Wachmann vezénylete alatt adtak elő Schubert-műveket. Nagyszébenben 1891-ben előadták legsikeresebb operáját, a *Die Verschworenen* (Az összeesküvők). S végül Kolozsvár, mely meglepetéssel szolgált. Kutatásaink jelen állapota szerint Ruzitska Vencel, akit a Kolozsvárt működő Ruzitska György apjának jelöl meg, mint a „cs. k. udvari zenekarnak és a cs. kir. nemzeti udvari színháznak... [..], egyúttal Bécsben akkoriban az angolkürtnek egyetlen művésze”, nem más, mint az összes Schubert-életrajzokban felemlített konviktusi tanár. Ő vezette az intézet zenekarát, sőt O. E. Deutsch szerint ő is alapította, tőle tanult Schubert 1808—1813 közötti konviktusi tartózkodása alatt, ő vitte Salierihez a fiatal tanítvány első dalát, a *Hágár panasza a pusztában* című 1811 elején, és ő tanúskodik 1815-ben az *Erlkönig* megszületésekor a dal harmóniai megrészségei mellett a baráti kör hallgatóinak, Schubert apjának házában. Bizonyára elhamarkodott lenne még egy végleges, határozott kijelentés; elsősorban a Burgtheater zenekari tagjainak névsora, lakcímeik és a konviktusi tanárainak lakcíme az említett időszakban tisztázhatná az esetleges fedéseket. Remélhetőleg a későbbiekben még visszatérhetek kutatásaim további ismertetésére, amennyiben sikerül e rendkívül érdekes Schubert-kapcsolatunkat tisztázni. Elvben nem valószínű, ugyanakkor nem is teljesen kizárt Ruzitska György és Franz Schubert véletlen találkozása, hisz Schubert 1880-tól ismeri Ruzitska Vencelt, Ruzitska György pedig alig 1810. május 1-én hagyta el Bécset Erdély felé utazva, de többször visszatért szülővárosába, emlékiratai szerint 1814 szeptemberében és 1815-ben, a kongresszus idejére. Későbbi bécsi kapcsolatairól egyelőre kevés adatunk van, s ameddig az otthon, az osztrák fővárosban maradt Ruzitska család sorsáról sem tudunk, az esetleges levelezés feltételezés marad. Ha nem Bécsből, akkor már az 1825. november 21-én Pesten kiadott op. 49. és op. 50. Schubert-kötetből, vagy esetleg az 1828. január 14-én, a nagyszébeni W. H. Thierry kiadónál is megjelenő *Winterreise* kottáiból is ismerhetné Ruzitska György a később világhírnévre jutó kortársát. E kottaanyag felkutatása százötven év távlatában rendkívül nehéz, de bizonyára sok meglepetést tartogató feladat. A Schubert-évforduló újabb célokat tűz elének a kutatás terén is, persze nem felede a tényleges Schubert-zene további hangversenyek keretében való „felfedezését” mint legalább olyan fontos tennivalót. Reménykedve várjuk tehát az újabb Schubertiádokat, az újabb meglepetéseket.

Jancsali János

Biomérsékség a nehéziparban is

Érdekesnek és időszerűnek találtam Puskás Attila *Biotechnika, biológiai ipar, biomérsékség* című írását (Korunk, 1978. 4.). Úgy vélem azonban, hogy a szerző főként a biológias és biotechnika mezőgazdasági vonatkozásait, a biológiával eddig is kapcsolatban volt területek kérdéseit érinti. Éppen ezért talán nem árt egy pillantást vetnünk a mérnöki tevékenység egészére, az ipar „nehezebb” ágaira, amelyeket eddig nem lehetett — s tegyük hozzá: nem is volt szükséges — a biotechnikával kapcsolatba hozni.

Alapvető létfeltételeinket az energia, az élelem és a környezet határozzák meg. Energiaproblémáink megoldására néhány biológiai lehetőség is kínálkozik.

Ne feledjük: a bioszféra a maga kémiai folyamatait igen „enyhe” körülmények között valósítja meg, a földi élet hőmérsékleti, nyomási stb. paraméterein belül, eltérően az ipar jelenleg ismert eljárásaitól. Ráadásul a bioszféra által felhasználott anyagok nagy része is az atmoszféra és a hidroszféra szinte korlátlan mennyiségű tartalékaiból származik. A cél tehát: utánózni a természet folyamatait, felhasználni a bioszféra nyersanyagait.

Az egyik jövődöbeli példa erre az ún. „hidrogéncivilizáció” — a hidrogénre mint energiahordozóra és nyersanyagra alapozott technikai civilizáció. Az ehhez szükséges olcsó nyersanyag, a hidroszféra víztömege már megvan. Vízből hidrogént előállítani olcsón, sajnos, még nem tudunk; a jelenlegi ipari eljárás, az elektrolízis drága. A jövő nagyjából kidolgozott ipari eljárása, a termikus disszociáció (hőbontás), az atomenergia felhasználásához kötődik. Kézenfekvő tehát a *hidrogén előállítására szolgáló biotechnológia* kidolgozásának fontossága, annál is inkább, mert ennek a „modellje” már megvan a növényvilágban.

A földi élet termodinamikai instabil állapot: csak azért maradhat fenn és fejlődhet tovább, mert a napsugárzás állandó energiaáramából táplálkozik. A növények azonban ebből az energiából csak nagyon keveset hasznosítanak — a jelenlegi világenergiafogyasztás kb. 40 százalékát. Adott tehát a lehetőség arra, hogy a napenergiát használjuk fel iparilag a hidrogén előállítására biotechnikai úton.

Kutatások folynak az ún. *biofotolízis* — a víz napfény hatására történő biológiai bontása — megvalósítására (Berkeley University, King's College). E célra a növények kloroplasztiszait használják fel, valamint baktériumokat és halobaktériumokat. Sajnos, az eljárások hatásfoka egyelőre még kicsi, s a biológiai rendszer élettartama is csekély.

Vannak azonban hagyományosabb próbálkozások is a *biológiai energiatermelésre*. Világszerte kísérletek folynak például a biológiai szemétfeldolgozásra. Ennek megoldása egyúttal hathatós segítség lenne a környezetszennyeződés elleni harcban is. Érthető tehát, hogy a kísérleti berendezések száma egyre nő, s csak az Egyesült Államokban tucatnyi kutatóközpont és cég foglalkozik a szeméti biológiai feldolgozására irányuló kutatásokkal (a Gulf már 1975-ben etilalkoholt gyártáshoz tartási hulladékból biológiai úton; a San Franciscó-i szemétből naponta több ezer köbméternyi, 60 százalék metán tartalmú gázt állítanak elő metanizáló baktériumok segítségével stb.). Egyébként mindez nem is annyira új, hiszen növényi hulladékok fermentációjával már a második világháború éveiben termeltek energiát Franciaország déli részén és Észak-Afrikában.

A biomérséki környezetvédelem új eszköze a *biológiai szennyvíztisztítás*. Az NSZK-ban e célból algákkal kísérleteznek. Főként a nitrogéntartalmú szennyződés kiszűrése lehetséges, de sikerrel biztatnak a foszfortartalom csökkentésére irányuló próbálkozások is algák vagy mikroorganizmusok segítségével.

A környezetvédelemnek nem kis gondot okoz századunk legdinamikusabban fejlődő iparága, a vegyipar. Innen csupán a műanyagkémiaiá ragadjuk ki, mint sok probléma forrását, hiszen termékei, a polimerek, az utóbbi évekig „halhatatlanok”, azaz a környezetben lebonthatatlanok voltak. Pedig csak Európában már 1974-ben több mint egymillió tonna biodegradális polietilénfóliára lett volna szükség (az Akerlund Rausing cég adata). Érthető tehát, hogy széles körű kutatás folyik meg-

határozott időn belül elbomló, biológiailag szakítható kötéseket tartalmazó polimerok előállítására, melyek „eltakarítását” végül is a mikroorganizmusok fejezik be.

Ma már világszerte több ezer tonna műféhéjért termelnek a mikroorganizmusok. A paraffinokat és laktámokat elbontó mikroorganizmusok felfedezése nyomán felvetődött a kérdés: lehetséges-e olyan mikroorganizmusokat kitenyészteni, amelyek a „közönséges”, már most iparilag gyártott műanyagokat is képesek elbontani? Az ötletnek nem kis ellentáborra van, sokak szerint ugyanis ezek a baktériumok fenyegetést jelenthetnének az élő szervezetek számára.

A mikroorganizmusok tehát egyelőre csak különleges műanyagokat „esznek”. Fennáll azonban a fordított helyzet is, azaz vannak olyan mikroorganizmusok, amelyek még a vasat is megeszik — ezért kell számolnunk a *biodeteriorációval*, *biokorrózióval*. Garrot már 1891-ben felfedezi, hogy a mikroorganizmusok részt vehetnek a korrózióban (kémiai vagy elektrokémiai korróziót okozva). Ennek megakadályozásával újabban külön tudomány, a biodeterioráció — biológiai bomlás-tan — foglalkozik. A jelenséget fordított előjellel a bányáipar aknázza ki: ma már több millió tonna ércet lúgoznak ki úgy, hogy baktériumokkal „kietetik” belőle a hasznos fémeket. Úgy tűnik, a jövő bányáipara, ércfeldolgozása szintén bioipar lesz.

Egyes források szerint Földünk biotömegének növekedése évente mintegy tízszerese jelenlegi energiafogyasztásunknak. Nem csoda tehát, hogy olyan javaslat is született: energia- és nyersanyagdjaink megoldását bízzuk a bioszférára — illetve az ezt célszerűen hasznosított bioiparra. A megoldásnak nem jelentéktelenebb hívei vannak, mint Melvin Calvin, s hogy már kilépett a fantázia világából, mi sem bizonyítja jobban, mint például a brazil „alkoholterv”, amely szerint 1980-ban cukornádból nyert alkohollal kell fedezni az ország üzemanyagszükségletének 20 százalékát. A biotechnika és biotudomány napjainkban divat lett. De a nem általában remények miatt, amelyekre jogosít, azt hisszük: hasznos divat.

Benedek István

Jobb mérnök-szelekciót

Hogy a szónak hitele és értéke legyen, úgy gondolom, előbb bemutatkozom. Munkahelyem a brassói gépköcsi- és traktortervező intézet, beosztásom tervezőmérnök. Mint ebből is kitűnik, közvetlen közelében vagyok a „mérnöki alkat, életforma, alkotókészség” (*Korunk*, 1978. 5.) állandó jelenlétének és megnyilvánulásának. Amit a következőkben hozzáfűzök a kerekasztal-beszélgetésen elhangzottakhoz, az nem valami szintézis, hanem csak a környezetemben érzékelt problémák feszegetése.

A beszélgetés résztvevői sok fontos és lényeges kérdést fogalmaztak meg, ami még eddig nem hangzott el nyilvánosság előtt (a mérnökképzés bizonyos hiányosságai stb.). Magam először a „milyennek kell lennie a jó mérnöknek?” kérdésre szeretnék válaszolni, illetve véleményemmel hozzájárulni a válasz kialakításához.

Szerintem jó mérnök (gépészmérnök) az, aki — ha alkalmilag nem dolgozik is mérnöki beosztásban — képes a saját erejéből megtervezni, kivitelezni és a természetben hasznosan működtetni egy akármilyen bonyolult gépet. Ehhez társul még az a képessége, hogy egy-egy váratlanul felbukkanó műszaki feladatot aránylag gyorsan és színvonalasan old meg — nemcsak elméletileg, hanem a gyakorlatban is. Ha minderre nem képes vagy nem alkalmas, dolgozhat ugyan társadalmilag igen hasznos munkakörben, de nem lehet jó mérnök. Ha valaki kevesebb ennél, mégis jó mérnök akar lenni, annak mindenekelőtt fel kell ismernie a minőségi különbséget maga és az előtte járók között. Ha ez sikerül, az előbbrelépés is sikerülni fog, s ezzel egyidőben „a túlzott fontosság tudat ágaskodása” is kiküszöbölődik.

Természetesen meg kell jegyezni, hogy jó mérnöknek lenni nem olyan egyszerű, mint sokan gondolják (vagy szeretnék); ezt bizonyítja az is, hogy a jó mérnök lényegesen kevesebb, mint a gyenge. Sok olyan kollégát ismerek, akinek minden lépészerűen kinyilatkoztatni, attól tartok, hogy Tenkei Tibornak van igaza: a mérnököknek több mint a fele érdemtelenül rendelkezik diplomával.

Mi okozza ezt a cseppet sem örvendetes helyzetet? A hiba már a műszaki egyetemeken kezdődik, ahol — megítélésem szerint — számottevő javításokat kell eszközölni mind az előadások tartalmában és stílusában, mind a tantervben. Az előbbieket az indokolja, hogy nem egy tanár (még ha mérnök-tanár is) az előadandó anyagot túl messze teoretizálja a valóságtól; valamilyen elképzelt „tudományosság”

igényével főlleslegesen elbonyolítja, elvonatkoztatja a praktikus műszaki feladatoktól. Lényegében ez a jelenség mutatkozik a tantervben is; magam — a kerekasztal-beszélgetésen erről szólók véleményével egybehangzóan — sokallom a műszaki egyetemeken jelenleg előadott matematikát. Ez messze több, mint amennyire a mérnököknek feladataik megoldásában szükségük van; a többi csak arra szolgál, hogy a hallgató az agyát tornáztassa. (Nem mondom, hogy ennek nincs meg a maga haszna, de nem akkor, amikor fontosabb ismeretek szerzése, készségek kialakítása helyett történik.)

Tapasztalatból tudom, hogy az újonnan végzett mérnökök nagyjából azonos felkészültséggel kerülnek ki az egyetemről. Bizonyos idő múlva azonban hihetetlenül nagy különbség figyelhető meg a szakmai ismeretek tekintetében egyhelyben topogók, a továbbhaladók és — ilyenek is vannak — a „visszaesők“, az egyetemen tanultakat lassanként elfelejtők között. Ami az utóbbiakat illeti, akiknél egyébként nem sokkal jobbák az ismereteiket csak megőrzők sem, a hiba nem minden esetben egyedül bennük rejlik.

A jó mérnökök kisebbségbe kerülésének több tényezője van, amelyeket alaposan, felelősségteljesen kell elemezni. Erre itt nem vállalkozhatom.

Jelenleg kb. nyolc-tíz év kell, hogy valakit vezető mérnöki tisztségbe lehessen besorolni. Ez tulajdonképpen nem sok, s valószínűleg a legtöbb esetben szükséges is, a baj csupán a rendszer sablonossága: mindegy, hogyan dolgozik valaki, ugyanabban az elbírálásban részesül, az apró kedvezmények — az előrelépésért befektetett erőfeszítésekkel szemben — csekélyek, nem elégségesek az érdekek fenntartására. Így a mérnökök többsége türelmesen várja az idő múlását, hogy egyszer majd rá is felfigyeljenek, és mire megéri, talán már nem is mérnök lesz, csak ilyen diplomával rendelkező hivatalnok.

Hiányos lenne a hozzászólásom, ha nem utalnék arra, milyen elvi lehetőséget látok e csorba kiküszöbölésére. Szervezési lépéseket kellene tenni annak érdekében, hogy a jó mérnök akadálytalanul, minden más körülményre való tekintet nélkül kerüljön az őt megillető helyre (nem „pozícióra“ gondolok, hanem az illető jó mérnök képességeinek megfelelő munkakörre, ahol a társadalomnak is a legtöbbet nyújthatja). A termelésben és a műszaki életben érvényre kell juttatni a természetes szelekció olyan objektív törvényeit, amelyek a tehetséget és a szorgalmat, a becsületes munkát juttatják előnyös helyzetbe.

Kálmán Ferenc

Vélemények és ellenvélemények

Az 1978. 5. számban megjelent kerekasztal-beszélgetés (*Mérnöki alkat, életforma, alkotókészség*) margójára óhajtok néhány észrevételt jegyezni. A magam véleménye mellett másokét is felsorakoztatom: annál a marosvásárhelyi vállalatnál, ahol dolgozom, tizenhat pontból álló kérdőívre gyűjtöttem válaszokat huszonkilenc kollégámtól. (Megbocsásanak a szociológusok, hogy mérnök létemre belekontárkodtam a munkájukba.)

A huszonkilenc válaszadó közül huszonöt mérnök (egyikük közgazdasági diplomával is rendelkezik), kettő almérnök, egy fizikus és egy kémikus. A fizikust és a kémikust a „nem mérnök műszaki értelmiségi“ kategória képviselőjéül választottam. A kérdőívet a vita olvasásakor bennem felmerült kérdések alapján állítottam össze, s a kapott válaszokból megpróbáltam néhány következtetést levonni. Persze ezek a következtetések nem általános érvényűek, már csak azért sem, mert az adott válaszok jelentős hányada a vállalati helyzetet tükrözi. Más válaszok viszont, a kérdés helytelen feltevése miatt, nagyon szubjektívek lettek.

1. Mi a munkahelyi beosztása?

A huszonkilenc válaszadó közül vezető beosztásban dolgozik 2 (a továbbiakban V csoport); tervezőmérnök 12 (T csoport); üzemmérnök 9 (Ü csoport); kutató, informatikus 6 (K csoport). Ez utóbbi csoportba soroltam a fizikust és a kémikust is.

2. Mióta dolgozik a vállalatnál?

A válaszok részletezése nem konkludens; az átlag hat és fél év.

3. Saját szakosításának megfelelő munkakörben dolgozik-e?

Az arány 20 igen mellett 9 nem; ez aligha mondható pozitívnak.

4. *Munkaköre ellátásához feltétlenül szükséges-e a mérnöki végzettség?* Erre a kérdésre a következő válaszokat kaptam:

V: igen — 100 százalék

T: igen — 100 százalék

Ú: nem — 77 százalék

K: nem — 33,3 százalék

Ezen egy kicsit érdemes elgondolkozni. A kérdés megfogalmazása előkészíti az ötödik kérdést. Ahhoz ugyanis, hogy tisztázzuk, milyen a jó mérnök, tisztáznunk kell: mérnöki munkát végez-e a mérnök vagy sem? A fenti válaszokból már látható, hogy itt valami baj van. Mondhatom-e valakiről, hogy jó mérnök, csak azért, mert kiválóan elvégzi a munkaköréhez tartozó adminisztratív munkát?

Főiskolás korunkban egyik kollégánk megjegyzésére, miszerint nemsokára mérnökök leszünk, tanárunk „megnyugtatót”, hogy az évfolyamról csak egy-kettő lesz mérnök, a többi *irodista*. Ez akkor megdöbbentett, de ma igazat adok neki, azzal a helyesbítéssel, hogy nem éppen ilyen eltolt az arány. De kétségtelen, hogy túl bőkezűen bánunk a képzett káderekkel, sok adminisztratív munkakört felsőfokú technikai vagy közgazdasági végzettségű szakember lát el.

Üzemmérnökökre feltétlenül szükség van, hiszen „a gépegységek és gépcsoportok üzemvitele annyira bonyolulttá vált, hogy annak céltudatos és gazdaságos vezetése ma már legalább olyan sokoldalú géptani tudást követel meg, mint a gép-szerkesztés” (Pattantyús A. Géza). Mivel a kerekasztal-beszélgetésen is szó volt az irányított szelektálásról, magam csak annyit kérdezek, nem lehetne-e hasonló módon megoldani a tervező- és üzemmérnök-kiválasztást, mint a műépítésszek és építész-mérnökök esetében? (Netán nyitott kapukat döngetek, lévén az almérnök tulajdonképpen *üzemmérnök*?)

5. *Mik a jó mérnök ismérvei?* Bár erről a kerekasztal-beszélgetés során sok szó esett, hadd idézzem a kapott válaszokat: szakmai tudás — 19, szervezőképesség — 9, általános műszaki tájékozottság, a műszaki irodalom ismerete — 7, fogékonyság az új iránt, kíváncsiság — 7, gyakorlati érzék — 5 szavazat.

A válaszokból még kiderül, hogy a jó mérnök alapos, pontos, jó ítéloképessége van, logikusan gondolkodik, analízáló-szintetizáló képessége megfelelő, igényli a továbbképzést, idegen nyelveket beszél, gazdasági ismeretei legalábbis középfokúiak, öntudatos és példamutató, meggyőző és határozott, ugyanakkor kitarító és munkabíró, tény- és megoldásismerete kiváló, rendszeressége nagyvonalúsággal és fantáziával párosul, szereti a munkáját, és végül, de nem utolsósorban jó emberismerő.

Hadd idézzem az egyik, nekem nagyon tetsző választ: „Lehetőségeihez mérten olyan módon igyekszik munkakörét betölteni, hogy elméleti elképzeléseit rendszeresen összemérhesse azok gyakorlati kivitelezésével. Következetes, de nem önféjű a műszaki kérdésekben. Van bátorsága beismerni, hogy létezik vagy olykor létezhet nála okosabb, ügyesebb, műveltebb és előrelátóbb munkatársa, még a nem-mérnökök között is. Igyekszik *szakszerűen* elsajátítani idegen nyelveket, és tudását gyümölcsözteti. Alapos, nem nyugszik bele a felületen rutin-megoldásokba. A mindennapi életben gyümölcsözteszethető matematikai tudásának meg kellene haladnia az első hét elemi osztály színvonalát. Törekednie kellene arra, hogy egy-egy zse-niális ötletének a megvalósításához az üzemvezetőség anyagi és műszaki támogatását megnyerje.”

6. *Véleménye szerint mennyire járul hozzá a műgyetemi oktatás ezeknek a tulajdonságoknak a továbbfejlesztéséhez?* Ebből a kérdésből, sajnos, kihagytam a *kialakításához* szót, s emiatt a válaszok nem teljes értékűek. Nagyból hányaduk megegyezik abban, hogy az oktatás csak műszaki vonalon nyújt kielégítőt.

Néhány vélemény: „Általános technikai műveltséget ad, és a különböző problémakörökben a klasszikus megoldásokat ajánlja. Az alkalmazott módszerekkel az ötödik kérdésre adott feleletben szereplő tulajdonságokat nagyon kis mértékben fejlesztik.” „Nem hagynak időt a diáknak arra, hogy a jóindulatúan szállított, de mértéktelen és nem eléggé igényesen válogatott ismeretanyagot a javát megemésze, saját elhatározásait megérlelje.” S egy véglet: „Tanügyi reformra lenne szükség.” Ez egyébként részben megtörtént. Az alatt az öt év alatt, amióta kiléptem a műgyetem kapuján, nagyban megváltoztak az oktatás módszerei és szemlélete.

Kétségtelen, hogy a főiskola csak az alapokat biztosíthatja. De valamilyen módon teret kellene biztosítani az egyéni ötletek érvényesülésének — nemcsak a szakmai körökön, hanem az egyéb oktatási formákban is. Nagyjából még mindig a leadott kurzus ismeretére adják a jegyet, nem annak alkalmazási módjára. Vonatkozik ez elsősorban a negyed-ötödévből tanított szaktárgyakra. Mindehhez hozzátehetem, hogy például a nukleáris fizika helyett, amit esetleg néhány, kutatóintézetben dolgozó mérnökön kívül senki, sehol nem használ fel, szívesebben tanultam volna rendszerelméletet vagy piackutatást.

7. Az egyetemen tanultak hányadrészét alkalmazza munkájában? — hangzott az újabb kérdés. Megfogalmazásában szintén nem voltam elég körültekintő. Egyrészt nagyfokú szubjektivitással kellett volna számolnom, másrészt nem vettem figyelembe — illetve nem anticipáltam — az előző kérdés konklúzióit: az oktatás csak az alapokat adja meg, és tulajdonképpeni mérnökké csak 3—5 év utáni gyakoroltság után lesz a diplomát szerzett újonc.

A válaszok így alakultak: 25 százalékig — 11, 25—50 százalék között — 7, 50 százalék fölött — 11 szavazat. Az említett hibák miatt nem részletezem a válaszokat, beszélnek a számok.

8. A munkaszervezés tantárgy keretén belül elsajátított anyagot szükségesnek találta-e pótolni, vagy jelenlegi munkájában nem adódnak szervezési problémák?

Az ötödik kérdésre adott válaszok meggyőzően bizonyítják, milyen fontos a szervezőképesség. A kérdés tehát csak annyi: mennyire járul hozzá egy főiskolai tantárgy ennek a készségnek a kialakításához? A válaszok ilyen helyzetet tártak fel:

— kell(ett) pótolni: $V + T = 5$; $Ü = 4$; $K = 1$.

— nem adódtak szervezési problémák: $V + T = 8$; $Ü = 5$; $K = 5$.

Az üzemmérnök csoportban (Ü) látszólag sok a „nem adódnak szervezési problémák“ válasz. Megjegyzendő, hogy ez a csoport a legfiatalabb, tagjai átlagban 2,88 éve dolgoznak a vállalatnál, és természetesen nincsenek vezető vagy koordináló funkcióban.

Egy választ nem tudtam befoglalni egyik csoportba sem: „A szervezés a legelmaradottabb; az adott körülmények között a kötöttségek miatt szinte lehetetlen minden szervezés, és ha van is, nem tartós.“ Egyedi válasz, és sok a keserűség benne. De nem egészen alaptalan. Nemrég próbáltunk például — a részleg keretén belül — adminisztráció-csökkentő intézkedéseket bevezetni. Addig-addig „egyszerűsítettünk“, amíg az új megoldás bonyolultabb lett, mint a kiindulási helyzet. A vállalatok növekedésével pedig egyre több az egyszerűsítésvágy.

9. Környezetében vannak-e szakbarbár mérnökök? Hát gyenge mérnökök? — hangzott a következő (két) kérdés. Erre a következő válaszokat kaptam:

igen-igen: 8

nem-igen: 7

nem-nem: 8

kitér a válasz elől: 6

Természetesen a megítélés nagyon szubjektív, példa rá az egyik kitérő válasz: „Nem tapasztaltam, hogy szakbarbárok; és hogy gyenge-e egy mérnök vagy sem, az igen relatív.“ Ezt a kérdést egyébként azért tettem fel, mert nagyon meggondolkozott Pálfalvi professzor és Tenkei Tibor majdnem azonos (csak látszólag különböző) véleménye a kerekasztal-beszélgetésen, hogy a mérnökök fele „érdemtelenségül rendelkezik diplomával“. Sajnos, az általam gyűjtött adatok is ezt igazolják.

A szakbarbárság veszélyét abban látom, hogy a mérnök mindent technikai szemmel néz, s noha szakmájában esetleg verhetetlen, látóköre beszűkül, nem látja egészében a dolgokat, s ez előbb-utóbb a merevségig „fejlődik“. Igazat adok annak a tanáromnak, aki a műveltség hasznát így határozza meg: „Az az esztergályos, aki ismeri a Bach-fűgákat, biztos, hogy nem fogja a subbert az alkatrészek közé dobni.“ Ugyanez áll a művelt tervező- vagy üzemmérnökre is. Egy apró észrevétel: városunkban több mérnöknek van hangversenybérlete, mint tanárnak.

Véleményem szerint az önművelési igény a család és az iskola indításától függ. Aki tizenéves korában tárlatra és koncertre jár, filmkritikát olvas és művészettörténetet lapoz, az később sem fog lemondani ezekről.

10. Szabad idejében foglalkozik-e szakmai önképzéssel vagy más, szakmájával kapcsolatos problémával?

Igen: 22. Nem: 1. Keveset: 6 (az utóbbiak egy része időhiányra hivatkozik). Örvedetes eredmények, főleg ha az orvosok és tanárok véleményét halljuk: „a pap csak holtáig tanul, de egy orvos annál is többet“, „jó nektek, kényelmesen üldögéltek a diplomáttal, mi pedig unos-untalan vizsgára készülünk és tanfolyamra járunk“. — Ezírtan közlöm minden pszichológóval, hogy mi is tanulunk.

11. Munkaideje elégséges-e az elvégzendő feladatok megoldásához?

Nem: 5. (Többnyire) igen: 20. Változó: 4. Tehát úgy látszik, nagyjából sikerül beosztanunk az időnkét. Közélsítük meg pontosabban a kérdést:

12. Gyakran van időzavarban?

Gyakran: 7. Ritkán, töle nem függő okok miatt: 3. Nem szokott időzavarban lenni: 11. Ritkán: 6. Határidők táján: 2. — Itt már nagyobb a szórás.

Tény, hogy például a tervezőmérnök nem tud a hónap huszonöt munkanapján napi nyolc órában egyetlen teljesítményt nyújtani, és a hóvégi határidők miatt — tetszik, nem tetszik — jobban ráhajt. Államvizsga idején is „fehér éjszakák“

jelezték, hogy mi sem osztjuk be jobban az időket, mint mások. Következtetésként csak ennyit: van mit javítani a munkastílusokon.

13. *Munkáját mi hátráltatja leginkább?* Látszólag ártatlan kérdés, de a sokféle válasz jelzi, hogy a probléma sokkal bonyolultabb:

„Egyes munkatársak felelőtlensége, akiket ellenőrizni kell, hogy feladataikat teljesítették-e“ (V). „A dokumentációs anyag hiánya“ (T). „Katalógusok hiányában nem tudjuk, mit gyártanak az országban“ (T). „Az, hogy nem érdekel, amit csinálók, mivel nem dolgozom a saját szakmában“ (T). „Friss és világszínvonalú dokumentáció hiánya a könyvtárban; a dokumentálódásra és a kivitelezésben való részvételre engedélyezett norma-idő minimális volta“ (T). „A bürokrácia“ (többben). „Felesleges szaladgálás, tehetetlenség az ügyintézésben“ (Ü). „Beszerzési nehézségek“ (Ü). „A környezet nehezen fogadja be az újat“ (K). „Hozzá nem értés az okoskodás álarca mögött“ (K).

14. *Milyen intézkedésekkel javítaná önmaga és környezete munkáját?* — kérdeztem rá az orvoslás módjára is.

„Gyakrabban alkalmaznék helycserét tervező és kivitelező, beosztott és vezető között“ (V). „A dokumentálódást javítanám prospektusok beszerzésével, a tervezők tanulmányútra küldésével (külföldre is)“ (T). „Folyamatosan ellátnám az osztályt a tervezéshez szükséges dokumentációval, külön sürgetések nélkül“ (T). „Bizonyos előnyökhöz juttatnám a tervezőket, hogy a legjobb mérnökök és technikusok akarjanak a tervezésben dolgozni“ (T). „Több humorral“ (Ü). „Az elvégzendő feladatok pontos megjelölésével és határidő kitűzésével“ (Ü). „Csökkenteném a papírmunkát, nagyobb felelősségérzetet próbálnék kialakítani“ (Ü). „Egyszerűsítенém a kapcsolatokat, a függőségeket“ (Ü). „Nagyobb feyelemmel“ (Ü). „Pontosan körvonalazott feladatokkal és felelősséggel“ (K). „Rendszerezéssel“ (K).

Valószínű, hogy a két utolsó kérdésre adott válaszok csak a mi vállalatunkra érvényesek, de akkor sem tartom érdektelennek sokrétűségüket.

15. *Ha kineveznék a főnöke helyébe, változtatna-e lényegbevágóan a kollektíva munkastílusán?* — kérdeztem tovább, tudva és tapasztalva, hogy a csoport munkájára rányomja bélyegét a kollektíva vezetőjének munkastílusa is.

Nem: 14. Igen: 7. Kisebb, nem lényegbevágó változásokat hajtana végre: 7. A gyökeres változtatások híve a tervezőcsoport fele, míg a kisebb változtatásokat inkább az üzemmérnökök hajtánák végre. Mint mindenben, ebben is van különvélemény:

„Egy gyár szerves egységet alkot, és nem kollektívák halmazát. Lényegbevágó változtatás (ha szükséges is) nemcsak egy kollektíva főnökétől függ.“ — Ez nem az általam feltett kérdésre adott válasz, azonkívül vitatható is.

A válaszok inkább a vállalati helyzetet tükrözik, és aláhúzzák az előző kérdés első válaszának helyességét: ha gyakrabban cserélné helyet beosztott és vezető, talán mindkettő jobban megbecsülné pillanatnyi helyzetét, és a munka, a haladás javára használná fel.

16. *Előnyére válik-e egy mérnöknek, ha több munkahelyen dolgozik, vagy akkor nyújtja-e a maximumot, ha több évig ugyanazt a munkát végzi?* — kérdeztem végül. A vélemények többségükben megegyeznek. „Nem árt, ha öt-tíz éven át különböző helyeken dolgozik, de azután állapotodjon meg egy munkahelyen, és a munkakörében törekedjen a tökéletességre.“ „Ma a technika annyira sokrétű és szakosított, hogy egy mérnök érthet sok mindenhez, de jót csak egy szűkebb domíniumban nyújthat. Az állandó munkahely-változtatás kitermeli a mindenhez konyítót, de semmit konkrétan nem tudó és felszínes megoldásokat tálaló típust.“ „Jobb, ha a kedvire választott szakterületen több évet dolgozhat átvezetés nélkül.“ „A tervezőosztályra igyekvő technológusnak a műhelyi gyakornokság nélkülözhetetlen.“

Vállalatunkban — s azt hiszem, máshol is — részben megoldott a gyakornokok alatti sokoldalú képzés. Minden gyakornok az első évben több hetes időszakot tölt minden részlegen, s az adminisztratív munkahelyeken is. Ezek a tapasztalatok feltétlenül szükségesek. Egyrészt a gyár megismerése szempontjából, másrészt mert az egyetemről kikerült „mérnökbojtárnak“ csak elképzelései vannak a termelésről és tervezésről.

Az elképzelések és a valóság, a gyakorlat és az elmélet közötti különbség azonban fokozatosan csökken, elsősorban az új irányelveknek megfelelően bevezetett évközi termelési gyakorlatnak és az utóbbi esztendőktantárgyi módosításainak köszönhetően.

De erről talán egy másik hozzászóló — vagy egy újabb kerekasztal-beszélgetés.

Kuszálík Péter

Kelemen Lajos és Kós Károly levelei Kristóf Györgyhez

Egy év és három nap választotta el korban művelődéstörténetünk két nesztörát: Kelemen Lajost és Kristóf Györgyöt. Egymás utáni évekre esik tehát születésük centenáriuma is. Máskülönbente szinte párhuzamosan fut életpályájuk. Kelemen Lajos már a marosvásárhelyi ősi Református Kollégium IV. elemista kisdíákja, mikor Kristófot Sáromberkéről a Bolyaiak városába hozzák a kollégium II. osztályába. Két évig voltak iskolatársak, talán ismerték is egymást. Utána tíz évre útjuk különvált, Kelemen kitartott az alma mater mellett, Kristófot szülei a híres Bethlen Kollégiumba írtatták. Mikor aztán Kemény Zsigmond egykori iskolájának éltanulója, önképzőköri elnöke 1898-ban beiratkozik a kolozsvári egyetem magyar–latin szakára, újra kollégája lesz a felsőbb éves, szintén filozopter Kelemen Lajosnak. Ekkor is megismerkedhettek, de közeli barátság nem fűzte őket egymáshoz. Az egyetemi éveket követően Kristóf a szászvárosi református Kún-kollégiumban, Kelemen — kis kitéréssel — a kolozsvári Unitárius Kollégiumban lesz tanár, s mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkára szervezi ennek vándorgyűléseit. A vajdahunyadi gyűlés megszervezésével kapcsolatban kezdenek levelezni, és — mint az alább közölt anyagból kiderül — talán Piskin kötnék egy életre szóló barátságot. Az első világháború után jutnak mindketten érdemi tisztségbe: Kelemen Lajos levéltári tisztviselő, Kristóf György pedig egyetemi tanár lesz (1922 tavaszán). Levelezésük 1924-ig folytatódik, mert Kristóf és népes családja csak ekkor tud véglegesen Kolozsvárra költözni. Barátságuk egyik legszebb emléke a *Pásztortűz* 1924-es évfolyamába (II. kötet 308.) írt megleghangú Kristóf-cikk Kelemen Lajosról. „Szinte lehetetlen volna még egy hosszabb cikkben is felsorolni, hogy mi mindenfélét tud Kelemen (s amit tud, azt magyarul tudja). Mesterjegyek és falfestmények, diplomatika és céhek története, családtörténet és etnográfia, szövegdivat és történet és építészet — mindezt Kelemen úgy tudja külön-külön, mintha egész életében csak azt az egyet tanulmányozta volna. Ezért aztán a lehetetlennek látszó kérdéseket is meg tudja oldani. [...] Éppen mint a köszönése, olyan az ő szívessége is: úgy köszön, mintha mi köszöntöttük volna, úgy tesz szívességet, mintha mi tennénk szívességet az elfogadás ténye által. Ez Kelemennek a legfőbb vonása.“ Kolozsváron a két világháború között nevelkedett történészek és irodalmárok szinte kivétel nélkül őket tekintették mesterüknek, sőt Szabó T. Attila, a később barátta fogadott tanítvány mindkettőjük emlékét, nevelő hatását egyforma szeretettel idézi. A romániai magyar szellemi élet kialakításáért folytatott közös küzdelmük végzetével, a nyugdíjaztatás után is tovább tartott kapcsolatuk, barátságuk, hetente, majd később havonta legalább egy délutánt együtt töltöttek.

Kristóf György körülbelül 1300 levelet és fogalmazványt tartalmazó személyi irattárát most az Állami Levéltár kolozsvári fiókja őrzi. Ebben a gyűjteményben összesen hét Kelemen Lajos-levél található. Közülük négyet közlünk, az 1911. szeptember 18-án, 1911. december 15-én és az 1921. december 27-én kelt, kevésbé jelentős, illetve hosszabb magyarázatot igénylő leveleket ezúttal mellőzzük. Minthogy az utolsó levélben szó esik Kós Károlyról is, ide csatoljuk a hagyatékban található egyetlen Kós-levél szövegét. Kós Károly és Kristóf viszonyáról nem sokat tudunk. Az *Erdélyi Helikon* egy alkalommal sem írt Kristóf műveiről. Mivel a miniszteri támogatással kiadott román nyelvű magyar irodalomtörténet megjelenése országos jelentőségű kultüreseménynek számított, s szinte valamennyi irodalmi és napilap közölt róla ismertetést, Kristóf szándékosnak vélhette az *Erdélyi Helikon* hallgatását. Kósék e levélváltás után sem jelentettek meg recenziót a könyvről.

Kedves Kolléga Úr!

A vajdahunyadi vándorgyűlés helyi bizottságától nyert értesülésünk szerint szíves volt az október hó 7—9-én ott tartandó vándorgyűlésünkre előadás tartására vállalkozni.

Ezt az értesítést éppen akkor kaptuk, midőn innen is föl akartuk kérni Kolléga urat.

Szászvárosból Görög Ferenc kollégát és Kolléga urat szándékoztunk mint régi működő tagjainkat¹ fölkérni, s Görög kollégát már kértük is, hogy a piski csatatér az emlékoszlopnál tartson nekünk a piski csatáról egy helyszíni magyarázó előadást; de sajnos elfoglaltsága nem engedte ezt vállalni.

Eppen erre akartuk megkérni most Kolléga urat is, midőn azt az értesítést kaptuk, hogy Kolléga úr Széchenyi és Madách² címmel kíván előadást tartani.

Bár ezt a bejelentést is köszönettel vesszük, mégis a gyakorlati szempontokat tekintetbe véve, melyek nekünk azt a tanulságot nyújtották, hogy a közönség ilyenkor elméleti előadást nem méltányol eléggé, még szívesebben vennők, ha Kolléga úr a piski emléknél tartandó előadásra vállalkoznék, mert ez tárgyánál fogva is inkább találna vándorgyűléseink programjába.

Mi Piskire október 7-én a gyorsvonattal érkezniénk, s az ottani több mint négyórás várakozási időt szeretnők a csatatér megtekintésére és a csata emlékezetére szentelni.

Egy tizenöt-húsz perces magyarázó szabad előadásra volna szükségünk, mely leírva a vándorgyűlési emlékkönyvben jelenne meg³.

Nagyon kérem, hogy lehetőleg szíveskedjék ezt elvállalni, s másik előadását pedig tartsa fenn ennek sokkal megfelelőbb szakosztályi üléseinkre. A szükséges forrásokat, melyeket nagyobbára én ismerek, a szászvárosi kollégium igazgatósága útján könyvtárunk a legszívesebben azonnal rendelkezésére bocsátja, mihelyt szükséges. Ha szíves válaszával egyidejűleg elküldi a csak általánosságban e tárgyban megírt kérést a könyvtárigazgatósághoz, úgy én azt szívesen kézbesítem, eljáróm, s a legszükségesebb források elküldéséről is lehető gyorsan gondoskodom.

Szíves válaszát minél előbb kérve

tisztelettel maradok
az EME Elnöksége nevében
Kelemen Lajos
titkár

Kolozsvár, 1911. aug[usztus] 22.

[ovális pecsét:] Erdélyi Múzeum Egylet MDCCCLXII

Nagyságos

dr. Kristóf György főgimn[áziumi] tanár úrnak

Szászváros

Erdélyi Múzeum-Egyesület

[kézirat]

Kedves Barátom!

Itt küldöm revízióra a piski emléknél mondott beszédedet. A korrektúra első lapját is mellékelem hozzá, hogy lásd: mily rég nyomdában van. A korrektúrát még okt[óber] 25-én beadtam.

A nyomtatás azon akadt meg, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága a Möller⁴ előadásának illetve tanulmányának a kiadására az elsőbbség jogát magának tartotta fenn. Nekünk tehát várni kellett volna addig, míg ez a díszes album-szerű mű Isten tudja mikorra elkészül. Ha bár az év közepére megjelenhetne, még vártunk volna a cikkért odáig is, de az időre tett kérdésünkre nem adtak választ, s így azt kértük, hogy engedjék meg Möller előadásának kivonatos közlését. Ezt megengedték, s Möllert ezelőtt több mint negyedévvél fölkértük, két héttel ezelőtt megsürgettük, de a cikk máig sincs itt. A többi nagyrészt kiszedve hever, s most küldöm szét a revíziókat, hogyha a hét végéig sem jön válasz Möllertől: kezdjük a nyomást. Ha aztán két héten belül a cikk megjönne, még bele jöhet az emlékkönyvbe.

Nagyon sajnálnók, ha elmaradna. Végtelenül becses dolog, s a mi Emlékkönyvünk útján most vagy 1200 emberhez kerülne el, nem mint az arisztokratikus diszalbum, melyet alig néhány kiválasztottnak áll módjában megvenni.

Ifjúságotoknak 60 darab Emlékkönyvet fogunk küldeni emlékül a piski ünnepeért. Természetesen az ott megjelent kollégák is tiszteletpéldányt kapnak.

Én most nagyobbára itthon, a lakásomon vagyok, igen rosszul. Erős légszűrőhurutom van. Már régebbi keletű, de az idén úgy erőt vett rajtam, hogy már-már elpatkolástól tartottam. Az év végéig szabadságoltak. Itt várom a jobb, melegebb

napokat, hogy mehessek Abbáziába — a mezőre s a Brétfőbe, mert tovább nem telik.

Milyen nyomorúság a mi életünk!

Ifjúságunk munkabíró idejét átküzdjük, átnélkülözzük, hogy mire élhető helyzetbe jutunk, hajótöröttek legyünk az egészségünkkel. Én is 1902-től a könyvtárnál elnapidíjasodtam öt és fél évet, hogy végre is attól a nekem való, választott pályámtól megváljak⁵.

Annyi is olyan gyönyörű ismeretlen anyagkincs ment át ott a kéziratárban és a levéltárban a kezemen, amennyi az utolsó évtizedek egyetlen magamféle erdélyi emberének sem. Ott a kilenc órás napi szolgálat nem hagyott időt hivatalon kívül foglalkozni velük — s azután sem hagyott a másik lefoglaltságom, a tanári és titkári munka, a család s a kenyérkereset.

Mit értem azzal, ami ismeretet ott szereztem? Ha az örökkévalóság más régióiba találnék hirtelen emelkedni vagy süllyedni: oda útravalónak vihetném. Oda pedig enélkül is el lehet jutni.

Még azzal sem használhattam, hogy bár a mások figyelmét fölhívhassem itt sok olyan tárgyra, ami igazán érdemes volna munkára. A családi levéltárak felét én hoztam vagy kunyeráltattam be, s mire feldolgozásukra sor kerül, nincs egészségem.

Attól a Barcsaynéától is, akiről a Múzeumban írtál⁶, van itt a Gyulai-Kuun levéltárban néhány levél. Azért írom meg, hogy ha netalán tovább is foglalkozol vele, ott kereshesd.

Naláczy Józsefre⁷ a testőriróra nem tudsz az ismert, kiadott dolgokon kívül valamit? Én évek óta gyűjtögetek reá, s emlékiratát kiadásra előkészítettem. Nem tudod, hogy hova került a Naláczy bárók levéltára? Ott lesz Hunyadban valamelyik rokon családnál.

Nekem van vagy 70 Naláczy-levelem, s még lemásolatlanul is tudok 23 d[aj-r]a[ly]bot itt a levéltár egy még ki nem használt családi [levél]tárában.

Újfalvy Sándor emlékiratai⁸ készen vannak a nyomdában. Csak az előszó és a függelék hiányzik még. Legkésőbb pünkösdre napvilágra jut ez a végtelenül becses erdélyi memoár. Jó lenne, ha valahol ismertetnéd. Ha vállalnád, szívesen küldetnék példányt belőle. Igazi élvezet olvasni.

Légy szíves, írd meg, hogy Kőváry László [Erdély [története] 1848—49-ben [Pest, 1861] haza küldte volt-e? Az én példányomat küldtem volt el Neked, s ne hogy a Könyvtár tévedésből bekebelezze magának, ha oda küldted.

A revíziót minél előbb légy szíves küldeni.

Szeretettel üdvözöl barátod:

Kolozsvár, 1912. III. 19. du.

Kelemen Lajos

N[a]g[y]ságo[s]

[levelezőlap]

dr. Kristóf György

főgimn[áziumi] tanár úrnak
Szászváros
Ref[ormátus] Kún-kollégium

Kedves jó barátom!

Hálásan köszönöm baráti megemlékezésedet és jókívánságodat⁹, mely a legelső volt nem kolozsvári barátaimé között. Adja Isten, hogy használhassak, szolgálhassak, Neked is szeretnék szolgálni, s hiszem, hogy tudni is fogok néhány Téged is érdeklő becses levéltári földolgozni valóval. Az erdélyi kincseket igazában csak a lélekben erdélyi ember érti és élvezi. Ha megengeded, figyelmedet föl fogom hívni néhány dologra. Az író Teleki Pálnak, Miklósnak, Lászlónak, Józsefnek, a koronaőrnek, Sándornak, a nagy T[eleki] Mihály fiának ezernyi értékes levele van itt¹⁰, mely olyan fejet, szívet és tollat vár, mint a Tied is. De mások is vannak itt, akik a homályból érdemük szerint a napfényre kíváncznak.

Cikkedet kinyomva láttam tegnapelőtt a nyomdában. A füzet, mely 1916-ról egész évről egy kötetben jelenik meg, még mintegy 6 hét múlva lesz készen. Sajtó alatt van az 1917. évi is, de az egy sumir cikk miatt még lassabban megy¹¹.

Én az év illetve május végéig még heti 13 órát kell hogy tartsak, mert nincs kivel helyettesíteni. Esküöm a héten teszem le.

Szeretettel üdvözöl barátod:

1918. IV. 9. este — Kolozsvár

Kelemen Lajos

N[aj]g[yságo]ls
dr. Kristóf György

egyetemi tanár úrnak
Orăştie (Szászváros)
Jud. Hunedoara

[kézirat]

Kedves Barátom!

A részemre kijelölt feladatnak¹² a legnagyobb sajnálatomra nem tudok eleget tenni:

Most 14-én lesz a román nyelvvizsgánk, s ez minden időmet elfoglalja. Biztos, hogy tudásom elégtelen, de legalább utolsó nem akarok lenni, s minden szabad órámban olvasok és tanulok. Tudod, hogy nem volt kívül gyakorolnom a nyelvet, mert a hivatalomban egyedül vagyok, s tudod, hogy miért nem kértem és nem kérek segítséget. Most aztán hic Rhodus, hic salta!¹³

Ebben a hónapban csak a vége felé dolgozhatom, ha ugyan szokás szerint közbe nem jön valami.

Azonban a népművészeti földadatot akkor sem vállalhatom. Nem is vagyok a szó teljes értelmében szakembere, s azonkívül a népművészetnek csak egyik, bármelyik ága is elég nagy földadot képekkal együtt 6 oldalra tömörítve. Ide az anyagnak oly abszolút biztos és összefoglaló tudása kell, amilyennel én ezen a téren nem rendelkezem.

Azt ajánlom, hogy a kalotaszegi magyar népművészetre, vagy annak bár egyik ágára (pl. építészet vagy a díszítőművészet, fafaragás) esetleg Koos (sic!) Károlyt kérd föl. Ő ezen a téren mint művész otthon van, s ezelőtt vagy tíz évvel a Művészetbe¹⁴ nagyon szép dolgot csinált a Kalotaszegről. Csak történeti tudásában voltak hibák. Ő azonban mer írni, ha nem is biztos valamiben. A történelmi részt, ha lesz benne, inkább én is átnézem, hogy ne legyen olyan kis tévedései legyenek, mint tavalyelőtt, hol a vistai templomot, mely a tatárjárást megelőző időkből való, egy javítási dátum alapján 1498-ban építtette föl. A bikali jó zömök gótikus templomot pedig, melyről kiabál a XIV—XV. századi falusi gótika, XVI. századnak minősítette. Azután véletlenül megtaláltam a pápai engedélylevelet is kiadva a Monumenta Vaticanákban 1900-ból az építés engedélyezéséről.

Nem építészettörténeti dolgokban, s főleg művészeti dolgokban megbízhatóbb, s jó tollú író.

Később nekem is lehetnének a Culturába írnaválói ezen a téren. Pl. a legrégebbi erdélyi magyar és székely kapuk vagy Sipos Dávid¹⁵ szószékei. Mind a kettő gyönyörű anyag. Illusztrálva díszére válhatik bármely világlapnak. Azonban az anyag egyikhez sincs megrajzolva, s a Sipos-féle katedrális anyaggyűjtésénél egy marha csendőrmester mint kémet lefogott volt Tóth Istvánnal¹⁶ és Gyallayval¹⁷ együtt. Elképzelheted aztán, hogy milyen szívesen teszi ki magát az ember hasonló hűlye zaklatásoknak.

A fakapukról még most is bámulatosan szép gyűjteményt lehet összehozni. Maros-Tordában 1673—1710, Háromszéken 1728, Aranyosszéken 1743, [17]61 a legrégebbi darabok évszámai. Ezek összeírásának utolsó órájában vagyunk. Különben szemünk előtt semmisülnek meg, s később még azt is kétségbe vonják az íróasztalok tudósai, hogy ilyen emlékek egyáltalában voltak is. Hihetetlen dolgokra jön reá az ember. Most például, amikor meg szerettem volna írni a Kornis-kastély 1673-i falépcsőház-faragványait, kiderült, hogy a kiadott fejfa- és kapufaanalógiák közt a legrégebbiek sem mennek előbbre 50 évnél¹⁸.

Malonyai úr könyvében¹⁹ a legrégebb kalotaszegi fejfa az 1880-as évekből való. Én még ezelőtt 25 évvel a marosvásárhelyi re[formátus] temetőben is láttam, sőt lerajzoltam két 1820 és 30-as évekből való ily fejfát. Úgy látom, hogy mostmár ezek lesznek a legrégebb erdélyi magyar fejfák. Ámbár, ha utána nézünk, bizonyosan akad még itt-ott ilyen korú. Ezelőtt 20 évvel pl. Galambodon is láttam 1820-as évekből való sírfát.

Ami a kolozsvári témát illeti, azt Aranymíves jelvények címmel kibővíthetném az Erd[élyi] Múz[eu]m régiségtára 1898-beli tavaly került ily emlékével s a temető 3 d[ajr]a[b] aranymíves jelvényével. Sajnos több magyar dolog e térről aligha akad most egész Erdélyből.²⁰

Itt leszel-e az Erd[élyi] Irod[almi] Társ[aság] választó gyűlésén²¹? Nagyon kíváncsós lenne [. . .].

Szeretettel üdvözlő és b.ú.é.k.

régi barátod

Kolozsvár, 1924. I. 3.

Kelemen Lajos

Kedves Barátom!

Bocsáss meg, hogy hosszú leveledre csak most válaszolok, de három hétig semmit sem csináltam, Kolozsváron sem voltam, teljes erőmmel verekedtem egy undorító influenzával Sztánán. Őszintén bevallom, hogy amikor elolvastam haragos leveledet — nem egészen értettem meg túlságos felháborodásodat. Igaz, hogy szükséges megemlékeznünk méltó cikkben a könyvről, mely magyar irodalomtörténet, szükséges kötelességünk, hogy azt méltassuk, nemcsak abszolúte, de abból a politikai szempontból is, hogy fontos esemény, ha lehetővé váltott irodalmi kultúránk megismertetése a románokkal²². Szóval egyáltalában nem azt akarom mondani, hogy az E[rdélyi] Helikonnak nem kötelessége, sőt elsődrendű kötelessége megfelelő formában tudomást venni erről az igazán kedvező eseményről a sok kedvezőtlen és szomorú között, viszont, hogy ez még nem történt meg, fel kellett volna tételezned azt az E[rdélyi] Helikonról, hogy ennek nem elvi, de gyakorlati oka, ill[etve] akadály van. Amint örömmel vettük a Chinezu rádióelőadásáról²³ való tudósítást, melyet kaptunk, éppen olyan, sőt még nagyobb örömmel fogadtuk volna, ha valaki arravaló ember megfelelő méltató ill[etve] ismertető cikket küld be könyvedről. Ez nem történt meg, bár külső munkatársaink közé tartozik legtöbb kollégiumunk irodalomtanára és fiatal tanárjelölt nemzedékünk jó része. Ezek mindenféle bolond ismertető cikkeikkel állandóan felkeresnek, nyugati és keleti írókról és írásokról való méltatásaikkal, esszéikkel állandóan kínoznak, köteteket írnak egy-egy francia vagy német íróról vagy már évek előtt megjelent egy-egy külföldi könyvről, s ugyanezek egyáltalában nem tolonganak, amikor aktuális, minket elsősorban és mindenek felett érdeklő könyvről és íróról kellene írjanak nekünk. Ez már így van. Ezért évek óta, eleitől kezdve éppen lapunknak könyvszemle rovata a leg-hiányosabb. Még a magyar része is, annál inkább a német (szász) és leginkább a román része.

Természetesen mihelyt könyvedet megkaptuk, kiadtuk románul tudó egyik igen komoly tanárember munkatársunknak²⁴, aki meg is ígérte, hogy méltatni fogja. Az történt, hogy hetek múlva — sürgetésünkre — visszaadta a megbízást azzal, hogy ő valami lapban már ismertette és második ismertetést róla már nem ír. Akkor kiadtuk egy románul szintén jól tudó író-munkatársunknak, aki azonban azt mondta: nem vagyok bolond, hogy irodalomtörténeti ismereteimet most kezdjem előlről felújítani, és nagy előkészülettel írni róla 1¹/₂—2 oldalt, amiért nem kapok annyit a laptól, mintha egy verset írok (ez igaz). S akkor kiadtuk egy tanárjelöltnek, aki azonban a mai napig sem írta meg az ígért cikket. Belső munkatársaink egyike sem tud eléggé románul, hogy méltathatná is a könyvet.

Ezért csodálkoztam, hogy felháborodtál azon, hogy még nem jött ismertetés lapunkban. Ez elsősorban irodalmi lap, melybe íróművészek írnak és nem szakemberek. A szakemberek cikkeit mi szívesen vesszük, szükségünk is van rájuk, de nem parancsolhatunk a tanár és más hozzáértőknek, hogy írjanak, ha hanyagok és ezt a kötelességüket nem vállalják magától értetődően. Ha nálunk hiba van, még nagyobb ebben a tekintetben éppen a szakíróknál, tanároknál, az irodalomtörténészeknél, az bizonyos. Tiszta irodalmi termékeknel még előbb-utóbb mindig kikényszerítjük az ismertetést, kritikát, legalábbis a fontosabbaknál, a „fegyelmezetlen” írómunkatársainktól, de ilyen természetű könyvismertetést és méltatást nincsen kitől kikényszerítenünk. Csak szépen kérhetünk, s ezt meg is tettük, és tovább is tesszük. Megírhatom, miután nem titok, hogy miután magyaroktól hiába kérünk, most román embertől kérünk ismertető írást, és olyan biztatást kaptunk, hogy azt meg is kapjuk. Meglátjuk.

Kedves Barátom! levelem nem bocsátnatkérő és nem hibát, mulasztást beismerő levél, sőt, nyugodt lélekkel állítom: mi nem hibáztunk. Ha valahol hiba van, akkor az nem a bohém, cigány művészeknél van ez esetben, hanem a komoly, kötelességeiket tudó szakembereknél, tudósoknál, akik — ebben az esetben legalább — nagyon fegyelmezetleneknek, kötelességmulasztóknak bizonyultak. Kénytelen voltam őszintén és nyílt leveledre kertesés nélkül, őszintén válaszolni, és hiszem, hogy Te ezt meg fogod érteni. Biztosítalak, hogy amikor megfelelően komoly, irodalmi nivón álló ismertetést kapunk könyvedről, természetesen azonnal közölni fogjuk az E[rdélyi] Helikonban. Ez nemcsak érdekünk, de kötelességünk is. És mi — lehetőségeinken belül — soha sem bújunk ki a kötelességvállalások néha igen kellemetlen terhe alól, még akkor sem, ha az reánk nézve kárt jelentett is, ami ebben az esetben természetesen nincsen.

Leveled kissé erős hangja, sőt gyanúsító kifejezései ezért nem bántottak. Ennél sokkal súlyosabb gyanúsításokkal illetett engem már az erdélyi magyarság gútesinn²⁵ sajtóba és társadalmának ún. krémje. Nem fáj, mert igazságtalan.

Végül még egyet, de egészen mellékesen: mi kultúrát csinálunk, s nem kultúrpolitikát. Illetve ami kultúrpolitikát mi csinálunk, azt eddigelé a hivatalos magyarság a lehető legrosszabb szemmel nézte és elítélte. Tehát e tekintetben nincsen mit az én szememre vess most. Ezt régen már megkaptam és viselem. Látod: őszinte vagyok, de azt hiszem, ez a legbecsületesebb — politika.

Őszinte szívvel köszönt
Kós Károly

Kolozsvár, [1]1935. II. 16.

JEGYZETEK

1. Görög Ferenc (1881—1970): történész, főleg a román—magyar kapcsolatokat kutatta. 1907-től a Kún-kollégium rendes tanára, 1917—1923 között igazgatója. Kristóffal együtt 1900-tól az EME tagjai voltak.
2. A tanulmány megjelent az Irodalomtörténetben (1913. 143—155.).
3. Vö. Dr. Kristóf György: *A piski emlék előtt*. Az EME Vajdahunyadon 1911. október 7—9. napján tartott hatodik vándorgyűlésének Emlékkönyve. Szerkesztette Erdélyi Pál főtítkár. Kolozsvár, 1912. 15—21. A kötet elején Kelemen Lajos titkár számol be a vándorgyűlés eseményeiről.
4. Möller István (1860—1934): építész, műgyememi tanár, a vár restaurálásának vezetője. Az előadás nem került be az *Emlékkönyv*be, hanem *A vajdahunyadi vár építési korai cím*mel a *Magyarország műemlékei* (Budapest, 1905—1913) III. kötetének 77—104. lapján jelent meg.
5. Kelemen Lajos 1905 februárjától óraadó, 1907-től 1918-ig rendes tanárként tanít a kolozsvári Unitárius Kollégiumban. 1918 októberéig újra óraadó. Vö. *A kolozsvári Unitárius Kollégium értesítője* a megfelelő tanévekre. Közben 1908-tól ideiglenes, 1909-től rendes titkára az EME-nek 1921. dec. 29-ig, amikor le kell mondania.
6. *Adatok Barcsay Ábrahám életéhez*. Erdélyi Múzeum, 1911. 249—268.
7. Naláczy József báró (1748—1822) emlékiratát bevezetővel ellátva a *Napkeletben* jelentette meg Kelemen Lajos (1920. 480—489.; 1921. I. 30—34.).
8. Újfalvy Sándor (1792—1886): vadászati szakíró, emlékiró. Szóban forgó memoárja csak 1941-ben jelenhetett meg az EME kiadásában.
9. Kelemen Lajost a minisztérium „szolgáltatételre a Kolozsvári Tudományegyetem és Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtára levéltári osztályához rendelte be” (Keresztény Magvető, 1918. 69.). Ehhez gratulált Kristóf.
10. A széki gróf Teleki család 301 köteget tartalmazó gyömrői levéltára 1906-ban került az EME birtokába (vö. *Az EME évkönyve az 1906. évről*, 48.).
11. Végül 1916—17-re egyetlen összevont kötetet jelent meg az *Erdélyi Múzeum*nak. Ebben Kristóf egy bírálattal szerepel. A sumír-cikk kimaradt.
12. 1924-ben *Cultura* címen négy nyelvű (román, magyar, német, francia) folyóirat indult Kolozsváron. Magyar szerkesztője Kristóf György volt. A lapnak mindössze négy száma jelent meg. Kós Károly *Kalotaszeg* című, bőven illusztrált francia nyelvű cikke a 4. számban jelent meg.
13. Jelentése: Most mutasd meg, amit tudsz!
14. Átnéztük a *Művészet* I—XVII. évfolyamait (1902—1918), s mindössze három Kós (Kosch) Károly-rajzot találtunk (1907. 95—97.).
15. Sipos Dávid (?—1762): kidei asztalos, kőfaragó, az erdélyi virágos reneszánsz mestere. Bonchidai, dési, drági, köblösi, hadadi templomok számára készített szószéket.
16. Tóth István (1892—1964): festőművész, grafikus, a kolozsvári Unitárius Kollégium rajztanára. Több könyvet, folyóiratot illusztrált.
17. Gyallay Domokos (1880—1970): népszerű író, szerkesztő.
18. Kelemen Lajos: *A legrégebb magyar hímesoszlopok*. Pásztortűz, 1924. II. 6—9.
19. *A magyar nép művészete*. Számos szakértő és művész közreműködésével írta Malonyay Dezső. I—V. kötet. Budapest, 1907—1922.
20. Vö. Kelemen Lajos: *Egy kétszáz éves kolozsvári ház és jelvényei*. Pásztortűz, 1925. 285—287.
21. Kristóf György 1921. V. 14. óta rendes tagja volt az EIT-nek.
22. *Istoria limbii și literaturii maghiare de Gheorghe Kristóf*, profesor la Universitatea din Cluj. Minerva. Cluj, 1934.
23. Ilyen tudósítást nem találtunk a folyóiratban, feltehetően Berde Mária Ion Chinezu könyvéről írt ismertetésére (1931. 396—400.) utal Kós.
24. Valószínűleg Rajka László, aki az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1934-es évfolyamában ismertette a könyvet.
25. Jelentése: megbízhatónak tartott.

A gyulafehérvári székesegyház helyreállítása

Négy völgy és négy folyó, a Maros, a Sebes, az egyesült Küküllő és az Ompoly találkozásánál, tágas, termékeny medencében terül el Gyulafehérvár városa. Valaha itt virágzó római város és katonai tábor terült el: Apulum. Ez utóbbit nyomban Dácia meghódítása (i.sz. 107) után létesítette Traianus császár a tartomány védelme céljából, az I. Adjutrix és a XIII. Gemina légió állomáshelyéül.

A középkorban épült négyszögletes alapú várat magas falakkal s a négy sarkán egy-egy bástyával erősítették meg. Ezt a várat a latin oklevelek *civitas*nak nevezték, ellenben a székesegyház s mellette a püspöki palota külön várat (latinul *ara*, magyarul Kendervár) alkotott. E külön vár egyik falmaradványát a kántorkisokészkei északi szárnyának tatarozása során feltártuk.

Az erdélyi római katolikus püspökség alapítása után indul meg a székesegyház építése. A régészeti ásatások során egy római kultikus hely maradványaira bukkantunk: oszlopindításokat és oltárkövet találtunk. A régi romok köveinek felhasználásával épült ókeresztény bazilika a mainál kisebb volt. Az alapfalak és a kör alakú keresztelőkápolna alapjai, több faragott oszlopfő, konzol s az egyik bejáró timpanonjának faragványai ma is megvannak. Ezt az első keresztény épületet valószínűleg Vata pogány lázadása során rombolták le. A mai alaprajzon I. László (1074—1095) idejében, részben római kövek felhasználásával épült a román kori félköríves ízlésű székesegyház két mellék- és egy kereszthajóval, egy központi toronnyal. Az alaprajz elrendezése latin keresztalak, keresztmetszete bazilikális, a két mellékhajó alacsonyabb a főhajónál. A székesegyház nem maradt meg eredeti állapotában, majdnem minden század épít hozzá, alakít rajta, az akkori ízlés szerint.

Az 1907-ben megindított helyreállítási munkálatok alatt az alapfalak kiásásakor előkerült a keresztelőkápolna. Az első templom keresztelőkápolnája valószínűleg a déli oldalon, az első templom alapfalainak részletei néhány méter hosszúságban az északi oldalon lehettek. A munkálatok során az első templom félköríves apszisának néhány köve is előkerült.

Az 1967-ben kezdődött újabb restaurálási munkák nyomán bebizonyosodott, hogy az első templom, melynek nagy méretű félköríves apszisa van — és amely a jelenlegi templom kereszthajójában található —, tényleg háromhajós volt, azonban az oldalhajók nem félkörívesen záródtak, hanem valószínűleg egyenesen; ennek nyomát fedeztük fel a gondos ásatások során. Alapfalai felhasználták az egykori Apulum római város épületeinek nemcsak sima, jeltelen kőanyagát, hanem faragott köveit is. Alaprajzi elrendezése a maihoz hasonló volt, kereszthajó nélkül. A főhajó szélessége kb. 8 m, a mellékhajóé 3,50. A körkápolna átmérője 5,20 m.

A székesegyház padlójának a régi szintre való visszaállítása során természetesen újabb régészeti ásatásokat végeztünk — előbb a templom északi, majd a déli felében igen sok csontot, elfalazott sírokat találtunk. Többek között egy lovat, valószínűleg a XVI. századból, sarkantyúval, egyenes karddal.

Az első székesegyház alapfalai teljes egészében felszínre kerültek, az eddig ismeretlen nyugati falrész is. Az alapfalakba annak idején beépítettek több igen érdekes és értékes római követ, oszloplábakat, törzseket, feliratos köveket. A székesegyház fűtését célzó nagyméretű alapvezetékek lefektetése szükségessé tette az első bazilika alapfalainak áttörését. A műveletet úgy oldottuk meg, hogy ezeken a részekén a nagyméretű antik kőfaragványokat kiemeltük, így értékes faragványok birtokába jutottunk.

Az első székesegyház alapfalai komoly építkezéstről tanúskodnak, a falak vastagsága: 1,45—1,70 széles és 2,00 m mély, kőanyagát a magyarigényi, sárdi, ompolyicai és más közeli kőbányákból szállították.

A tatárjáráskor (1242) a templomhajók boltozatai beszakadtak, a keresztelőkápolna fölött épült középtorony beomlott, a falak megrepedeztek, a székesegyház

legnagyobb része elpusztult. Rogerius nagyváradi kanonok, a pusztítás szenttanúja megrázó részletességgel írja le mindezt *Siralmas ének* című ismert krónikájában.

A tatárok kivonulása után a templom helyreállítása megkezdődik. Nem építették újjá azonban a központi kupolás tornyot. Az átmeneti csúcsíves boltozás arra mutat, hogy a híres francia építőmester, Villars de Honnecourt és társai dolgoztak rajta. A boltozatok most is állanak.

1277-ben, nagybőjt második vasárnapján a szászok támadják meg és égetik fel az alig helyreállított templomot. A tatározást végző kőfaragókkal 1287-ben és 1291-ben kötött szerződés eredeti okirata ma is megvan. Ez idő tájt épült a templom keleti részén a magas alakú szentélyzáródás, amely a kezdődő gótika emléke; sajnos, az 1753-ban történt helyreállítása rontott eredeti formáin. Hunyadi János kormányzó a két nyugati tornyot építtette. Laso (Lászay János) az északi reneszánsz kápolnát faragványokkal és feliratokkal látta el. 1601-ben sokat szenved a templom belseje, Rácz György vezér egyik hajdúja még Hunyadi János sírját is feltöri. 1603-ban Bethlen Gábor és Székely Mózes ostroma nyomán leég a tetőszék, elolvadnak a harangok, s felrobban az északi toronyban elhelyezett lópor... Később Bethlen Gábor helyreállíttatja a megrongált templomot; 1661-ben Ali basa csapatai istállóknak használják. A katolikus püspökség helyreállítása után III. Károly és Mária Terézia renováltatja az értékes műemleket, 1758-ban újra leég a fedél, elolvadnak az Apafi fejedelem és Mártonfi püspök idején öntött harangok. Sztoyka és Batthyány püspök készítteti a barokk főoltárt, a kanonoki stallumokat és a szószéket. Haynald püspök idején bécsi mesterek restaurálják a székesegyházat, ekkor távolítják el köveiről a vakolatot. 1904-ben Möller István építész restaurálja a székesegyházat. Nyugati homlokzata abban az időben kéttornyos volt. Ma már csak az egyik torony van meg, melynek felső részét Bethlen Gábor fejedelem idejében építik ki. A háromemeletes tornyok között építtették a széles, impozáns, félköríves nyílászáródású, akantuszleveles díszítésű előcsarnokot. Az építményt a barokk időkben három szoborral díszített oromfallal zárták le. A nyugati főkapu a kifejlődött gótika alkotása, kiváló munka. A déli oldalon a fejedelmi kapu bizánci hatású, fonadékös díszítéssel. A régi sekrestye bejárója hasonló kiképzésű volt.

A kereszthajót dél felől hatalmas — négy méter átmérőjű — impozáns rózsablak világítja meg, melynek kialakítása, üvegezésének színes összetétele kellemes hatású. A két mellékapuszis külseje igen szép szerkesztésben emeli a székesegyház építészeti értékét. A déli részen a finoman faragott frízen kívül bikát ölő oroslán képviseli a román kori szobrászatot. Az északi mellékhajó apszisán finoman faragott koszorú, közepén három lőfej; csak három fület faragott nekik a művész, de mindegyik lónak mégis két-két füle látszik. Az apszis oszlopfőjén sárkányok és groteszk faragványok láthatók. A gótikus szentély koronázó párkánya alatti frízen sok román kori dombormű van másodlagosan elhelyezve. Az északi oldalon Széchy András püspök (1356) kápolnájának falát, a régi köveket felhasználva, Várday Ferenc püspök (1525) építtette újra. Az északi bejáró, amely egyben a Lászay kápolna bejárata is, igen gazdag reneszánsz kiképzésű. A kápolna pillérein mitológiai alakok láthatók, a bejáró falán pedig Geréb László püspök (1476—1501) címere. A kápolnát szépen szerkesztett hálóboltozat borítja, a székesegyházba vezető kapubéllet gazdagon faragott reneszánsz munka.

A templom belseje impozáns térhatású, gazdagon faragott oszlopfőkkel, amelyek a román kori építészet kiváló alkotásai. Érdekes kiképzésű két összefonódott nyakú madaras oszlopfő vonja magára a szemlélő figyelmét, továbbá egymáshoz simuló bambós kapitelek, madarak, emberek, groteszk alakok teszik változatosná a hatalmas, háromhajós alaprajzon épült, kereszthajóval ellátott székesegyházat. Az oszloplábazatokat saroklevelek, rózsák, kéttörzsű oroslánok és emberi alakok díszítik. A déli mellékhajóban — a régi sekrestye helyén — láthatók az első templom déli falához épített keresztelő rotundájának (körtemplomának) alapfalai. E körkápolna külső hossza az apszissal együtt 10 m, szélessége 8 m. Falait kőkvaderekből építették, déli oldala teljesen belesimul az első székesegyház mellékhajójának falába. Nem valószínű, hogy eredetileg különálló épület lett volna. Építése feltehetően egybeesik az első, XI. századi székesegyház keletkezésével. A második székesegyház építése idején bonthatták le, mert a nagyobb méretű második templom fala átvágja ezt a keresztelő kápolnát.

A Széchy—Várday kápolna padozatában helyezték el három középkori püspök sírkövét. A falán Visconti és Bril olasz építészek epitáfiumaiban gyönyörködhetünk. Ők III. Károly idejében vezették a székesegyház restaurálását. Ide temetkeztek az erdélyi püspökök, fejedelmek, főurak, nagyasszonyok; Hunyadi János kormányzó, féltestvére, Johannes miles, „frater Gubernatoris“, Hunyadi László, a kormányzó fia, Izabella királyné, Szapolyai János király felesége és fia, János Zsigmond, akiknek szarkofágja szürke márványból készült, igen gazdagon faragva... Izabella ki-

rállyné szarkofágján az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszéd, a János Zsigmondén a hadadi csata képe van kivésve. Itt nyugszik az 1552-ben, Alvincen meggyilkolt Martinuzzi Fráter György, Báthori Endre bíboros, valamint Bocskai István fejedelem is. A gondosan összegyűjtött csontok részére ossariumot létesítettünk, miként azt 1911-ben is tették volt.

A gyulafehérvári székesegyház — hadd jegyezzük meg — évszázadokon át a hazai építéset tiszta vízü forrása volt. A középkori társadalmi igényesség, magas művészi alkotókészség és nem utolsósorban a helyi adottságok hozhatták létre e nagy jelentőségű műremeket. Olyan műhely és iskola alakult itt ki, amely bekapcsolta a helyben talált formakincset az európai építéset áramlataiba...

A nagyon megrongálódott székesegyház restaurálási munkálatait 1967 novemberében kezdtük, és 1973. december 31-én szakadt meg. Ez idő alatt a következő munkálatokat végeztük el.

Mindenekelőtt a fedélszerkezetet javítottuk meg, a korhadt vagy hiányzó gerendák kicserélésével, kiegészítéssel és átrakttuk a régi hód farkú cserepek a szükséges fedéllecek pótlásával. Az új cserepet már úgy készítettük, hogy elhelyezésükkor a fedéllechez cinezett dróttal erősíthessük, vagyis a cserép fület átfúrjuk. Így megakadályoztuk azt, hogy a vihar a cserepeket leseperje a fedélről.

A koronázó párkány az idők során szinte teljesen elpusztult, s helyét téglából falazták ki. A még meglevő égett köprofilok alapján kőből újrafaragtuk. A Kolozs megyei Bács-torokból, illetve Jegenyéről származó követ használtunk. Munkánkat mind a déli, mind az északi oldalon egyaránt el kellett végeznünk, a nagyméretű pusztulás miatt. Ugyanakkor mindkét oldalon a kiégett, illetve elmállott homlokzati kővadereket újakkal helyettesítettük.

Négy tönkrement támpillért kicseréltünk. A restaurálás során a még kiolvasható formákból a támpillérek fiáléit keresztrózsákkal és kúszólevelekkel majdnem egészében újrafaragtuk. A sima falfelületeket a nagymérvű szennyeződéstől lemostuk és újravezégtük. A déli és északi mellékhajók fedélszékeit, amely a többszöri beázás következtében elkorhadt, vasbeton szerkezettel és új fagerendák hozzáadásával tataroztuk. Az 1907-ben megkezdett formák és anyag szerint a két mellékhajót 3 mm vastag ólomlemezrel fedtük be, s a szükséges fekvőkapcsokat facsarokkal erősítettük a szarufákhoz, míg a látható részét stilizált tulipán formájában alakítottuk ki.

A templomhajót azt megelőzően feltöltötték, és idegenszerű anyaggal burkolták. Az eredeti szintre való visszaállítás során kiszabadítottuk a támpillérek lábazatait, és vastag kőlapokkal burkoltuk. Ugyanakkor a régészeti ásatások nyomán előkerült első székesegyház alapfalait zöld színű kővel jelöltük meg, hogy világos legyen az elkülönülés. Megjegyzem, a főlős töltés eltávolítása után ezeken a részeken is régészeti ásatásokat végeztünk, és sok csontot, a XVIII. századból származó elfalazott sírokat találtunk.

A nyugati bejáratnál jobbra, a karzatot tartó oszlopoknál megtalált csontváz a legnagyobb valószínűség szerint Martinuzzi Fráter György váradai püspök, királyi helytartó, kormányzó miniszter (1480—1551) maradványai, akit galádul meggyilkoltak Alvincen. Bitay Árpád *A székesegyház és környéke* című füzetében írja: „Ez az emelés elfödte az oszloplábakat és elfödte Martinuzzi sírját is, amely bemenet jobbkére volt a kórustartó első oszlop előtt.” E sorok alapján kutattuk föl a sírhelyet, a leírás hitelesnek bizonyult, s eszerint merjünk állítani, hogy megleltük az emlékeztető „György barát” hamvait, melyek abban a történelmi együttesben nyertek elhelyezést, amelyben Martinuzzi élt, tehát a Várday kápolnában, ahol Izabella királyné és János Zsigmond szarkofágjai vannak.

A feltöltés eltávolítása során, a templomhajó utca felőli részén egy rézurnában előkerültek a tudós erdélyi püspök, gróf Batthyány Ignác (1741—1798) maradványai is. Az urnát visszahelyeztük a középső hajó harmadik oszlopkötege mellé, az északi részbe. A padlózat munkái során — mint már említettük — a kőpadló alá a fűtéshez szükséges belső alapvezetékeket helyeztük el. Úgyszintén ehhez a munkához tartozik a lépcsőzet beiktatása, amely a hajóból a kereshajóba vezet. A padló és lépcső készítéséhez igen jó minőségű jegenyei követ használtunk fel. A belső munkálatok során nagyméretű állványzatot ácsoltunk, melynek segítségével a boltozatbordákat kipótoltuk, megerősítettük, valamint megtakarítottuk a többrétegű meszeléstől. A boltozatot helyenként újravakoltuk. Újrafestettük az egész templombelső vakolt részeit is, kivéve a szentélyt. Ugyanakkor a kővaderekből készült falazatról minden szennyeződést eltávolítottunk. A déli részen igen sok kővadert cseréltünk ki. A padló lemelítése következtében szükségessé vált a nagy művészi értékű barokk márványoltárok gondos lebontása, szétszedése és visszaállítása. Ugyanígy jártunk el a Hunyadiak, Izabella királyné és János Zsigmond síremlékével is, amelyek a bejáratnál balra, az északi falhoz voltak építve. Érdemes megemlíteni, hogy

eredeti helyére, tehát a falhoz állítottuk Izabella királyné szarkofágját, míg a János Zsigmondé a Várday kápolna közepére került, hogy az eddig rejtve volt szarkofág oldalát képező dombormű is látható legyen.

A Hunyadiak síremlékeit oda helyeztük, ahol megtaláltuk őket, mert hitelesen nem tudtuk megállapítani eredeti helyüket. Figyelembe véve az erre vonatkozó gazdag vitairódmalmat, amely valaha a sírok elhelyezése körül támadt, és az újabb megnyilatkozásokat, arra az elhatározásra jutottunk, hogy az új felállítás alapelve az eredeti állapot lehető helyreállítása kell hogy legyen. Tehát három tumba (koporsó) alakú síremléket kellett rekonstruálni: ifj. Hunyadi János gótikus síremlékét, amelyhez megvannak mind az oldallapok, mind a fedőlap; Hunyadi János kormányzó síremlékét, amelynek csupán a két oldallapja van meg; a Hunyadi-család valamelyik férfi tagjának (Lászlónak?) a síremlékét, amelyből csak a fedőlap maradt meg. Megemlítendő, hogy Mátyás király az 1460-as években kelt egyik oklevelében írja, hogy atyján és bátyján kívül még több vérrokona nyugszik Gyulafehérvárott.

A helyreállítás nyomán Hunyadi János tumbájának domborművei szabadon maradtak. A XVI. századi faragványokat, a két rövid oldallapot a falba bemélyítve helyeztük el, míg a domborműbe faragott ismeretlen fekvő vitézt (Balogh Jolán, az erdélyi reneszánsz kiváló szakértője szerint valamelyik Kendi, Ferenc vagy Antal lehet) meghagytuk Hunyadi János síremlékén. A harmadik síremlék faragott oldalaira került az eredeti fedőlap.

A restaurálás során szükségessé vált a csonkatorony oldalában levő csigalépcső részbeni lebontása. A vékonyfalú építmény annak idején a robbanás következtében nagyon megrongálódott, a repedések immár erős elváltozást mutattak, amelyet a megnövekedett forgalom, rázkódás is fokozott. A bontás során számos régi faragvány került elő, többek között egy pompás övpárkány, középen bimbós oszlopféjjel. A faragvány indás, szőlős és galambos kiképzése bámulatos faragókészségről, tudásról tanúskodik. A több darabban előkerült művet gondosan összeillesztettük, és egyberagasztottuk. Az értékes töredék valószínűleg a lebontott főapszist díszíthette, s kora megegyezik az északi mellékapuszis frízével, vagysis a XIII. századból való.

A csigalépcsőt újraépítettük, 105 darab nagyméretű kőlépcsőt és ugyanannyi lépcső alatti vállkővet helyeztünk el. A felmenő falakat az eredeti soroknak megfelelően kőkvaderekből faragtuk és építettük, az árkádos övpárkányok kiképzésével.

A Lászy kápolna restaurálása folyamán a fedélszerkezetet felújítottuk, és új, 3 mm vastag ólomlemez tetőt helyeztünk rá. Építésekor a reneszánsz kápolna főpárkányát kiterjesztették az addigra bizonyára kifagyott román kori oldalhajóra is, több helyen lefaragva az eredeti, hullám alakú fríz. A még fellelhető formák és a látható vonalvezetés alapján újrafaragtuk az eredeti román kori fríz, meghagytuk a felső, reneszánsz főpárkányt is. Nagy gonddal helyreállítottuk a gyönyörű Lászy kápolna bejáratát, melynek profilos és figurális a kiképzése. A kápolna építője a főpárkányzati felirat tanúsága szerint Lászy János volt, aki az épületbe „belevitte” kora művészetének sok értékét, és megőrkíttette a korabeli főemberek emlékét azzal, hogy a kápolna homlokzatára faragtatta címerüket. Építészeti szempontból az erdélyi kora reneszánsz legszebb alkotása.

A nagyméretű nyugati torony fedele is igen-igen megrongált állapotban volt. A sokévi ázások a torony fedélszerkezetét is elkorhasztották. Helyreállítása a szokásos módon, a korhadt részek kicserélésével történt. Hasonlóképp 3 mm vastag ólomlemez tetőt kapott. Ugyanakkor a tornyot díszítő keresztet is megerősítettük.

A régészeti ásások a templom nyugati felére is kiterjedtek. Ennek eredményeként a jelenlegi székesegyháztól mintegy 20 méterre nyugatra előkerült egy egyhajós templom, félköríves apszis záródással, körülötte egy korai temető. A feltárt halottak szájában XI. és XII. századi pénzeket leltünk. Ezek szerint Gyulafehérvárott létezett még egy korai templom, amely valószínűleg megelőzte a nagy székesegyházat. Lehetséges, hogy ebben a templomban tartottak istentiszteletet, amíg a székesegyház épült. Ezt az épületet később ki is javíthatták, mert utóbb is használták, körmeneti kápolnának. Egy 1526-ban kelt oklevél tanúskodik erről, melyben egy perben megidézük Antal mestert: „Antal mester ennek az elébbmondott Erdély-fehérvári templomnak élébe, szent Miklós püspök és hitvalló tisztelőre épített körmeneti kápolna igazgatója.” (Állami Levéltár. Kolozsvár: Fond Kemény család, Csombord.)

A restaurálás eredményeként ismét helyreállott a székesegyház eredeti formagazdagsága, ismét gyönyörködhetünk középkori építészetünk kiváló alkotásában. Az eddig végzett munka azonban csak az első szakaszt jelenti, a hátralevő kisebbik rész a közeljövő feladata.

Bágyuj Lajos

Íróprogram, irodalom, „identity“

Gondolatok a könyvtárban

„Alszik a busz. A bő karácsonyi ebédek-vacsorák után nyugtalan álmot alszik a néger néni. Okuláréval az orrán, talán hogy tisztábban láthassa álmait. Nekem is csípi még a nyelvemet nemzetközi konyhaművészeti versenyünk néhány nigériai és etiópiai nyencfalata, amelyek fűszerszámaiktól enyhe torokgyulladászt kaptam.“ Iowa City és Davenport között ki az, aki afrikai ízekkel szájában okulárét és fűszerszámat emleget? A válasz további töprengésre készítet összeszűkült és kitágult világunkról; hiszen az idézett sorok írója Belgrádban született, ma is féltve őrzi ifjúsága Bega-parti emlékeit, Kolozsvárt érett értelmiségivé, és Bukarestben lett az írószövetség tisztségviselője. 1972 őszétől 1973 tavaszáig egy amerikai kisváros, Iowa City egyeteme mellett működő International Writing Program ösztöndíjas meghívottja volt. (Nemzetközi Irodalmi Program helyett talán pontosabb az „író-program“ fordítás; van is már némi hagyománya, közelebb is áll az angol eredetihez, főképpen pedig — a szerencsés „tagok“ beszámolója szerint — jobban fedi a tényeket.) Ha mindehhez hozzátesszük, hogy a szóban forgó romániai magyar író, aki fesztelenül cseveg és levelez több világnyelven nagy szellemekkel, divatos egyéniségekkel, útjára elkísérhette szász költőnő felesége — nemcsak a barkochba megfejtéséhez jutunk el, hanem irodalmunk új helyzeteinek, bonyolultságának megértéséhez is. Szász János könyve, az *Amerikából jöttem* már ezért nagyobb figyelmet érdemel, mint a másutt megjelenő sok-sok, az utazások számával egyenes arányban szaporodó útikönyv. A számbeli növekedés különben nálunk ugyancsak megállapítható, s ahogy az újkori emlékiratok régi erdélyi hagyományt elevenítenek föl, hasonlóképpen kapcsolat teremthető múlt századok és jelenkor útirajzai között. (Erre a kapcsolatra egyelőre inkább a szerzők, semmint kritikusaik s az irodalomtörténészek utalnak.)

Viták újultán, irodalmunk sajátosságának jegeit keresve, lehetetlen nem gondolnunk e műfaj nyújtotta tanulságokra. Egészen odaig nyúlva vissza a hazai „műfajtörténetben“, amikor emlékirat és útirajz kényszerűen összekapcsolódott; jobb példát erre Kuncz Aladár *Fekete kolostoránál* nemigen találhatunk. Ha alaposabban belegendolunk, néhány évtizeddel később Sütő András kiváló esszéje, a *Perzsák* is effajta (a külsőségekben nyilván kellemesebb) keresztteződésből született. De, ha csak nem piacra készült, mester-(üzlet-)emberi útirajzzal állunk szemben, még a legtisztább műfajú, egyértelműen az útiélményekre koncentráló útirajzon is átüt az emlékezés lírája, a helyzettudathól fakadó töprengés, amely történetfilozófiai eszmefuttatássá nemesedhet. Erdemes hát olykor a lektúrt komolyan venni — az író és önmagunkat egyaránt becslülve vele. Nemcsak arra figyelve, amit mond, hanem arra is, ahogy mondja. Asszociációk, közeli és távolabbi párhuzamok, ellentétek mondjuk egy amerikai útirajz esetlegességeiben is törvényszerűségeket segíthetnek megérteni; egy komplex jelenséget, amelyet közönségesen így szoktunk megnevezni: romániai magyar irodalom.

Amikor például ezt olvassuk Szász Jánosnál: „Elmeséltem neki [Oravec Imre budapesti költőnek, a Nemzetközi Íróprogram egyik vendégének] néhányat az élményeinkből, és hozzátettem: néha valósággal szégyelljük a szerencsénket, azt, hogy mi minden megadatott nekünk. Imre belekortyolt a savanyú amerikai sörbe, és csöndesen megjegyezte, hogy azért nem kell annyira kétségbeesni“ — lehetetlen nem társítanunk hozzá Szabó Gyula kubai naplójának, a *Tinta és tulipánnak* a bevezetőjéből a következő ironikus mondatot: „En magam még be sem töltöttem a tizennyolcadik életévemet, s már megérhettem, hogy túljussak a megye határán!“ No persze, Közép-Kelet-Európa háborús nemzedékei, akár a helyi viszonylatban gazdag város, akár a szegénységet újratermelő hegyvidék küldte őket, közel egyforma késéssel léphettek ki az elszigeteltségből a nagyvilágba, a késés behozatalában

azonban még különböznek az esélyek. Ez nyilván hagyomány, egyéni alkat, ráfordítás kérdése is, nem csupán a lehetőségeké. Szabó Gyula úgy készül a ritka nagy alkalomra, egyhónapos kubai útjára, írószövetségi kiküldetésére, mint amikor szülőfaluja, Homoródomlás közelmúltját vagy a régmúlt évszázadokat akarja hiteles dokumentumokban megfaggtatni; így születik a *Gólya szállt a csűrre* és *A sátn labdái* között a szintén nehéz veretű *Tinta és tulipán*. Szabó Gyula szavaival, „ez az egész útinapló egy hamisítvány: a valóságban így nem utazik az ember. Valószínűleg csak akkor lehet ennek, ha úgy veszem, hogy három útról van szó: először, amikor olvasmányaimban jártam meg, másodsor, amikor a valóságban, s harmadszor most, amikor írom. A »napló« ennek a három útnak — az Olvasott-nak, a Valóságosnak és az Írott-nak — mint egynek a rögzítése.” Azzal a történelmi-dokumentarista, áttintellectualizált paraszti realizmussal, amely a *Gondos atyafiság* íróját ma jellemzi.

Szász János sokkal pazarlóbb. Teheti. Nem kell sokszorosan megfogartnia az élményt, elég, ha válogat belőlük, oly bőven záporoznak rá és belőle az információk. (Mint az itt reprodukált beszélgetésekből kiderül, Marcuse, Ferlinghetti egyaránt elcsodálkozik, milyen jól vizsgálják belőlük az interjúkészítőt.) Szász, állandó szellemi készenlétben, Európában, sőt — az új könyvben elbeszéli hét hónap után — az Egyesült Államokban is otthonosan mozog, s bár jól érzékeli a történelmi különbségeket, nincsenek komplexusai. Irigylésre méltó (noha valószínűleg nehezen eltanulható) az a könnyedség és természetesség, ahogy fölkeresi Jean Roussetot és Paul Celant, találkozik Günther Grass-szal és Zbigniew Herberttel, levelet ír Millernek, Angela Davisnek. Az újságíró biztonsága? A kultúrákban, irodalomban, politikában, filozófiában járatos emberé is. A hibaszálalék bizonyára nem kicsi, de hát ez már a mesterséggel jár. És aztán nem is olyan fontos, hogy az „álmogyáros” filmrendező, George Cukor valóban századik születésnapját ünnepelte-e, vagy a *Filmlexikon*nak van igaza, és „csak” 1899-ben született. (Vagy talán a Paramountot alapító, 1873-ban született Zukor Adolfról van szó?) Hogy a „Greyhound” busztársaság neve nem „Gray Hound”, s nem szürke kutyát, hanem agarat jelent? A lényegen ez igazán nem változtat. Az sem, hogy Szabédi sosem lakott a Kőkert utcában (kolozsvári viszonylatban az igencsak messze van az Apáczai Csere János utcától), hanem a Postakert utcában, ezért találkozhattak gyakran Szásszal, otthonról jövet vagy hazamenet. Első pillanatra csak az Ady-kutató akad fenn egy ilyen csu-csuai információn is: „az öreg Bonczák a cselédházba száműzték a botrányosan menekülni vágyó, már akkor nagyon beteg poétát.” Nem tudni, honnan jutott ehhez a hírhez a szerző (a kastély melletti földszintes házat nem a cselédség, hanem maga a tulajdonos, Boncza Miklós használta eredetileg, ide költözött be a költő, Csinszkával), és nem volna különösebben megjegyezni való, ha nem tudnánk meg épp Szásztól, hogy Zaharia Stancunak mesélte ezt az „irodalomtörténeti tényt”, aki — most már a könyvből idézem — „borzadva hallgatta”. Az információt szolgáltatónak ilyen esetben megnő a felelőssége...

Amit Szász János Amerikáról mond, azt legfeljebb más utazók beszámolóí alapján próbálhatjuk ellenőrizni. Nos, az Iowa City-beli hangulatról, az „íróprogram” világaról adott összkép (és számtalan részlet) „egy másik szász”, az egy évvel korábban ott járt budapesti prózaíró, Szász Imre nem kevésbé olvasmányos és vonzó könyvével (*Szász martini kokiél*, 1973) hitelesíthető. Amiben több a mi Szászunk Amerika-könyve, az a szinte kötetnyi, világirodalmi antológiát ígérő versfordítás, amely költők, nemzetek és földrészek világlátásáról tájékoztat, szoros összefüggésben a prózában elmondottakkal. Hiszen Szász János nem most utazik először emberiség-ügyben (értsük ironiamentesen a kifejezést!), emlékezzünk csak az *Egy éjszaka Moszkvában* című esszéregényére s az annál esztétikailag hitelesebb *Mamaia by night*-ra. A sokfelőlről, lázasan összegyűjtött információk az ő számára nem önmagukban érdekesek, hanem egyetemes és hazai viszonylatokban. Szász János nem csupán és nem elsősorban tárol, hanem feldolgoz, értelmez, értékel. Szándéka tulajdonképpen ugyanaz, mint az általam olvasott legizgalmasabb amerikai útikönyv szerzőjéé, az Újvidéken élő Várady Tiboré. Tőle, Váradytól idézem: „A könyv mint egész is kísérlet tulajdonképpen; próbálkozás, hogy összeérintve az elemeket, melyekről írok, nézeteket a művészetről, divatból, blues, négeret, provokát és amerikai magyarokat, forradalmi gondolkodást, hirdetések, love-ineket, marihuanát, televíziót, egy kultúrtörténeti folyamat mozaikját építsem. Egy folyamatot, mely legtöbb esetben nem hagyta semleges állásponton az embereket, akikkel találkoztam. A változást támadták vagy védtek, szöktek előle vagy igyekeztek feléje, vagy egyszerűen csak érezték, regisztrálták. A változást, mely lehetővé teszi a jelenben létezőt és jelenben látást, megteremti a forradalom feltételeit, de negációját is; mely lehetővé teszi, felemeli és megsemmisítően bírálja Marshall McLuhant; mélyen kívül vagy belül lenni szinte megoldhatatlan prob-

léma, és szintoly probléma kívül vagy belül *nem lenni...*” (Vagy *nem maga az élet a legjobb időtöltés?* Újvidék, 1971.)

Néhány év alatt változnak a beszédtemák, a szellemi divatok, az emberiség útkeresése azonban aligha. Igaz, közben véget ért a vietnami háború, sőt már az új feszültségekről is egyre több hírt kapunk (ez viszont természetesen még nem lehet tárgya Szász János könyvének); mégsem e külső körülmények a meghatározók, hanem az a belső késztetés, amely minden írói mű és minden igazi szellemi termék, gondolkodói teljesítmény alapja. Ezért van Karinthy Frigyesnek igaza — Várady Tibor választja az idézetet könyve mottójául —, amikor ennyire „egyszerűvé” redukálja az utazást: „Micsoda művészietlen felfogás: hogy Szegedre utazni pl. nem olyan nagy dolog, mint Ausztráliába utazni. Útinapló szempontjából egészen mindegy, tessék elhinni.”

Végso soron innen, Karinthy felől kell megítélnünk az *Amerikából jöttem* értékét is. És akkor feltétlenül a szerző javára kell írunk a műfaji rendbontást, a helyszínek és szereplők szüntelen keverését, egy-egy apropónál hosszabb időzést Gaál Gábor, Szabédi vagy Földes László emlékenél. Nem az ellágyuló emlékezés, hanem a problémák követelik meg, hogy az asszociációk láncán szót ejtsen az egykori mesterekről, példaképekről, barátokról. Arizonában, a phoenixi repülőtér bájában például, útban Dallas felé, Szabédi László verssorait mondja magában vagy éppen hangosan. „Miként is magyarázhatnám meg a tehenészfiúk tökfedőjét a történelem ruhatárából kikölszönzőknek, hogyan fordulhatott az önvizsgálat és az abszolút önismeretre való törekvés — mekkora szükségük lenne éppen az ittenieknek mindeire! —, alkatt, alkalom és helyzet főlhalmozódásában önpusztításba? Torzóként hátrahagyva a művet. De mint minden torzó, az övé is továbbgondolandó és alkotásra serkent.” A kérdés csak az, tud-e következetes maradni ezekhez az elvekhez, s az abszolút önismeretre törekvést nem utalja át, akaratlanul is, túlságosan a mások portájára, mások számlájára?

Szász János az Egyesült Államokban utazva, beszélgetve, vitatkozva, mind-egyre beleütközik a lényeges szemléleti különbségekbe. A történelem megítélése tekintetében például; így aztán, szükségszerűen, a történelmi tudat hiányának vagy súlyos torzulásának keresi a magyarázatát. „Mire pillantson hát vissza az itteni tudat? — kérdezi Szász önmagától, miután az utolsó jeles indián törzsfőnök és az Amerikában valamikor ünnepeelt Kossuth utóélete között villantott fel érdekes párhuzamot. — Miből merítsen erőt, vonjon le tanulságot, mitől lelkesedjék? Ha visszatekint, lemészárolt indiánokat lát, láncokban idehurcolt afrikai négeket, testvérháborút Észak és Dél között, pisztolypárbajt és ökölharcot. Inkább hátat fordít az egésznek. És odapillant a tévé képernyőjére, amelyen a múltat idegcsiklandozó kalandként újraprojektik, annak semmi köze ahhoz a néhány stílizált mozzanathoz, amelyet az iskola fölkinált a haza történelméből. Csak a négerek futnak vissza kompenzáció gőrcsösséggel messzi afrikai múltjukig, növesztik gondörborzossá hajukat, hogy őseikre hasonlítsanak, bár láttam szép számmal néger lányt, aki simára gözöli és vörösre festi a haját. Ők azok, akik már azt vallják, hogy az idő itt egysíkü, a múlt lényegtelen, a jövő pedig a futurologusok szakmája.” Szász nem fogadja el sem az egyik, sem a másik érvelést. Keresi, kutatja a történelmi magyarázatot, hogy érdemi versenyre kelhessen a futurologusokkal. És így ütközik mindegyre az „ethnic”, az „identity”, illetve az asszimiláció jelenségeibe. Nemcsak az indiánokról s a négekről, hanem a 14 millió első és második nemzedékbeli *ethnics* is szól, a nem asszimilálódott bevándoroltokról. („Nem ismerem még az etnikai szigeteket, és nem tudom, milyen a társadalmi és szellemi rétegződésük, de akikkel itt megismerkedtem, azok csodálkozva — s ugyanakkor értetlenül — hallgatják a mi nemzetiségi létformánkról szóló híradásukat. Számukra az asszimiláció az egyetlen életcél, s közülük az a megelégedett, aki már föladta egykori énjét, akit már befogadtak, nem kezelnek külön kategóriaként. D. szerint mind az asszimiláció, mind az elszigetelődés maga a halál. Ő tökéletesen megérti, amit magunkról meséltek.” És itt, D.-nél ismerkedik meg az író két amerikai indián családdal. Ők természetesen D. álláspontját tekintik a magukénak — illetve D. az övéket. Hiszen mindig is Amerikában voltak otthon, az olvasztótégelyt nem ők választották.)

Egy gyökeresen más történelmi helyzetben, más múlt és más tudat birtokában, az *Amerikából jöttem* írója nem dől be hamis alternatíváknak, nem kápráztatja el a technikai haladás. Az ő számára egy pillanattal sem kétséges: „Amilyen szigorú, oly szép is a törvény: álmodni csak anyanynelven lehet.” Sőt, túl akar lépni az álmokon, a lírát megpróbálja történetfilozófiai-ideológiai eszmefuttatássá általánosítani, amikor „télijezi képzelt interjút” közöl „a honvágyról, a madár-fütttyről és a zajokról, a nemzeti önazonosság szükségességéről és végül arról, hogy milyenek az amerikaiak”. A lírikusnak azonban, ezúttal, nagyobb a hitele, mint a publicistának, aki megmarad a felületen, a deklarációk szintjén. És sajnos, ezen

a ponton a prózairó sem siet a segítségére: megelégszik vasúti anekdotákkal, állomási viccmondással. Mintha elfelejtene, hogy vannak azért műfaji törvények. A felszíni kedélyességnek például nincs mit keresnie a balladában vagy a tragédiában. És végül is okuláréval nem látjuk tisztábban az álmokat.

(Az Amerikából jöttem egyetemes jóltájékozottsághoz igazán nem talál néhány durva sajtóhiba: *Vonnegut* — *Vonnegut*, *Bracht* — *Brecht*, *Abda* — a Radnóti halálhelyét jelölő *Abda* helyett. És ilyen könyvben arra is ügyelni kellene, hogy Súlymszemet még angolul se válasszák el rosszul, értelmetlenül, *Haw-keye*-nak: „hawk“ a sólyom, „eye“ a szem. A *Kriterion* és a romániai magyar irodalom rangja ilyesmit is meglékvétel már...)

Kántor Lajos

Posztumusz mű a kultúrában

1. A kultúra kérdéseinek végiggondolása különböző utakat járhat be, de a *korszerűség* követelménye megkerülhetetlen. Létünknek csak úgy szerezhetünk érvényt, ha korszerűen („az egyetemes-ség nyelvén“ — Bretter György) beszélünk kultúránk kérdéseiről. A kultúra ugyanis létkérdésünk.

1.1. Az irodalomról, kultúráról való gondolkodás korszerűségét tehát nem bizonyos divatok üzéseként értelmezzük. Talán érdemes itt idéznünk Csehi Gyula „iker-maximáját“: „Semmit el nem fogadni csupán azért, mert divat; semmit el nem utasítani csupán azért, mert divat.“ (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*. Buk., 1972. 403.)

1.2. A kultúráról való korszerű „beszédnek“ kizárólagos követelménye a tudományos jelleg. Az életről való ismereteket csak akkor állíthatjuk a magunk szolgálatába, ha megcáfolhatatlanul, a fogalmak tiszta, szabatos nyelvén fogalmazódnak meg. Különbön kiszolgáltathatnak.

Az így alkotott fogalmi beszéd törvénye következetességet feltételez. Vállalunk kell a gondolat mégoly meredek végiggondolásának nemes kényszerét is. Méliusz József írja: „... tulajdonképpen soha semmit sem gondolunk, nem írunk végig, kétségbeejtően nincs vége semminek; akkor sem, ha mind magunkon, mind a valóságon erőszakot téve, azért, hogy a vélt célhoz érjünk, egyre-másra elvágjuk a szálakat; talán azért is vagyunk otthon akkor is, amikor nem vagyunk otthon, és azért még nem odahaza, amikor már hazaértünk, s aztán meg: mi az, amit ne gondolhatnánk, ne mondhatnánk tovább, amit tovább ne írhatnánk, mint ameddig eljutottunk vagy nem jutottunk el?...“ (*Kávéház nélkül*. Buk., 1977. 33.)

Az élet (és a magunk) iránti következetesség (vannak ennek az írástudó er-

kölcsét érintő változatai is!) pedig előítéletektől és elfogultságoktól mentes kritikai magatartást előfeltételez, és a „torzulási effektusok“ (Althusser) kiküszöbölésére készíttet. Nélkülözhetetlenné teszi a kiművelt önismereti igényt: „... ahhoz, hogy valamely jelen öntudatának retrospekciója ne legyen szubjektív, az szükséges, hogy e jelen képes legyen önbírálatra, hogy ilyen módon eljuthasson az önmagáról való tudományhoz.“ (Louis Althusser: *Olvassuk Marxot*. Buk., 1977. 20.)

A kiművelt önismeret tudomást vesz az értékek, törekvések pluralitásáról — a dialógus és egy magas „vitakultúra“ (Páskándi Géza) alapján viszonyul hozzájuk. A szemléletmód nyitottsága nélkül azonban mindez elérhetetlen.

Az utóbbi évtized nagy „divatjáról“, a strukturalizmusról írva állapította meg Csehi Gyula, hogy „a marxista módszer híve“ azért is örülhet eme divatnak, mert „a strukturalista felfogások és kutatások megismerése szükségszerűleg kiváltja a dialógust hirdetőikkel, és — ami talán még termékenyebb számunkra — *önvizsgálatra, módszereink és eredményeink felülvizsgálatára készíttet*.“ (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*, 362. Az én kiemeléseim — B. J.)

1.3. Nem véletlenül mondja Althusser a filozófiára vonatkoztatva, hogy „a marxista filozófia egy *probléma* színhelye“ (Althusser i.m. 67.), ami — most már a marxista filozófia itt felvetett kérdésénél maradva — azt is jelenti, hogy „megértjük a nagy tanulást, melyet Marx, Engels és Lenin hagytak ránk, s folytatjuk műveiket, de nem úgy, hogy *gépies ismétlésére* szorítkozzunk mindannak, amit nekünk adtak, hanem *átvéve* és továbbfejlesztve mindazt, ami elméletileg élenjáró, s *helyesbítve* azt, ami elméletileg még elmaradott, hogy beho-

zuk az elmaradást [a marxista filozófia elmaradását a marxista tudományhoz képest], és kijavítsuk az általa okozott torzulásokat." (Althusser i.m. 67.)

2. Szándékosan idéztem a francia szerzőt és éppen ama gondolatát, mely a marxizmus klasszikusai műveinek az értelmezését érinti egy olyan írásban, amely nem akar Csehi Gyula posztumusz művének* pusztá recenziója lenni, hanem jelezni kívánja a tragikus hírlenséggel eltávozott tudós kérdésfelvetésének korszakosságát — habár kritikánk észrevenni is alig akarja. Eddig tudtommal egyetlen hozzáértő szakkritika jelent meg róla (a Tamás Gáspár Miklósé), Gáll Ernő pedig a mű jelentőségére irányítva a figyelmet, kijelölte helyét a Csehi-életműben. A posztumusz mű három klasszikus, a marxista esztétika és irodalomtudomány által forrásértékűnek tartott szöveg jelentésével és utóéletével (tehát, bárholonnan vétegett is, az új cím: telitalálat!), valamint újbóli értelmezésével foglalkozik. „Megkísérlem e szövegek figyelmesebb mai újraolvasását” — olvassuk a bevezetőben a szándék szerény megfogalmazását. Nem véletlenül fogalmaz éppen így a szerző, s munkájában sem véletlenül fordul elő oly sokszor a figyelmes, illetve pontos (újra)olvasás kifejezés (i.m. 6., 57., 68., 72., 80., 87., 89., 106., 120., 148.): félreértelmezések sorával száll vitába.

Más összefüggésben ugyan, de Althusser is hangsúlyozza: „Marx, Engels és Lenin szövegei, feltéve, hogy ezeket helyesen olvassuk [kiemelés tőlem — B. J.], rendelkezésünkre bocsátják a marxista filozófia alapelveit.” (Althusser i.m. 51.)

2.1. Jelen esetben azonban többről van szó, mint helyes (újra)olvasásról, ugyanis — írja Csehi — „minden kor olvasója nemcsak újból, hanem új módon [kiemelés tőlem — B. J.] is olvassa a változhatatlan szöveget.” (I.m. 5.) A szöveg „új módon” való olvasását nevezem korszakosságának.

2.2. A „hogyan nem szabad Marxot olvasni” gondolata a marxizmus újabb reneszánszával egyidőben merült fel. Idéztek Csehinek egy 1966-os írásából: „... az idős Engels bizony nem túlságos elragadtatással fogadta a szocialista »Tendenzrom«-okat, amelyeket Karl Kautsky édesanyja, Minna Kautsky ontott. Igaz, hogy a hozzá intézett, gyakran s nem mindig kellően figyelmes olvasásban idézett levelében nem fukarkodik az udvarias (egy hölgyről és Engelsről lévén szó, majdnem azt írom: lovagias), de lényegükben erősen tartózkodó dicséretlek-

kel. Ugyanezt mondhatjuk el Miss Harkness *City Girl*jéről szóló és szintén a szerzőhöz intézett leveléről. A bókok maradjanak bókok, s ne számítsanak esztétikai értelmezések kútfőiként.” (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*, 384.)

(Ugyancsak a hatvanas évek közepén találkozunk a marxista esztétika központi kategóriájának, a szocialista realizmusnak az árnyaltabb fogalmi tárgyalásával és tisztázásával. De hogy a kérdés máig sem tekinthető lezártnak, erre nem egy jel utal. Vö. Szilágyi Ákos: *A szocialista realizmus fogalmához*. Kritika, 1978. 5.)

Köpeczi Bélának szintén komoly fenntartásai vannak a marxista esztétika bizonyos elhamarkodott tételleivel szemben (a realizmus „diadalának” teóriájáról van szó), amelyet szintén egy Engels-level alapján konstruáltak a harmincas években. „Engels helyesen utalt a regény által feltárt valóság és az írónak a regényben kifejtett politikai szándékai közti ellentmondásra, de a kérdést alaposabban nem vizsgálta sem Balzac életművében, sem az irodalomban általában, s ezért következtetését általános érvényűnek nem tekintjük.” (*Eszme, történelem, irodalom*. Bp., 1972. 116—117.)

2.3. Jelentkeznek tehát a marxista esztétika egynemű fontos kategóriájára, tételére (pl. realizmuselmélet, irányzatosság, irányregény, ábrázolási mód) vonatkozó fenntartások, bizonyos tételek érvényüket veszítik, illetve árnyaltabb értelmezésük kerül napirendre. Ahhoz azonban, hogy mindez tudományosan megalapozott kritika tárgyává és gyökeres (újra)értelmezéssé váljon, szükség volt Csehi Gyula filológusi lelkiismeretességére, rendkívüli tájékozottságára s nem utolsósorban bátorságára — az írástudó becsületességére —, hiszen így saját régebbi tévedéseivel is szükségszerűen szembe kellett néznie: „... saját korábbi tévedésem példájával szeretném illusztrálni azt, hogy hová vezethet a klasszikus szövegek túlságosan szó szerinti, kanonizáló, de végső fokon felületes olvasása.” (I.m. 69—70.) De szükség volt, természetesen, a társadalomtudományokban, így a művészettudományokban is jelentkező új irányzatok, módszerek felszabadító hatására is. Csehi Gyula volt talán az egyedüli, aki azon frissiben ismertette is a hazai lapokban az új törekvéseket: *Mi új és mi régi az Új kritikában* (1967), *Lucien Goldmann és a strukturalista-genetikus kultúrsoziológia* (1967), *Egy divatos tudós: Lévi-Strauss* (1967), *Irodalomsoziológia — rediviva* (1971) stb. „Szövegmagyarázataiban” az irodalmi alkotások — *Párizs rejtelmek*, *A City Girl* — és írói életművek — Margaret Harkness, Minna Kautsky, Eugène Sue — bemutatására-elem-

* Csehi Gyula: *A kritika jelentése és utóélete*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1977.

zésére is vállalkozik, s értékítéleteit az esztétikai szempontok szigorú számonkérésére alapozza.

Nem véletlen, hogy éppen akkor fog ebbe a munkába, amikor mintegy tetőznek az irodalomtudományban, műelemzésben a modern irányzatok és módszerek; és amikor nemzetiségi művelődésünkben is jelentkeznek a „nagykorúsodás” jegyei. Ezek a tényezők föltétlenül hozzájárultak ahhoz, hogy Csehi Gyula új módon olvashassa a klasszikus szövegeket.

3. Marx-követőnek vallotta magát, aki nek meggyőződése, hogy „az ő módszerük hűséges követése — ma is út és irány, de parancsolóan feltételezi s

megköveteli a kérdésselvetéseknek és a konkrét kutatásoknak szakadatlan aggiornamentó-ját.” (*Felvilágosodástól felvilágosodásig*, 117.)

4. De mortuis nihil, nisi bene — e közismert latin közmondás értelmezése is terítékre került Csehi professzor egyik szemináriumán, éppen azért, mert — fejtegette — a köztudatban egy téves értelmezése terjedt el, igazi jelentése tehát nem a „halotról jót, vagy semmit”, hanem: a halotról *jól* (vagyis igazat), vagy *semmit*.

Posztumusz munkájának megjelenése után éppen e professzori intenció szellemében utasítjuk el az utóbbi alternatívát.

Borcsa János

A felboncolt madár poétikája

Talán ma már többen tudják: nem választhatunk a jövő és a közösség között, hiszen bármelyik mellett döntünk — egyik nélkül a másik megvalósíthatatlan. Különb is a vers jövője nem az utópia áldozati füstje, sokkal inkább a mindennapok vágya, a lehetőség. Mert ez a vers szférája (mint ahogy általában a művészeté), a kép trónra emelésének és megkoronázásának felelős mozzanata, a lehetőség elgondolhatóvá tétele. A látszat megkülönböztetése a lehetőségtől így nem a pusztá elméleti föladat tervpontja: a lehetőség a valóság dőbbenete.

A dőbberet megmentése a talmivá levéstől a konstrukció fontosságának újra-fölismerése a költészetben is.

Mind ezt elmondani a költészet *kelljének* a kapcsán lehet. Minden ilyen állítás megkockáztatása valamely költő vonatkozásában — értékválasztás. Költészetéről lévén szó, ez az értékválasztás csak akkor lehetséges, ha adott a társadalmivá válni képes lírai világlátás (lírai világnézet). És az ilyen homályosnak mondható fogalmak konkretizálását csak a versek képei végezhetik el. Mi erre nem vállalkozhatunk, ha feladatunknak a fölismert lehetőség átgondolását tekintjük.

A konkretizálódott lírai világnézet állítmányai tulajdonképpen alanyok; alany és állítmány képi szintre való emelése képezheti a cselekvés- és forradalomnélküliség grammatikáját. Ez a grammatika ennek ellenére nem a jelentésnélküliség, hiszen a jelentés pozitív

állítása még nem forradalom. A kiélezett helyzetek ma legfeljebb a költők álmaiban szerepelnek, ezért költészetük iránya nem a közvetlenség felé tart, óhajban és szándékban bármennyire is jelen lenne a praxis, a közvetítettség uralkodik az ábrázolásban és az ábrázolás tárgyában is.

Az *utolsó kardnyelő* és *A felboncolt madár világa* Markó Béla második verskötetében* többek közt ezért nem tekinthető pusztán a költői én transzcendálásának, amikor világos számunkra, hogy a valóság transzcendálásáról van szó. Nem a valóság lényegének, hanem a körülményeknek a transzcendálása ez, körülménynek tekintve a valóság azon finomszerkezeteit, melyek valóságnak álcázva magukat, meghatározzák a mindennapi cselekvés sémarendszerét, és lehetetlenné teszik a társadalmi struktúrára és a kultúrára irányuló hatékony cselekvést.

A cselekvés cirkuszi mutatvánnyá való degradálása kizár minden forradalmi szférát, még a fantáziát is, csak a dőbberet felmutatásának a végső gesztusa marad.

Ebben a lírai cselekvéshelyzetben a költő nem válhatik profétává, annak ellenére, hogy a jövő megszállottja; a jó-nási jelkép érvényét veszti, s a Kocsis Istvánnál már fölismert kín válik jelképpé: Magellán szakállas arca néz ránk Boér Ferenc arcával a kőtélrácokon túl-

* Markó Béla: Sárgaréž évszak. Dacia Könyvkiadó. Kvár-N., 1977.

ról. Etikai tengelyként ez a mozzanat alapozza meg végleg rokonszenvünket e költészetet olvasván.

Aztán megint a szabadság kicsúfolt humanista elvének diagnózisa: a felboncolt madár jelenése, majd megint vissza a látszatok világába. E cselekvésképtelenségi körben a költő tárgyának közvetítettségében és a cselekvés utáni vágyban válik védtelenné, nem személy szerint (hagyjuk az efféle kritikus botorságokat), hanem a magatartásmodell lírai éppigylétében.

Furcsa?: a vers nem léphet diszkurzív viszonyba közösségével, mert közössége is a látszatok foglya, s a vers és közössége közti viszony megfoghatatlan és meghatározhatatlan lesz. A vers etikai vívódásaiban lehetséges virtuális olvasóját keresi, és végül már szándékosan választott magánya föloldhatatlan. A köznap közérthetőséget nem vállalhatja, és nem mondhat le a közösség lehetőségéről.

Lírai szituáció ez, a már említett összefüggésekben: a szavak és a szintagmák kapcsolódása véletlenül nem lehet szabályszerű, a valóság valószerűtlensége, tehát igylétének ésszerűtlensége nem szorítható be, csak a gyakorlatul választott szürrealista realizmusba. Ezért a metaforák megszakíthatatlan és látszólag összefüggéstelen sora, ezért a túlzottan tűnő átjátszások és áttűnések szerencsére idegesítő és így gondolkodásra serkentő szövevénye.

A fölsímt dőbbenetnek nem adatik meg a pillanatnyiség. Jelen van, transzformálódik: cirkuszba, szerelembe, piroshba, hóba. Madarakba, mítoszokba, madarakba, láthatatlan két hajókba, otthonba és fölboncolt szabadságba. A kör meghatározott: ez a magány valószínűtlen valósága, s a technika a hiány meghatározásában elvív válik, mert nincs más választása — „elképzelt tenger elképzelt lélegzete“.

A reflexív és alluzív vers technikája furcsán egyesül, a versek szövegében életre kel az a mitológia, amelynek fölboncolását tételeztük, az életre keltett tárggyal kíséreljük meg ugyanezt a tárgyat boncasztalra kényszeríteni. Ez nem költői melléfogás, ez csak a szituáció kényszere. Csoda-e, ha a groteszk paradoxon dőbbenete kikerülhetetlen: „elkiáltja a bűvös szót / amit már úgyszólamindenki ismer: / győztünk! / ... / és nem szégyell életben maradni.“

A valóság összezsugorodik és kitágul, meghatározatlansága kétségbevonhatatlan. Jellemző vonása ennek a látszatra ítélt valóságnak, hogy a jelképiség szintjét olyan banalitások érik el, melyek — ha a költői technika varázspálcája nem

érintené meg őket — észrevételre sem lennének méltathatók. Ezért a montázs társító ereje a látványtól a jelentésig ível, és a többértelműség mindenkori jelenléte, sőt meghatározó volta a költői világ égboltja. A valóság elemeinek az átszervezése a körülmények puritán valóságát hivatott fölmutatni. A tárgyak és a viszonyok önmaguk is, de ugyanakkor mások, mert a viszonyrendszerek állandó mozgása megszüntet mindenfajta állandóságot: „nyár volt / emlékszem hogy ez ki volt írva / a plakátokra is.“ Az ilyen áttűnések valóban értelmezésre szólítanak föl, de éppen a versek ilyen áttűnésekben megvalósuló nyitottsága teszi ezt lehetővé.

A „hangulatnak“ nevezhető versek éppúgy részei a rejtett, de lényegi dimenziókat lírává emelő technikának, mint azok, amelyeket kimondottan „gondolatinak“ nevezhetnénk — eltekintve attól, hogy ez a megkülönböztetés értelmetlenség. A hó érkezése és éppúgy a jelentés érkezése az alkonatban — észrevétlen, s ha nem lenne a verstechnikai visszacsatolás, tovaröpülne, mint a villanydrótonok egy ideig elüldögélő mutatónyosok. De hát ez a lehetőség felmutatásának a technikája, az allúzió tökélyre vitele: „mi már régesrég félreálltunk / s elgondolkozva tovakanyarognak / lábnyomaink.“ A szobrok és a látszatok bűvületében vergődve, elképzelhető cselekvéseink neveltségességét a versben csak jelentésessé tétele mentheti meg.

A kötet tudatos konstrukció-volta iránt nem lehet kétség. A cirkusz és a szobrok világában bolyongva átlépünk a trombitaszórolt lehullt madarakon — a látszatokból elindulunk a hiány felé. E költői magatartás kidolgozott helyzetének paradoxonja: a látszatok világa után nem a lényeg világa következik, hanem a hiány tétován megfogalmazott rézerdője. Ez a hiány valóban valaminek a hiánya, tehát nem a semmi, s mint ilyen lehet jelentés. A hiány és a látszat világának a megidézésében a látszattal való leszámolás feltételezhető szándéka válik szervező elvűvé. Nem a nincs, hanem valaminek a nincse, amely a lírai *kell*-ben éppen a hiány. Emellett adott a negatív hiányának a vágya, amely profán könnyöngésbe menekül.

A szavak városából a jelenségek és a jelentések világába jutottunk. Megszűnt a hangulati világ prioritása, de ez még nem a radikális vers, de a radikális vers előtti állapot. Ki kell azonban várni az építkezés tömörségét, azét az építkezését, amelyben nem kell befalazni semmilyen Kőműves Kelemennét.

Boér Géza

ION BLAGA—GHEORGHE MANEA: MECANISMUL ECONOMIC AL SOCIALISMULUI

Mint általában az elméleti munkák esetében, itt is szükségesnek érzik a szerzők néhány alapfogalom tisztázását. Ilyen mindenekelőtt a sokat vitatott terv—piac viszony. Visszanyúlnak egészen Marxig, aki a maga korában a tervet mint a szocialista gazdaság szabályozóját a piaci mechanizmus ellentétéként fogta fel. Marx és Engels halála után többek között August Bebel próbálta bizonyítani a terv és a piac összeegyeztethetlenségét a szocializmusban. Ez a nézet fokozatosan mind tarthatatlanabbá vált, de dogmává torzulva még sokáig élt tovább.

Az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején, a szocialista államok gazdasági reformjait megelőző viták során újraeledtek azok a szélsőséges nézetek is, amelyek szerint a terv képtelen helyettesíteni a piac előnyeit. Am ezek a szélsőséges nézetek hamar el is tűntek. Lassan kikristályosodott egy új, a realitásokat jobban figyelembe vevő elképzelés: a terv nem a piacot, az áru- és pénzviszonyokat hivatott helyettesíteni, hanem a termelőeszközök magántulajdonán alapuló konkurenciát mint a társadalmi-gazdasági tevékenység egészének szabályozási módját. A szocializmusban a konkurrenciaharc elvben kizárt. De végső soron csak a piac marad az egyetlen kapocs a gazdasági egységek között, és a főkapocs a termelés és fogyasztás között az áruk cseréjének folyamatában. A szocialista gazdaság tervgazdaság, s minthogy a terv kiküszöböli a konkurenciát, a gazdaság a piac alapelvei, azaz az ártermelés és az értéktörvény elvei alapján szerveződik. A gazdasági folyamatokat alapvetően két tényező határozza meg: 1. a gazdaság szerkezeti-szervezeti felépítése, amely végső soron nem más, mint a gazdasági közeg, feltételrendszer, amelyben a folyamatok végbemennek, és 2. a szabályozási folyamatok összessége, azaz a gazdasági mechanizmus. Ez utóbbi legfontosabb eleme a vezetés, azon döntések összessége és sorozata, amelyek végső soron meghatározzák a gazdasági erőforrások és eredmények elosztását és felhasználását.

A szocialista gazdaság egységes vezetési és szervezési rendszere, valamint a gazdasági mechanizmus homogenitása mindenekelőtt bizonyos meghatározottságokat, előfeltételeket, premisszákat követel meg, amelyek a szocialista termelési viszonyokban és a szocializmus alapvető céljaiban gyökereznek. Ilyenek: az általános egyensúly, nemzetgazdasági optimum, gazdasági növekedés, a felhalmozás optimális rátája. Ugyanakkor a gazdasági mechanizmusnak több egyéni sajátossága lehet, az adott államtól vagy a fejlődési foktól függően. Ezeket a sajátosságokat a szerzők a szocialista gazdaság vezetési és szervezési rendszere tényezőinek nevezik. Ezek tisztázása után térnek rá a szerzők a legfontosabb premisszák tárgyalására; ilyen például az általános egyensúly fogalma. Nyilvánvalónak látszik, hogy a racionalitás első számú feltétele, hogy a gazdasági folyamatokba bevont erőforrások — az adott műszaki színvonal mellett — bizonyos, meghatározott arányban legyenek elosztva a különböző tevékenységi területek között, amit végső soron a szükségesletek struktúrája határoz meg. Az egyensúly kifejeződési formája mindenekelőtt egy olyan viszony, amelyben a fizetőképes kereslet mennyisége és struktúrája egybeesik a kínálat értéknagyságával és a használati érték struktúrájával. Az egyensúly hiánya, vagyis az aránytalanságok azért károsak, mert az erőforrások elfecsérlését okozzák, csökkentve a társadalom szükségleteinek kielégítési lehetőségeit.

Az egyensúlyra és arányosságra való törekvés — amely, mint a fejlődési jelenségeknel általában, tendenciaszerűen jelentkezik — a szocialista gazdaság szervezésének és vezetésének, illetve mechanizmusának első számú feltétele.

A növekedés elsősorban a beruházások révén valósul meg, ezért a felhalmozási hányad nagysága minden szocialista állam gazdaságpolitikájának egyik sarkalatos kérdése. A felhalmozási ráta nagyságának meghatározásakor döntő a problémafeltevés és annak elméleti megválaszolása. A szerzők szerint — miután több változat hiányosságát bizonyítják — ez így hangzik: milyen évenkénti felhalmozási rátával lehet az életszínvonal egyenletes növelését elérni úgy, hogy a legrövidebb időn belül az összes fogyasztási javak és szolgáltatások bizonyos szintjét elérjük?

Külön fejezet foglalkozik a termelési költségekkel. Boncolgatják az érték és a munkatermelékenység viszonyát, valamint a javadalmozás, a munkatermelékenység és a felhalmozás növekedési ritmusa közti szükségszerű kapcsolatokat. Felteszik azt a „részös” kérdést is, hogy mi lehet az oka és mozgatórugója a szocializmusban a pénzérték csökkenésének. Ma már nyilvánvaló, hogy a pénzmenyiség növekedése nem a nemesség fedezetéhez képest válik inflatórikus hatásúvá, hanem a forgalom igényeivel viszonyítva. Ilyen pénztöbblet csak három úton jöhet létre: 1. a pénz forgási sebességének ellenőrizhetetlen felgyorsulása, 2. a szükséges mennyiséget meghaladó pénz kibocsátása és 3. a forgalom csatornáinak eldugulása, például a lakosság igénystruktúráját nem fedő kínálati struktúra miatt. A szerzők szerint a szocializmusban az infláció, vagyis a pénzügyi egyensúlyhiány csupán véletlenszerű lehet.

A szocialista országok gyakorlatában a vezetési formák és megoldások óriási változatossága jött létre, s valószínű, hogy a közeljövőben ezek jelentősége nem csökken. A könyv gazdag irodalomra hivatkozva áttekinti e specifikus tényezők időbeli és térbeli váltakozásait.

Közös jelensége volt a szocialista gazdaságoknak, hogy a fejlődés egy szakaszában a vezetés és szervezés adott formái elavultak, és az új viszonyok között — a túlzott központosítás bürokratikusává válása miatt — mind nehezebben tudták ellátni feladataikat. Ezért az egyensúly biztosítása érdekében újabb részletekbe menő utasítási rendszert és természetesen túlrészletezett mutatórendszerrel erőltették a gazdaságra: a sokasodó mutatók és utasítások pedig még kevésbé voltak képesek átfogni a társadalmi-gazdasági rendszer egészét. Ilyen körülmények között például a felhalmozási ráta erőteljes növelése mellett a termelékenység aránytalanul lassan növekszik. E fő hiányosságok is sürgették azokat az elméleti erőfeszítéseket, amelyek eredményeként a múlt évtizedtől kezdve a szocialista államokban elkezdődött a gazdasági mechanizmus reformja.

A könyv második része a szocialista gazdaság struktúráját tárgyalja, azt a szerkezeti felépítést tárja elénk, amely mozgásba hozza és megvalósítja a gazdasági folyamatokat.

A munka megszervezésének végső, objektív forrása a munkamegosztás, ami szükségessé teszi a kooperációt és az összehangolást. A műszaki fejlődéssel és a szakosodással ez mind nagyobb hangsúlyt kap. A szocialista gazdaság szerkezeti felépítésében a legfontosabb helyet a termelési egységek foglalják el, közvetlenül ezek hozzák létre az anyagi javakat, és végzik a szolgáltatásokat.

A gazdaságnak két fő szabályozó eleme van. Az első az egységes nemzetgazdasági terv. Ez nem helyettesítheti és éppen ezért nem is zárja ki a helyi vezetést. A másik az önelszámoló gazdasági egységek rendszere. Általa valósul meg a gazdasági tevékenység közvetlen irányítása a szocialista vállalatokban. Vezérelve a költségek csökkentése, illetve a jövedelem növelése. E két látszólag összeegyeztethetetlen szabályozónak (egységes terv, önelszámoló gazdasági egység) egységes rendszerbe foglalása a szocializmus kezdetén tulajdonképpen merész és ötletes lépés volt.

Az utolsó fejezet a gazdasági-pénzügyi tényezőkkel foglalkozik, mindenekezlőtt a pénzügyi egyensúlyról, amely szerves része a gazdasági egyensúlynak. Bonckés alá kerülnek olyan kategóriák, mint az ár, a jövedelem. Ez nagyon is indokolt, hiszen a szocialista gazdasági mechanizmus eszköztárában mind nagyobb súlyt kapnak, de szerepüket csak az egységes állami tervvel mint a nemzetgazdaság fő szabályozójával együtt képesek betölteni. (*Editura științifică și enciclopedică. București, 1977.*)

T. L.

KOMMUNIKÁCIÓ I—II.

Alighanem csak részben van igaza Horányi Özsébknek, *A kommunikáció I. és II.* kötetét válogató kiváló fiatal magyar szakembernek, amikor meglehetősen szkeptikusan ítéli meg a kommunikáció tudományának mai helyzetét. Tudománytörténetileg szkepszise természetesen jogos: ha mégoly futólagosan is tekintjük át a kommunikáció fogalmával, a kommunikációs folyamat modellezésével, a kommunikációs helyzet és aktus leírásával kapcsolatos tanulmányokat, azonnal szemünkbe ötlük, hogy nincs egységes kommunikáció-meghatározás, többféle modell között választhatunk, amennyiben a folyamatot kívánjuk tanulmányozni, az aktusnak in-

kább jellemzése van, mint leírása, hiszen számtalan tudomány terminusait kényeszerűen használni a kommunikációkutató stb. stb.

De: ahogy George Gerbner írja, „a jelek tömegtermelésének körülményei közepette a vizsgálat nélkül hagyott kultúra talán arra sem méltó, hogy életben maradjon“. Pontosan erre szolgál a kommunikációkutatás, és a teoretikus megalapozhatóságával kapcsolatos aggályok egyelőre háttérbe szorulnak az empirikus nélkülözhetetlenség kényszere mögött.

Ennek az empiriának az egyik ismérve az, hogy — bevallottan, vagy nem bevallottan — még a legelvontabb fejtegetések szerzőinek a szemé előtt is az egyszerű kommunikációs helyzet áll modellként: A közül valamit B-vel (vagy A nyelvi kölcsönhatásban áll B-vel) X-ről. Theodore M. Newcomb a kommunikatív helyzet emez alapszisztemét A-B-X rendszernek nevezi. E rendszer, bármennyire egyszerűnek tűnjék is, már a szociális bonyolíthatóság számos ismételt hordozza, ugyanis ha A kommunikál B-vel X-ről, a rendszer állapotában megjósolhatók bizonyos változások. Tehát ha B gyűlöli A-t, valószínűleg X-et is egészen másképpen fogja felfogni. X-ben, tehát egy üzenet tartalmában pedig A-ra (sőt A-kra, egész társadalmi csoportokra) vonatkozó viszonyt, például elutasítást lehet elrejtteni.

Ebből fakad a kommunikációkutatásnak az a metodológiai alapelve, amelyik előírja, hogy a társadalmi szimbolizmusokat létrehozó különböző tényezők csak egyszerűen vizsgálhatók. A kommunikációs kutatások segítségével alapvető oldalairól tudjuk jellemezni az ösztársadalmi folyamatot is. G. H. Gordon írja *Szimbolizmus és társadalom* című tanulmányában, hogy a társadalmi szimbolizmus mechanizmusa az embert alapjában véve átmeneti és gyakran eleve kudarcra kárhoztatott törekvéseinek túlnyomó többségét társadalmi fontosságúvá képes emelni. Csodálatos találmányaink közül „talán egyik sem olyan erőteljes, mint a hazaszeretet egyszerű szimbolikus eszköze. Számtalan utat és módot fedeztünk fel arra is, hogy hogyan tudjuk a szimbólum jelentését anélkül megváltoztatni, hogy magát a szimbolizmust is megváltoztatnánk.“

Amint a kutatások rámutatnak, a mai társadalmaknak leginkább a szimbólum-rendszerek romlásával, szétesésével, eklektikus keveredésével kell szembenéznie. Ugyanis ez a kulturális értékek zavarához, haszontalanságához vezethet. Különösen a pluralista társadalmakra jellemző folyamat ez, írja Gordon. Ugyanakkor a szimbólumok trivializálódását intézményi kihasználhatóságuk is elősegíti; különösen a propagandaipar, az oktatás és a bürokrácia a ludas ebben. Viszont nagy szimbólum-teremtő ereje van az autentikus társadalmi cselekvésnek és a művészetnek. Az ezek által létrehozott értékeket ösztársadalmi, magát a társadalmi szimbolizmust fenntartó tényezőkké tenni — íme, az egyik legfontosabb kommunikációs probléma. (*Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977—1978.*)

A. K.

LIVIU POPOVICIU (SZERKESZTÉSÉBEN): VISUL

Két nevezetes esemény jól irányított egybeeséséről kell megemlékeznünk a könyvvel kapcsolatban. Az Európai Alváskutató Társaság IV. kongresszusára 1978. szeptember 11—15. között Marosvásárhelyen került sor (Basel 1972, Róma 1974, Montpellier 1976 után), ami a vásárhelyi orvosiskola eredményeinek nemzetközi elismerését jelzi. A szervezőbizottság elnöke a marosvásárhelyi Liviu Popoviciu professzor volt, aki mint felelős szerkesztő — a kiadóval együttműködve — erre az alkalomra megjelentette a *Visul* (Az álom) című összefoglaló művet, több társszerző munkáját.

A köznapi nyelvhasználatban és az információközlésben nem vonunk éles határt az *alvás* és az *álom* között, de a kutatók kénytelenek különbséget tenni és kölcsönös összefüggéseikben vizsgálni a két állapotot. Az álom a teljes alvásidő 18—22 százalékát teszi ki, ami azt jelenti, hogy egy ember, aki hetvenéves koráig mintegy 185 000 órát alszik, körülbelül 37 000 órát tölt álmai kusza, fantasztikus, tudat alatti világában.

„Huszonöt évszázadon át egészen napjainkig az álmok kérdését köd borította, és a tudósok a képzelet világába utalták, gyakran nagyon naív és furcsa elképzelések alapján magyarázva az álmok keletkezését és szerepét“ — írják a szerzők a könyv első fejezetében (*Az álmok természetes története*). Gondolatmenetüket folytatva megállapíthatjuk, hogy a néphit ősidők óta úgy tekintette az álmokat, mint valamilyen jelképrendszert, egyfajta „titkosírást“, amely megfejthető. Vajon valóban van az álmoknak „értelmük“? Hogyan keletkezik az álom: milyen anatómiai

képlet szükséges hozzá, és milyen élettani folyamat hozza létre? Megzavarja-e az alvást, vagy nélkülözhetetlen része annak? — ezekre a kérdésekre kap választ az olvasó a könyv következő fejezeteiben.

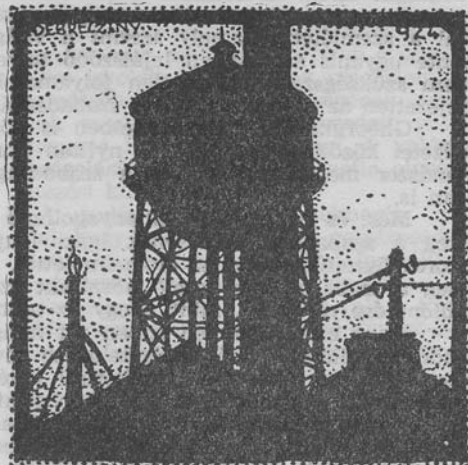
A hivatalos tudomány hosszú időn át elzárkózott az álom mindenfajta értelmezése elől, az álmot kizárólag az álmodó személyre ható külső és belső testi ingerekre vezette vissza. A neurofiziológiai problémák keretében a szerzők összegezik az idevágó morfológiai és élettani eredményeket. Az utóbbi évek kutatásai nemcsak az alvás objektív regisztrálási lehetőségeit, valamint a felelős sejtszöveteket tárták fel, de közelebb vittek egy mindeddig ismeretlen terület, az álomlátás megértéséhez is. Napjainkban elektroencefalográfiai módszerekkel tanulmányozzák az alvás két nagy fázisát: a mély alvást, amely álom nélküli, és a gyors hullámú alvást, melyet gyors szemmozgások és álomképek kísérnek. A poligráfiai vizsgálatok igazolták, hogy e két szakasz nem választható el élesen: álomképek néha a mély alvás periódusában is mutatkoznak.

Az álom pszichológiai kérdéseivel kapcsolatban a szerzők összefoglalják mindazokat a következtetéseket, amelyeket a modern alváskutatás felszínre hozott, alátámasztva őket saját eredményeikkel is. A múlt század végén gyökeres fordulatot jelentett Freud álomelmélete. Eszerint az álom „az alvás öre”: élettani funkciója az, hogy az alvás közben keletkező izgalmakat, amelyek ébredéshez vezetnének, hallucinátoros formában feldolgozza, s így biztosítja az alvás folytonosságát. A gyors hullámú alvás — más néven *paradox* alvás — objektív jeleinek keletkezése arra utal, hogy normális körülmények között minden ember álmodik. A statisztikai adatok szerint legfeljebb arról van szó, hogy egyes emberek „visszaidéz”, mások „nem visszaidéz” típusúak; az utóbbiak azt állítják, hogy nem szoktak álmodni. A visszaidezés képessége már az emlékezés tárgykörébe tartozik, és ott vizsgálendő.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a szerzők néhol a parapszichológia határain túlra is eljutottak olyan kérdések tudományos boncolgatásával, mint a telepátia, a hipnózis, az álmok és a művészeti alkotás kapcsolatai. A zárófejezetben az álom patológikus megnyilvánulásairól értekeznek, részletesen taglalva az álmatlanság, az aluszékonyság, a hallucinációk, rémálmok stb. tüneteit és jelenségcsoportjait.

A monográfia hazánkban először hozza ilyen magas szinten ennyire közönségközelbe az álmok világát úgy, ahogy azt a korszerű tudomány látja. (*Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1978.*)

V. J.

Debreczeni László:
A kolozsvári vasúti műhelyek
egykor víztornya (1924)

Marx Károly doktori értekezésének eredeti filozófiai alapja

Marx doktori disszertációjának tartalmi elemzése előtt a tanulmány szerzője, Gheorghe Botiș azokra a szociális körülményekre utal, amelyek a már egészen fiatal Marx figyelmét a korabeli valóságra irányították (REVISTA DE FILOZOFIE, 1978. 3.). Doktori értekezésének látszólag teljesen elvont címe — *A demokritoszi és epikuroszói természettudományi filozófia különbsége* — elleplezi ugyan ezt a tényt, annak ellenére, hogy Marx kifejezett célja a filozófia és a valóság viszonyának elemzése volt a korabeli Poroszország viszonyai között. Ez a nyilvánvaló szándék már a doktori disszertációt közvetlenül megelőző marxi műben is kifejezésre jutott az epikureánus, sztoikus és szkeptikus filozófia antropológiai és etikai problémáinak vizsgálata során. Ebben a vizsgálatban Marx — Hegellel ellentétben — Démokritosz és Epikurosz bölcséletében az egész görög filozófia megértésének kulcsát kereste, a szofisták munkásságában pedig a filozófiának az emberi lét problémáihoz való kapcsolását értékelte. Hegellel ellentétben, aki az egész antik materializmust lebecsülte, Marx meggyőző érveléssel mutatta ki, hogy az epikureánus, a sztoikus és a szkeptikus filozófia döntő szerepet játszott az egész hellén bölcsélet és általában a hellén szellem alakulásában.

Franz Mehring véleményével egybehangzóan Gheorghe Botiș szerint Marx lelkesedése Epikurosz filozófiája iránt az epikureus felvilágosodás racionalizmusával és azzal a társadalmi törekvéssel függ össze, hogy megalapozza az emberi szabadság elméletét.

Epikurosz filozófiájának a demokritoszi filozófiától eltérő, alapvető jellegzetességét Gheorghe Botiș az egész idevonatkozó elméleti irodalommal összhangban a szükségszerűség és a véletlen, illetve a szükségszerűség és a szabadság értelmezésében látja. Epikurosz fogalmazta meg ugyanis elsőként „az atomelmélet történetében” azt a dialektikus álláspontot, amely szerint az atomok örvénylő mozgásuk során ún. „kitérő” mozgásokat is végezhetnek. Ezzel a korrekcióval Epikurosz tulajdonképpen a demokritoszi atomelmélet fatalista jellegét korigálta.

Az atomelmélet volt az alapja Marx szerint az epikuroszói emberszemléletnek is. Ebben a szemléletben egy olyan *individualizmus* dominál, amely az egyén boldogságát tartja elsődlegesen szem előtt. Ezzel a boldogságésszennnyel függ össze az epikuroszói szabadságelmélet is. Epikurosz ugyanis kategorikusan szembe fordult azaz a szemlélettel, amely szerint a világ folyását a vaksors határozza meg. Szerinte ugyanis a világban lejátszódó folyamatok nem a fatális szükségszerűség, hanem szükségszerű és véletlen folyamatok eredményei, egyes események pedig kifejezetten az emberi cselekvés szabadságával függnek össze.

Gheorghe Botiș e tekintetben is közvetlen rokonságot lát Marx és Epikurosz nézetei között. Marx ugyanis nyíltan hangoztatta, hogy a korabeli reakciós porosz rendszer megszüntethető, és a szabadság kivívható már a korabeli Németországban is.

Más, és persze nem elhanyagolható részletkérdés, hogy Epikurosz nem értette meg a szabadság kérdésének igazi lényegét. A korviszonyoknak megfelelően és szoros összefüggésben az atomelmélettel, úgy látta, hogy az ember éppúgy valósítja meg a szabadsághoz vezető absztrakt szingularitását — a többi egyéntől való elkülönülése révén —, mint ahogy az atomok a „kitérő” mozgásukat végeztetik.

Marx ezzel szemben éppen azt hangsúlyozta, hogy az ember nem válhat szabaddá a világtól való elszigetelődése révén. A szabadság a szükségszerűség felismerése és az erre épülő gyakorlati tevékenység eredménye lehet csupán.

Marx az ember és a világ kapcsolatát a filozófia és az élet egységékként fogta fel, és úgy vélte, hogy az élet a filozófia fő imperatívusza. Ebből az összefüggésből vezette le Marx a hegeli filozófia fő ellentmondását: ezoterikus tartalmának ateista forradalmiságát és exoterikus oldalának a reakciós porosz állammal kiegyezéseket

jelző tartalmait. Marx tehát a világ „filozofikussá” tételével annak racionalizálására törekedett, és már ekkor hadakozott a valóság irracionális tétele, a filozófia és a világ egységének szétrombolása ellen.

A világtól elszakított filozófia, az Arisztotelész előtti epikureánus, sztoikus és szkeptikus filozófiában az absztrakt totalitás alakját öltötte magára, és ehhez hasonlóan az ifjú hegelianusok is az absztrakt totalitás hívei voltak. Ezért is látta velük ellentétben Marx a filozófia fő feladatát a filozófia és a világ egységének helyreállításában. Ezt az egységet Marx a maga ellentmondásos voltában fogta fel, amelynek mind a valóság, mind a filozófia megváltozását kell eredményeznie. Ebben a viszonyban azonban a doktorjelölt Marx még az elméleti tevékenységnek tulajdonított döntő szerepet az anyagi tevékenységgel szemben, és felfogása a maga egészében magán viselte a felvilágosult racionalizmus és a harcos ateizmus nyomait is.

Filozófiájának ez a vonatkozása is félreérthetetlenül magyarázza Marx vonzalmát Epikuroschoz. Ez utóbbi ugyanis nemcsak egyszerűen a demokritoszi atomelmélet továbbfejlesztője volt, de az ókor legjelentősebb felvilágosult gondolkodója és a vallás következetes ellenfele is. Mindez persze nem azt jelentette, hogy Epikuros kétségbe vonta általában az istenek létezését. Kora materialista gondolkodóihoz hasonlóan úgy vélte, hogy vannak a világ dolgaiba be nem avatkozó passzív, a szépség és a felsőbbrendűség eszményét „megtestesítő” istenek.

Marx ezzel szemben következetesen hirdette, hogy az isten léte mellett semmilyen ontológiai érv nem szól. Felfogásának közvetlen éle az abszolutizmus ellen is irányult, amely lényege szerint egy irracionális istenhitre épült rendszer volt. Marx bölcséletében tehát a vallás elleni küzdelem szerves része volt már ekkor a világ forradalmi átalakításáért folytatott harcok.

Mindzek ellenére a fiatal Marx még nem volt materialista, hanem ifjúhegelianus, aki expressis verbis is leírta: az idealizmus nem fantáziatermék, hanem igazság.

Ennek ellenére Marx álláspontja több vonatkozásban eltért az ifjúhegelianus álláspontjától. Minthogy a filozófiában Marx a valóság megváltoztatásának eszközt látta, a társadalmi tudatnak ebben a formájában mutatta föl azt az eszközt is, amely eredményesen használható föl a korabeli porosz reakciós társadalmi rendszer megváltoztatására.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy Marx doktori disszertációjában már felsejlenek azok a gondolatföredékek, amelyek később a *Tézisek Feuerbachról* című munkaszakalkotó műben nyertek teljesebb megfogalmazást, és amelyek Marxot az aktív politikai közéleti harcok résztvevőjévé is tették.

Az idealizmussal való döntő szakítást Marx számára a *Rajnai Újságnál* kifejtett tevékenysége tette lehetővé, ahol állandó kapcsolatba került azzal a társadalmi-politikai valósággal, amely döntően befolyásolta az egész marxizmus bölcsélet materialista irányba való alakulását.

R. Gy.

A FILOZÓFIÁTÓL A SZOCIOLÓGIÁIG (Szociológia, 1978. 1.)

Az MTA Szociológiai Bizottságának folyóiratában Papp Zsolt tanulmányrészlete tudományszociológiai megközelítésben keres magyarázatot arra a jelenségre, hogy a filozófiának a századfordulón és a húszas években még reprezentatív s egyben uralkodó szerepét a második világháború utáni Nyugat-Németországban a szociológia vette át. A szerző azzal a megállapítással vezeti be vizsgálódását, hogy a német polgári filozófiai gondolkodás hagyományainak értelmében vett bölcseletnek már csak a nyomai találhatók meg. A „nagy gondolkodók” (Jaspers, Heidegger, Bloch, Adorno és Horkheimer) kihaltak, örökségüket visszhangtalanság övezi, s folytatók, tanítványok nem na-

gyon mutatkoznak. Ezzel szemben a mai nyugatnémet szellemi klímában a szociológiai iskolák és kutatások példátlan kiterjedésének és népszerűségének lehetünk tanúi. Mintha beteljesedett volna Marx és Engels prognóza: „A valóság ábrázolásával az önálló filozófia elveszti létezési közegét.”

A tudásszociológiai értelmezés arra utal, hogy míg a megkésett polgárosodás, illetve az inadekvát politikai formákban érvényesülő ipari kapitalizmus eszmei kifejeződése a „nagy” filozófia volt, a tőkés világ viszonylatában élen járó Nyugat-Németország a filozófia trónfosztásának színterévé válik. Ugyanakkor azonban ellentmondás mutatkozik a politikai alkotmányos-liberális forma, valamint az államilag szabályozott monopolkapitalizmus között, s ez a konfliktus csak szociológiai eszközökkel ragadható meg. Papp Zsolt

szerint ezt a szempontot Jürgen Habermas társadalomelmélete és általános szociológiája gondolta végig a legkövetkeztesebben. Habermas általános szociológiája ugyanis nem más, mint a mai Nyugat-Németország tapasztaltni vélt társadalmi konszenzusa állami-liberális stabilizációjának elméleti magasztosítása.

Az érdekes, de nyilván sok tekintetben vitatható látásmód részletezése során a tanulmány szerzője leszögezi, hogy a nyugatnémet filozófiai életben a második világháború után ugyanazokat a neveteket és áramlatokat találjuk, mint a húszas években: egzisztenciálfilozófia, transzcendentál-kritikai fenomenológia, egzisztencialista újhegelianizmus, életfilozófia és vallásbölcselet, filozófiai antropológia, kritikai elmélet stb. Noha a harmincas években — kissé tágítva a kört — megszületik a bécsi kör logikai pozitivizmusa, ennek képviselői nem térnek vissza a német nyelvterületre. Az angolszász milióból viszont értelmetlennek minősítenek minden „lételméleti” kérdésvetést.

Ami a szociológiai hagyományokat illeti, a második világháború utáni években a német polgári szociológia lerázta magáról a régi szellemtudományi-spiritualista béklyókat. E radikális szakítás-hoz nyilván az a körülmény is hozzájárult, hogy a német filozófusok egy része (Heidegger, Gehlen, Freyer) átmenetileg a hitlerizmus hatása alá került, mások pedig (Bloch, Horkheimer, Adorno) külföldre emigráltak. A német szociológia viszont csaknem egészében ellenzéki álláspontra helyezkedett a nációkkal szemben. Az emigrációba vonult német szociológusoknál bizonyos új típusú realizmus alakult ki, amely sok esetben hányatottá vált egyéni sorsuk tapasztalatából is táplálkozva megláttatta gyakorlatiával, hogy a hagyományos német problémákon és megközelítésekén kívül még létezik egy másik világ is a maga tudományos problémakörével és módszereivel. Az új (főként amerikai) élmények ösztönzésére számos német társadalmi gondolkodó (Horkheimer, Adorno, Mannheim, Kofler, Fromm, Dahrendorf, Arendt, Geiger stb.) szigorú kritikai elemzésnek vetette alá a német valóságot és szellemiséget. Erőfeszítést tettek a német fejlődés újrarendelésére. E törekvések során, nem utolsósorban az angolszász szociológia hatására, szakítottak a régi, kizárólagos szellemtudományos beállítottsággal, és gazdagon merítettek a tapasztalati társadalomkutatás metodológiájából. Visszatérve Németországba, magukkal hozták a modern kapitalizmus kultúrkritikáját és főként az Egyesült Államokban újrafelfedezett Max Weber.

Papp Zsolt tanulmányának egyik leg-

figyelemreméltóbb része éppen az, amelyben Weber amerikai népszerűségének és hatásának okait, tényezőit elemzi. Weber hatásának titkát feszegetve megjegyzi, hogy ez a hatás ambivalens. Egyrészt Weber akaratlanul előkészítette az „új német irracionalizmust” (Lukács), másrészt utat nyitott az empirikus és racionális konstrukciókkal dolgozó angolszász módszertan számára. Ily módon, a korábbi német szociológiából az amerikanizálódott Max Weber maradt meg, aki ebben a reinkarnálódott formában tért vissza hazájába.

A német szociológus pályájának megrajzolásában a tanulmány szerzője kiemelt jelentőséget tulajdonít Karl Mannheim munkásságának. Robert K. Mertonra hivatkozva, Papp Zsolt utal arra, hogy a német tudásszociológia már a húszas évek végén, de kiváltképpen a harmincas és negyvenes években erős hatást gyakorolt az angolszász társadalomtudományra. Míg Franciaországban a hatvanas évek derekáiig Mannheimot csak egy szűk kör ismerte, az *Ideológia és utópia* angol fordítása már hat évvel a megjelenés után (1935) napvilágot lát. Jellemző, hogy a legalaposabb Mannheim-biográfiát szintén angol szerző írta. „Elgondolkoztató helyzet — állapítja meg Papp —, ebben az esetben ugyanis nem egyszerűen a német szociológia hívja fel magára a figyelmet angolszász területen, hanem egy, az Osztrák—Magyar Monarchiából induló és Németországban időleges stációt tartó gondolkodó »napnyugati« visszhangjáról van szó. Csak emlékeztetnénk rá: a második világháború után viharos sikereket megőrző Polányi Károly és Arnold Hauser — Mannheimhoz hasonlóan — szintén nem Németországból indul. Adva van ezzel az ismeretszociológiai környezetek eltérése: a Monarchia és Németország sok szempontból közös, sok szempontból eltérő gondolkodásdetermináló hatása, ami a most említett gondolatoknak a mennyezetvilágításában éveken jelentősen befolyásolta.”

A FILM A JELENIDEJÜSÉG MŰFAJA (Tiszatáj, 1978. 9.)

A *Tízezer nap, a Földobott kő, az Ítélet, a Nincs idő, a Hőszakadás* című magyar filmek forgatókönyvének írója, Kósa Ferenc és Sára Sándor hűséges alkotótársa, Csoóri Sándor a *Nyolcvan huszár*, a hatodik új film elkészülte után kegyetlenül őszinte vallomásban tekint vissza a megtett útra, a költői szándék és a megvalósulás távolságára, feszültségeire (*Egy félfordulat hátrafelé*). A lírikus Csoórihoz méltó önelemzés, műhelynapló, emlékezés, elkötelező program

messze túlmutat a személyes problémákon, izgalmas példa az alkotó — ösztönző — elégedetlenségre, a szüntelen vívódásra, megoldáskeresésre. Történelmi és műfaji (a filmművészet szerepére, lehetőségeire utaló) tanulmányai különlegesen érdekes olvasmánnyá teszik Csoóri közelműltba tekintő „félfordulatát“. Olyan problémákat, kategóriákat vizsgál, mint a „mintha-dramaturgia“, a „késleltető módszer“, a történetiség előtérbe kerülése, a romantika kikerülhetetlensége és a parabolafilm. Világos, logikus okfejtéséből ezúttal nem egy saját film-példát idézünk, hanem amit Antonioni közismert alkotásáról mond el:

„A film — adottságait tekintve — a jelenidejűség műfaja. De ezt a jelenidejűséget csakis azáltal éri el, ha ismeretlen dolgokat boncol. A jelen látszata mögött a jelen eldöntetlen konfliktusait. Antonioni *Nagyítás* című filmje lassan a tizenötödik életévébe lép. Másfél évtizedes múlttal a háta mögött már meg is vénülhetett volna, és mégis maibbnak érzem sok hetvenes években elkészült filmnél is. Mindenekelőtt azért, mert Antonioni egyszerű története mélyén ott villogzik jó néhány korszakos fölismerés. Elsőül az, amit az egész mű metaforája közöl: minden előhívott kép alatt ott van egy újabb s egy még újabb kép: egészen a valóság háttorzongatóan titkos mélységéig hatoló képek, amelyeknek a lényegét már szinte lehetetlenség is föltárni. Ennél persze semmivel sem kisebb erejű a másik fölismerés, az, hogy korunkban még a legrejtelmesebben végrehajtott gyilkosságokat is fölfedezhetjük, de a tettesek kiléte általában ismeretlen marad. Példa rá a Kennedy-gyilkosság is! A *Nagyítás*ban minden társadalmi tény, igazság, minden köznapi szenvedély: munka, szerelem, ivás, nemiség ezeknek az egyetemesen érvényes gondolatoknak a mennyezetvilágításában tűnhet csak elénk.

Tehetség kérdése az ilyesmi, vagy a helyzetet is? Úgy érte a helyzetet, hogy a *Nagyítás* filozófiáját, „egyszerű közérzetét — mondjuk — egy Kelet-Európában megszülető történet ledobná magáról? Ez valószínű! De ugyanilyen valószínű, hogy az itt születő történetek egy vaskosabb, lomhább, érdekesebb egyetemességnek ajánlhatnák föl csontvázukat.“

DZSESSZ A ZENEOKTATÁSBAN (Musikerziehung, 1977. 12.; 1978. 2., 6.)

Christian Wiesmann szerint a határvonalat a szórákzóztató és a komoly zene között azért nehéz megvonni, mert a komoly zene számos formája eredetileg szórákzóztató szerepet töltött be. Egyes

dzsesszszimprovizációk magas művészi szintje nem mond ellent a gyönyörködőtesnek. A besorolás nehézségei, de főként az, hogy a tanterv nem foglalkozik a szórákzóztató zenével, oda vezet, hogy gyakran szakadékok támad az ifjúság igényei és a művelt korosztály zenéje között. A dzsessz jelentőségét tükrözi az a nyugat-németországi felmérés, mely szerint az ifjúság 85 százaléka hallgatja a dzsesszt, 35 százaléka vásárol dzsesszhanglemezeket, és 70 százaléka aktív művelője ennek a muzsikának. A szerző az érdeklődés okait az ifjúságnak a kötetlen muzsikálás iránti vonzódásában látja, az improvizálás lehetőségeiben, és helyesli az önálló muzsikálás vágyát, a hallás, a ritmusérzék fejlesztését. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a közismert szórákzóztató zene gyakran használ fel dzsesszelemeket. A ma zeneoktatója nem elégedhet meg a kimagasló zenealkotások ismeretével, hanem lehetőleg átfogó képet kell adnia minden zenei megnyilvánulásról. Ezért a szerző igennel válaszol arra a kérdésre, hogy helyet kapjon-e a dzsessz az oktatásban.

Ami a kérdés pedagógiai részét illeti, Wiesmann két oktató véleményét ismerteti. Rauhe célja a tanulóifjúságot a dzsessz révén a komoly zenéhez közelíteni. Ez a metodikai elgondolás érdekes, és gyakran használható is. Lényege a diák saját próbálkozásait elősegíteni (esetleg ő „fedezze fel“ a dzsessz folklór eredetét). A továbbiakban természetesen improvizáció- vagy stílusproblémák merülhetnek fel. W. Gieseler a *Jazz in der Schulé*-ban öt mintaórát ismertet, amelyben a dzsessz gyökereit, jellegzetességeit, történelmi fejlődését, a slágerzenétől való eltérését tárgyalja. A szerző felfogása szerint a zeneoktatás alapkövetelménye az ifjúság érdeklődésének felkeltése, a megértés elmélyítése, saját zenélésének megalapozása. A módszertan osztályról osztályra változhat, a tanárnak kell megtalálnia a legcélravezetőbb utat. A dzsessz megismertetésének három útja:

1. a dzsessznek a tematikába való bevonása (fejlődés, blues-stíle), 2. a hallásfejlesztő és ritmikai gyakorlatokba való bevonása (ritmikai gyakorlatok, halláspróbák stb.), 3. az iskolán kívüli zenélés elősegítése (pl. együttesek alapítása, rádió, tv).

A cikksorozat második része a dzsessz eredetével és formáival foglalkozik. Itt lényeges szerepe volt a néger rabszolgáknak, akik 1712-től éltek Louisiana államban. Hivatalosan a dzsessz születési helye New Orleans, amely szorosan ápolta kapcsolatát az őshazával, Franciaországgal. J. M. Brown a negerek népdalkincsét így osztályozza: 1. vallásos dalok (negro spirituals), 2. river songs (shan-

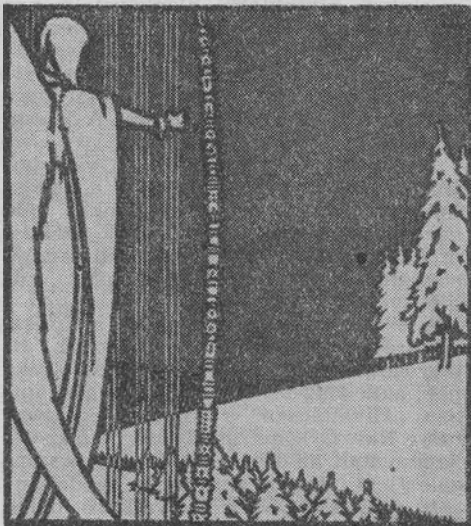
ties), 3. plantation songs, 4. a vágyakozás dalai (blues), 5. vidám dalok, 6. elbeszélő költemények.

A századforduló négy klasszikus dzsesszformát alakított ki: a blues, a dzsesszzene ősformáinak egyik legjelentősebb változata. A Dauer szerint nem más, mint „panasz, amely azonban nem szomorú“, sok esetben ironikus, sőt vidám. 3×4 , 8, 10, 12, 16 és 20 ütemű blues-szerzeményeket ismerünk. A háromtagúakban az *a a b* forma lép fel. Természetesen ezt a műfajt nemcsak éneklik, hanem dzsesszhangszereken is művelik. A blues egyik hangszeres formája az ostinato basszusú boogie-woogie, a rock and roll, a rock-jazz. A spirituálé a blues vallásos változata, formája szerint dialógus az előénekes és a kórus között. A swing low forma ősi afrikai pentaton elemekre épül. A műfaj szelleme tovább él, új formát öltve napjainkban. A ragtime jelentése „szaggatott ritmus“, és bár lényege a nem improvizált zongoramuzsika, az előadók szakítottak az előírásokkal, és rögtönözni kezdtek, megteremtve egy, a napjainkban is élő dzsesszstílust.

A szerző ismerteti továbbá az ún. archaikus dzsesszt, mely nem más, mint az európai fúvószenesi formák másolata. E formákat (indulók, polkák stb.) felhasználták a négerék, beleszöve saját műfajaikat. A dzsesszzene stílusa fokozatosan változott. Így a dixieland-dzsessz nem más, mint a New Orleans-i műfaj

„fehér“ változata. A központ egyébként áttevődött Chicagóba, és európai elemek hatására kialakult a Chicago-stílus. Itt képződött a swing, majd a modern dzsessz: a bebop, a cool-jazz, valamint a free-jazz.

A cikk befejező része a dzsessz zenei sajátosságával foglalkozik. Lényege a ritmus. Ebből vezethetők le többi jellegzetességei: az improvizáció, a mozgás, az előadás stb. A szerző itt két ritmikai képletet említ: az európai (alapja a beszéd, emelkedés, süllyedés) és az afrikait (beat), mely a szív lüktetéséhez hasonlítható. Ez a modern poliritmiának felel meg leginkább. A szerző válaszolja a $4/4$ -es two-beatet, az after-beatet, a four-beatet és azt az esetet, amikor a hangsúlyok a beat közé kerülnek (off-beat). A free-jazz nem ismer keretet, ami a mértéket és az ütemet illeti. A dzsessz dallama egy diatonikus skála, melyben a „blues-notes“ használata az afrikai eredetre utal. A szerző a pentatónia gyakoriságát is hangsúlyozza. Tulajdonképpen nem is a melódia a lényeges, hanem „az ezzel folytatott játék“. Az együttesek összhangja sok európai elemet tartalmaz az afrikai zene szegény harmóniavilága következtében. A harmónia inkább szint jelent számukra, bár az alapelemeket (I., IV., V.) itt is megtaláljuk. A dzsessz sikere az európai, valamint a néger zene közt fennálló kölcsönhatásban kereshető; tomboló ifjúságunk is ebből meríti szórakoztató zenéjét.

Debreczeni László:
Téli fák éjszakája (1929)

LUNA
CADOURILOR

AJÁNDÉKHÓNAP

Öltözkének divatosságát a ruha színével és stílusával összhangban lévő lábbeli is emeli.

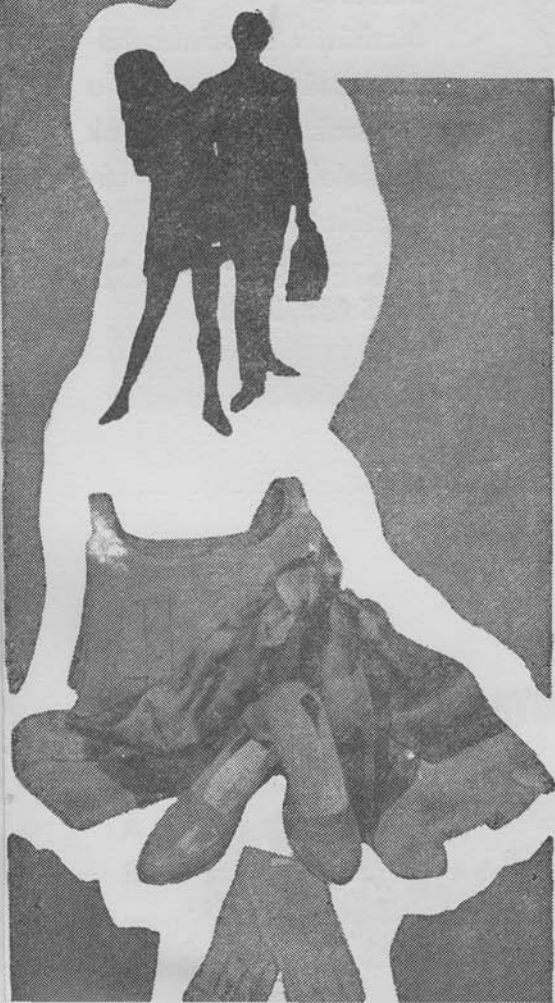
Az ajándékhónap folyamán gazdag választékban található divatcikkek

- női csizmák, kizitáskák, övek, kalapok, kendők, sálak, esernyők, kötött kesztyűk;
- férfikalapok, sálak, nyakkendők, kesztyűk, cipők.

MINDENKI

ÖRÖME

AZ AJÁNDÉKI!

PRAKTIKUS! KÖNNYŰ! GYORS!

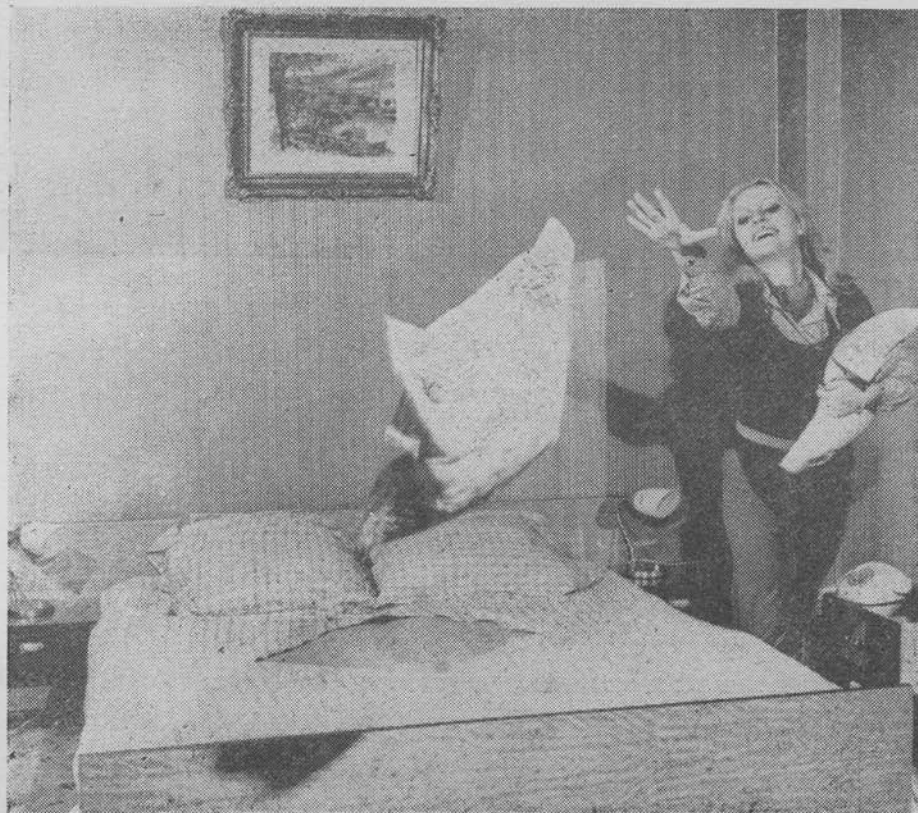
A gyapot–poliészter és műrost–poliészter fonalból készült kelmék, fehéreneműanyagok főzés nélkül, könnyen moshatók, tisztíthatók a megfelelő mosószerekkel. Tisztálás és a víz egyszerű kinyomása után mérsékelt hőfokon vasalhatók.

KI MINT VETI ÁGYÁT ...

**De hogy álma kellemes legyen,
szüksége van a következőkre:**

- kétszemélyes ágyneműkészlet heverőhöz és ágyhoz: paplanhuzat, lepedő, két nagy és két kis párnahuzat
- egyszemélyes ágyneműkészlet heverőhöz: paplanhuzat, lepedő, egy nagy és egy kis párnahuzat
- külön is kapható, egyes darabok: különböző méretű paplanhuzatok, lepedők és párnahuzatok

Az ágyneműk anyaga: sifon, fehérvászon, damaszt és emprimé.

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

DANIELISZ ENDRE (Nagyszalonta). — A nagyszalontai Arany János irodalmi kör nevében köszönjük a *Korunk* hatásos segítségét, amellyel lehetővé tette Incze János dési festőművész helybeli szereplését. — Folyó hó 17-én előadást tartott — színes vetített képekkel kísérvé — a firenzei és a velencei műemlékekről, művészi alkotásokról, egyben részt vett Kádár Zoltán nagyváradi grafikus kiállításának megnyitóján is (e kettő egyazon műsorban kapott helyet) s az azt követő kerekasztalvitán, amelynek tárgya a különböző modernista képzőművészeti irányzatokhoz való hozzáállás és ezek értékelése volt. [...] Itt említtem meg, hogy a kiállítást megnyitó beszédemben szoltam a *Korunk* hozzájárulásáról, a jelenlévők figyelmét pedig az előfizetésekre hívtam fel.

A KORUNK HÍREI

A kolozsvári szabadegyetemen november 16-án Kántor Lajos *A romániai magyar irodalom funkcióvállalása és a regénymodellek*, 30-án Gáll Ernő *A mai ember és erkölcsi konfliktusai* címmel tartott előadást.

A tordai Jósika Miklós irodalmi körben december 12-én Veress Zoltán tartott előadást a műfordítás kérdéseiről.

KORUNK GALÉRIA

November 18.: Szolnay Sándor (1893—1950) önarcképei és portréi. — A megnyitón Orosz Lujza színművésznő Petőfi-verseket olvasott fel, Ruha István és Rónai István Beethoven- és Bach-műveket adott elő.

December 16.: Debreczeni László (Kolozsvár) tervezői és grafikai munkái. — A megnyitón Starmüller Géza mondott bevezetőt, közreműködött Banner Zoltán előadóművész és a Musica Antiqua együttes.

Kapható és vidékről is megrendelhető szerkesztőségünkben a *Korunk Galéria Szülőföld* című albuma.

NEMSOKÁRA

MEGJELENIK

A

KORUNK ÉVKÖNYV 1979

Romániai magyar népismeret

SZERZŐINK:

Bágyuj Lajos • Balogh Edgár • Büchl Antal • Nicolae Dunăre • Egri László • Egyed Péter • Faragó József • Ferenczi Géza • Gáll Ernő • Gazda József • Gazda Klára • Gergely Gizella • Herédi Gusztáv • Imreh István • Kabay Béla • Kabay Lisette • Dr. Kós Károly • Meer Péter • Mózes Teréz • Nagy Jenő • Nagy Olga • Palkó Attila • Péntek János • Rác Gábor • Virgil Salvanu • Sebestyén Kálmán • Seres András • Spielmann József • Szabó Ilona • Szöcs István • Tarisznyás Márton • Vasas Samu • Vöö Gabriella • Zsigmond József

A TARTALOMBÓL:

Néphagyomány és művelődés • A székely folklór-gyűjtés vázlata • Kik a hóstátiak? • Román—magyar—szász etnokulturális kapcsolatok • A népi hímzés jelfunkciói Kalotaszegen • Népgyógyászati értékeink • Tutajozás a Maroson • A torockói népviselet • A kolozsvári Ferenc-rendi templom • Letelepedés és gazdálkodás a Bánságban • Gyergyó néprajzi megismerésének múltjából • A Korunk népismereti könyvésze (1926—1977)